

Fekete Ilona

Purizmus mint történeti revízió

A korai műemlék-helyreállítás gondolati háttere és megvalósulása Kassán

„*Was haben die Alten zur Gotik verstanden?*“ A mondat a szójhagyomány szerint¹ Steindl Imrétől származott, műegyetemi tanársága idején. „Mit értettek a gótikához a régiek?” felkiáltása elárulja a historicista építész önbizalmát. Horler Miklós szerint az effajta hozzáállás egy európai léptékű válságjelenség, mely több okra is visszavezethető: „*a műemlékvédelmi gondolkodás tudományos és világnézeti megalapozatlansága, a romantikus töltésű nemzeti mozgalmak lelkesedése, az ezt saját céljai érdekében kihasználó hatalmi tényezők, a műemléki adminisztrációk hivatalnoki kiszolgáltatottsága, a közvélemény ösztönös de tehetetlen ellenérzése, végül a historizmus széleskörű elterjedése az építészetben.*”²

Horler megfogalmazásával szemben mégis kirajzolódik egy határozott gondolkodási rendszer a purista-historicista műemléképítésszek írásaiban, amely a hermeneutika schleiermacheri, diltheyi szabályai szerint írható le. Ennek alátámasztásául használok fel Henszlmann Imre és Steindl Imre írásait, kifejezetten a kassai dóm példája révén, ahol az elméleti és gyakorlati alkotó gondolkodása egymással fedésbe került. Ennek felvezetéséül szükségesnek tartom a 19. századi gótizálás helyzetét és fontosabb elméleteit felsorolni, mivel ezek hatása és ötvözete általánosan értelmezhetővé teszi a gótizálás és a historizáló műemlék-helyreállítás hermeneutikai gondolatrendszerét.

Gótikus újjáéledés

A gótizálás első megjelenése a 18. századra esik mint egy új divathóbort³, a 19. század derekának gótizálása pedig már tudatos másolás, amit azzal akart még pontosabbá és hűbbé tenni, hogy a szerkesztés titkát fejtette meg.⁴ Ennek háttérében az a hit állt, hogy a középkor építészetét – amin legtöbben az érett gótika alkotásait értették – az antik építészethez akarták méltóvá tenni megszerkesztettsége és rendezettsége révén. Ezek a tulajdonságok eddig nem tartoztak a gótikához, így a közönséget meg kellett győzni tudományos és esztétikai megalapozottságáról. De mi tette elfogadhatóvá a gótikát a klasszicizmuson kondicionált elme számára? Erre minden építésznek, minden országnak megfelelő válasza született.

A gótika *Angliában* a hannoveri ház trónra lépése után jelent meg újfent, de csak a 18. század végén éledt fel nagy lendülettel, megindult a *gothic revival*, a gótikus újjáéledés. Az angliai mozgalom nem ragaszkodott a gótika formáihoz, inkább annak összbonyoltságát, a titokzatos középkort és annak titokzatos építőpályáit akarta magáévá tenni. Ennek legkorábbi példái a *picturesque* angol kertekben megjelenő építmények voltak: a múrom, a pavilon.

A kertművészet romantikus pavilonjaitól száz évnek kellett eltelnie, hogy az angol Parlament is gótikus stílusban épülhessen fel. 1834-ben a régi parlament leégése után csak

a Westminster Hall maradt meg, amely megadta a stílust az építész, Pugin számára.⁵ Augustus Welby Northmore Pugin (1812–1852) egykori emigráns francia család leszármazottjaként az angol pittoreszk építészet képviselője lett. Két elméleti munkája nagyban hozzájárult a gótikus újjáéledés elméletéhez. Az *Ellentétekben* (*Contrasts*, 1835) szembeállította a 19. század eleji Angliát a középkori Angliával nemcsak építészeti, hanem társadalmi szempontból, mivel az építészetet véleménye szerint nem lehet az őt megalkotó társadalomtól függetlenül megítélni. Igaz gótika tehát csak keresztény, sőt római katolikus hitből fakadhat. 1841-ben *A csúcsíves építészet igaz alapelveiben* (*True Principles of Pointed Architecture*) kifejtette azt a nézetét, amely szerint az épület díszítése az épület szerkezetének részét kell, hogy képezze, nem lehet csupán járulékos elem. Funkcionálisnak tekintette az építményt, már a tervnek meg kellett egyeznie annak céljaival.⁶ Objektív alapelemek alapján magyarázta a gótikus építészet igazát, a részt az egésznek elengedhetetlen részeként. „Először is az épületnek nem szabad olyan vonásokkal bírnia, amelyek nem szükségesek kényelméhez, szerkezetéhez vagy funkciójához. Másodszor pedig minden díszítésnek az épület alapszerkezetéből kell kiindulnia.”⁷

Pugin és társai hatására vált a *gothic revival* nemzeti divattá, stílussá Angliában, ahol az 1840-es években több műemlékekkel foglalkozó műkedvelő társaság jött létre. Ezek közé tartozott Cambridge-ben az *Ecclesiological Society* (*Egyházművészeti Társaság*), amely folyóiratának, az *Ecclesiologist*nek köszönhetően széles ismertségre tette szert az angol nyelvterületen. Ennek templomépítési, illetve „felújítási” láz lette a következménye.⁸ Az *Ecclesiological Society* úgy tekintett a 13. századi gótikára, mint egy fejlődési folyamat csúcsára, így számukra az azt követő építészet csak degeneráció volt. John Ruskin (1819–1900) műkritikus-író, maga is tagja volt egy építészeti társaságnak, az *Oxford Society for Promoting the Study of Gothic Architecture* (A gótikus építészet népszerűsítésére alakult oxfordi társaság)-nek, és személy szerint elítélte a cambridge-i társaság templomfelújításait. Ruskin számos könyvet írt az építészethez kapcsolódóan *Az építészet hét lámpása* (*The Seven Lamps of Architecture*, 1849), *Venecia kövei* (*Stones of Venice*, 1851–1853), melyek közül az első magyarázza a gótikához való viszonyulását. Akárcsak Pugin, Ruskin nézetei is szemben álltak az ipari forradalom fejlődésével, mivel az ember így elvesztette a fizikai munka szellemi dimenzióit.⁹

A német területeken a gótikus stílus eleinte mint az angol trend követése jelent meg. A gótikához való viszonyulásban döntő fordulatot hozott Johann Wolfgang Goethe meditációja a strassburgi katedrálisról, *A német építőművészetről* címmel (*Von deutscher Baukunst*, 1772). Goethe a német építészeti csúcsainak tartotta a gótikus katedrálisokat, egyenrangúnak az antikkal. Gótikus elragadtatással írt első látogatásáról a strassburgi székesegyházban 1772-ben. Írása Erwin von Steinbach sírjának keresésével indult, a katedrális építészeinek hittek – ma már tudjuk, hogy valószínűleg csak a homlokzat egy részét építette. Majd Goethe elszenderült a templomban, ahol az építész szelleme meglátogatta őt. „Mily váratlan érzéssel lepett meg a látvány amidőn elébe álltam! Teljes nagy élmény töltötte be lelkemet, amelyet, mivel ezernyi egybehangzó részletből állt, ízleltem és élveztem ugyan, megismerni és magyarázni nem tudtam. Amikor először mentem a Münsterhez, fejem tele volt a jó ízlésről szóló általános ismeretekkel. Hallomásból tiszteltem a tömegek harmóniáját, a formák tisztaságát, a gótikus cirádák zavaros önkényességének esküdt ellensége voltam.”¹⁰ Noha később a klasszicista Goethe visszakozott ifjúkori medializmusától, írása profetikussá vált a német gótikus újjáéledés szempontjából.¹¹

A gótikus építészetet a német nemzet kollektív szellemi géniuszának tulajdonította ezért *deutsche* építészetnek kell hívni. Így az egykori gúnynev tiszteletbe fordult át.¹²

A napóleoni háborúk (1808–1814) idején felerősödtek a gótikához kötődő nemzeti érzelmek. A francia hadsereg saját céljaira használta fel a katedrálisokat, a középkor óta befejezetlenül álló kölni dómban gabonát tároltak, majd osztrák hadifoglyokat szállásoltak el benne. Napóleon még székesegyházi rangjától is megfosztotta az épületet.¹³ A háborúk és a megszállás végeztével szükségszerűen merült fel a dóm befejezése (1840–1881). A kölni dóm esete jó példa egy műemlék nemzeti emlékművé válására. Sulpiz Bosserée, liege-i származású építész a franciák által megszállt Kölnben kutatta a műemlékeket, összegyűjtötte a középkori egyházi műkincseket, felmérte a templomokat. A dómról 1808-tól pontos rajzokat készített, apróbb részleteiről is, és egy 17. századi jezsuita, Hermann Krompach rézmetszeteit használta fel a templom rekonstrukciós terveihez. Az 1814-ben Darmstadtban megtalált eredeti tervek még inkább megerősítették a rekonstrukció fontosságát. Goethe közvetítése révén IV. Frigyes Vilmos is engedélyezte az újjáépítést, ami 1821-ben meg is kezdődött. Az antikvitáshoz¹⁴ visszatért Goethe viszonya azonban mint ha kihűlt volna a gótikus szellem iránt: „Az 1810-es esztendőben, egy nemes barátom közvetítésével szorosabb kapcsolatba kerültem a Boisserée fivérekkal. Megosztották velem fáradozásaik ragyogó bizonyosságait: a kölni dómról készült gondos vázlatok, részint alap részint különböző oldalrajzok olyan épülettel ismertettek meg, mely pontos vizsgálat után bizonyára megérdemli, hogy az első helyet foglalja el ebben az építészeti stílusban... Magának a dómnak a belseje, ha őszinték akarunk lenni, bár jelentékeny hatással van ránk, mindazon által nélküli az összhangot.”¹⁵

Az újjáépítés 1821 és 1842 között folyt. 1842-től már a hiányzó középrészt építették, egészen 1880-ig. Ennyi idő alatt megfordult itt Közép-Európa legtöbb historikus építész. Részt vett a munkálatokban Friedrich Schmidt (1825–1891) is, aki a bécsi Stephansdom későbbi helyreállítója, a *Dombauhütte* felelevenítője lett.

Míg a gótika a konzervativizmus jele volt a német területeken, az osztrák császárságban más volt a politikai üzenete: a porosz birodalmi törekvésekkel szemben álló arisztokrácia, a nemzeti ellenállásukat kifejező cseh arisztokrácia ragaszkodott hozzá az osztrák birodalomban.¹⁶ Amikor Leo von Thun gróf mint cseh konzervatív, emellett császárhű arisztokrata foglalta el 1859-ben a kultuszminiszteri posztot, feloldódott az ellentét a gótika és az osztrák birodalom között. Bécsbe hívatta Friederich von Schmidet, akit ott idegenkedve fogadtak, mivel a gótikát ekkor pángermán stílusnak tartották. A bécsi akadémián tanította a középkori stílusokat gyakorlati tervezés révén, tanítványai között volt Steindl Imre (1839–1902) is.¹⁷ Schmidt eltávolodott a kölni iskolától, jobban alkalmazkodott a körülményekhez, igényekhez és tanítványait is erre oktatta – ez főleg az újjépítésű gótikus épületekre volt igaz.

A gótika kialakulásának elsőbbségét mégis *Franciaország* vitte el, és az 1850-es évektől megjelenő *Rendszeres építészeti szótár* (Dictionnaire raisonné de l'architecture) – Eugène Emanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) műve – tette ismertté. Tízkötetes munkája (1854–1869), amely tulajdonképpen a gótika francia eredetének tisztázása és rendszerezése, a francia építészetet vette át címszavakban a 11. századtól a 16. századig. Viollet-le-Duc számára a gótika titka az elasztikus konstrukció statikai elvei¹⁸ voltak, azaz az épület magasba nyúló struktúrájának szerkesztését tartotta meghatározónak. A korabeli műemléki eljárások valószínűleg ebből a műből származhattak. A gótikát nemzeti

építészetként is támogatta, terjesztette, szemben a francia akadémia klasszicizmusával. Viollet-le-Duc megközelítése mégis eltávolodott a formulák ismétlésétől, nagyfokú rugalmasságot vitt a restaurálásába.¹⁹ Szerkezeti eredményei teoretikusak voltak, különösen a vas felhasználást tekintve volt előremutató, amit ebben az időszakban gazdasági, kereskedelmi célú épületeken kezdtek el használni. Viollet-le-Duc gótika szemlélete a technikai forradalmat így történetivé tette.²⁰

Értelem és érzelem – Viollet-le-Duc és Ruskin

A gótikához való viszonyulás két eltérő felfogását tanulmányozza Nicolaus Pevsner egy 1969-es előadásában: John Ruskin és Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc példáján keresztül Hozzáállásuk másságát alaphelyzetük is befolyásolta: Ruskin csak elméleti alapon tudta az építészetet megközelíteni, míg Viollet-le-Duc alkotó építész volt. Mindketten az érett gótika lelkes hívei voltak, de azon belül is a 13. századé (Reims, Amiens, Westminster Abbey). Mindketten ismerték egymás munkásságát, de csak Ruskin fordult tisztelettel Viollet-le-Duc munkáihoz.²¹ Elméleti munkáikat az építészethez való eltérő közeledésük jellemzi. Ruskin szerint az építészet hét lámpásának a következőknek kellene lenniük: Sacrifice, Truth, Power, Beauty, Life, Obedience, Memory /szentség, igazság, erő, szépség, engedelmesség, emlékezet. Ezek nem csupán építészeti, hanem morális, sőt keresztény értékek. Pevsner szerint Ruskin, mint mélyen vallásos evangélikus számára az épület szentsége elengedhetetlen volt. Az engedelmesség és az emlékezet, pedig a régi korok épületeihez való tiszteletet hangsúlyozta, mivel koruk az, ami megadja számukra a méltóságukat. Az igazságról a következőt írja Ruskin: „Egyáltalán nem hazudhatunk: mint például az eredetitől eltérő alátámasztás sejtetése; a valóditól különböző anyagot sugalló felületfestés, mint a márvány a fán vagy vakolat használata az öntött gipsz díszítéseken.”²² Azaz elítélte a hamis illúziókeltést, vagy a historizmusban oly gyakori „vakolat-építészetet”, ami bármilyen korúvá formálhatta egy épület felületét.

Viollet-le-Duc megnyilvánulása a *Dictionnaire*-ben kevésbé költői, valódi enciklopédia-ként tíz kötetben át építészeti szócikket tartalmaz. Az 1872-es *Beszélgetések az építészetéről* (*Entretiens sur l'architecture*)-ben árnyalta nézeteit, és az igazságról hasonlóan nyilatkozik, mint Ruskin, azaz az építész nem építhet az igazsággal szemben. De ő az igazság alkalmazását építészként máshogyan értelmezi: „A kérdés nem csupán a kettős kapcsolódás (ami nem jelent mást mint egy [építészeti] eljárás lemásolását egy másikra) hanem, hogy ezeket a kapcsolódásokat teljes mértékben alkalmazni kell az igazsághoz, ez az [építészeti] kivitelezés.”²³ Ezért nem utasítja el az új anyagok – vas, vakolat – alkalmazását az épület szerkezetében. Pevsner szerint mindkettejükénél megtalálható a viktoriánus „igazságra-való-törekvés”.²⁴ Az igazságra, mint erkölcsi értékre való törekvés Ruskin esetében az építészet valláserkölcsi értelmezésében rejlik, nem viktoriánusságában. „Az építészet kifejezi építőinek erkölcsi értékeit, befolyásolva azokat, akik használják.”²⁵ Ez a gondolkodás jelenik meg a mindenkori vallásos építészetelméletben is.²⁶ Ruskin igazságfogalmához hozzátartozik, hogy az építészet minősége elárulja az építő ember értékét, és ez érvényes a tervezőtől a mesteremberig mindenkire: „A megfelelő kérdés az épületdíszítésekre vonatkozóan az, hogy örömmel készültek-e, boldog volt-e a faragómester, amikor dolgozott?”²⁷ A mesterembert tiszteli különösen, aki két kezével alkotta meg az épület külső díszítését, az épületet is éppen ezért meglévő állapotában tiszteli, amin a mindenkori mesterek dolgoztak.

Viollet-le-Duc, mint építész, az intelligens tervezőnek szentel figyelmet. A keresztboltozat statikai elveivel értelmezte az öntöttvas szerkezeteket, olyan csuklós szerkezeti kapcsolódásokkal, melyek a szerkezeti feszültségeket kiegyenlítik. A szerkezet a megfelelő arányrendszerek alapján működött, melynek alapja keresztboltozat egysége volt. Az építészeti racionalizmust – vagy pozitívizmust²⁸ – a 13. századi észak-francia városok polgárságának és az *esprit laïque*-nak („laikus szellem”) tulajdonította.²⁹ Racionalizmus miatt javasolta a modern épületek stílusául a gótikát. A funkció és nem a lelkiség határozza meg számára az épület szerkezetét – „*egy épület tervezésekor alaposan kell ismerni azt, hogy mit, kit fogad majd magába.*”³⁰ Ez homlokegyenest más, mint Ruskin elképzelése – amely viszont Puginéval egyezik meg –, azaz Viollet-le-Duc nem állít olyat, hogy igaz hit nélkül nem lehetséges megfelelő épületet alkotni.³¹ Ez határozta meg a műemlékvédelemmel kapcsolatos szembenállásukat is. Ruskin esetében a monumentalitás egy átalakulási folyamat eredménye, a műemlék fokozatosan emelkedik ki a mindennapi tárgyak sorából.³² Ruskin az Ecclesiological Society ténykedése kapcsán is kifejtette ezt, de a többi purista helyreállításra is igaz: „*Restaurálás jelenti az épület legteljesebb rombolását, amit egy épület elszenvedhet.*”³³ Viollet-le-Duc a Dictionnaire-ben a Restauration (restaurálás) címszó alatt ezt írja: „*Egy épület restaurálása, nem megóvás, javítás vagy újraképzés, hanem egy olyan teljes állapotba való visszaállítása, ami egy adott pillanatban sosem létezhetett.*”³⁴ Itt jól érzékelhető az újraképzés tudatossága, amely csupán fikcióra támaszkodik, nem feltétlenül a valós régészeti leletekre.

The importance of being...gothic, avagy Gótikusnak kell lenni³⁵

A gótika különösen nagy népszerűségét főleg történeti magyarázatának köszönhetette. A gótikát gyakran az európai polgárság megerősödésének példjaként értelmezték: „*a gót építészet e neme a feudalizmus elleni visszahatásnak köszöni egyik lendületét, midőn a városok polgári szabadsága és alkotmányuk kivívásával utalva lőnek közgyűlekezési, tanácskozási, választási termék és csarnokok alkotására.*”³⁶ Ipolyi Arnold ezt már egy későbbi időszakban, a magyar Parlament épületével kapcsolatban említette, de a gótikus templomokkal kapcsolatban is ez volt a vélekedés.³⁷ Még nem létezett a védelem olyasfajta fogalma, amely ezeket az épületeket elzárta volna a használat elől. A nemzeti múlt felidézése, a restauráláshoz kapcsolódó események a téglajegyek kibocsátásától a felszentelésig új társadalmi közmegegyezést feltételeztek.³⁸

A normatív purizmus tétele szerint a műemlék legyen hű képe a kornak, amely építette, és azt a benyomást későbbi hozzáépítések, kiegészítések nem zavarhatják.³⁹ Ez az eljárás az épület fejlődését semmisítette meg, amit Alois Riegl *élő szervezetnek* tekintett, amelynek fejlődésébe senki nem avatkozhatna bele.⁴⁰ A hagyományoktól is távol állt az az elképzelés, amely elszigetelt épületként kezelte a műemlékeket. Viollet-le-Duc és tanítványai egyetlen építési korra tisztították vissza az épületeket. A tisztogatás során minden későbbi vagy tiszta stílusból eltérő jegyet, műtárgyat félredobtak, és gyakran került a gótizált katedrális egykori barokk oltára helyébe 19. századi neogótikus alkotás. A történeti toldalékok csak „*foltok voltak a bazilika elméleti arcán.*”⁴¹

A magyarországi műemlékvédelem és művészettörténet kialakulásának kezdete erre az időszakra esik. A hazai művészettörténet alapítói Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre is felismerték a műemlékek védelmének szükségességét. Már az 1840-es évektől foglalkoztak a hazai emlékekkel, de intézményes védelem szükségességét

a külföldi példák és a hazai politikai változások is elősegítették. Így lett 1867-től a *Műemlékek Országos Ideiglenes Bizottságának* első előadója Henszlmann Imre. A hazai műemlékvédelem első korszakának jellemzői az európaihoz hasonlóak voltak: a rekonstrukciók, felújítások esetében egy stílusra való törekvés, ami főleg a középkor volt. Ennek legolcsóbb formája a tönkrement keretezések újrafaragása volt analógiák alapján, nem pedig a műemlék saját történetéből kiindulva.⁴²

Nemzeti stíl

Henszlmann Imre (1813–1888) – aki felnőttként sajátította el a magyar nyelvet – első magyar nyelven írt munkája a *Párhuzam az ó és újkor művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon*. Több későbbi megállapítása nyomokban már ebben az 1841-es művében is feltűnt. A könyv valamennyi művészeti ág fejlődésével, illetve a művészeti oktatással foglalkozott. Fontosnak tartotta a művészet tanulmányozásánál az árnyalt, sok területre irányuló figyelmet: társadalomtörténet, földrajz és gazdasági háttér. Műismerővé az válhat, aki a „*historia studiuma mellett főképpen és még sokkal inkább műemlékeket tekintse és kutassa, és minden korszak legjelesebb művészeivel és azok legkitűnőbb munkáival megismerkednie*.” A történelem és emlékek kutatása volt a historizmus programja.⁴³ Henszlmann szerint a művészeti korok és stílusok esetében az időbeli egymásutánosság és térbeli egymás mellettség érvényesül. Herder gondolatát tagadja: „*mi magyarok most a haladás korát éljük, és hosszú álmunk utáni fölébredésünkben nyakra főre rohanunk a javításokban*”.⁴⁴ Őv a beleérzés nélküli másolástól, ugyanakkor lehetségesnek tartja, hogy ha „*a másoló az eredetit magába fölveszi, s' azt képzelőtehetségében újra teremtettként előadja, akkor képezménye új művé válandik, melly sokszor még az eredetinel is tökéletesebb*.”⁴⁵ A jelenben a művésznek – ha a benne élő művészet eszményétől nem akar eltávolodni –, saját korától kell eltávolodnia. Schlegel kultúrákritikája a *saját kor* fogalma: az a kor a művész saját kora, amely iránt a legnagyobb affinitást érzi, ehhez pedig el kell hagynia a jelenkort, a hanyatlást.⁴⁶ A művész ilyen lelkületből létrejött műveit nem lehet másolatnak tekinteni, hiszen azok belőle fakadnak. A művész saját környezetéből meríthet, ezért a magyar művészet fejlődéséhez a hazai művek ismeretére van először szükség, és csak utána a külföldiekére. Szükség van „*nemzeti stíltre*” – Henszlmannál a nemzeti az egyénit jelenti –, amit az egyes korok művészegyéniségeinél lehet még felfedezni.

A csúcsíves/gótikus építészet csak egy volt a romantikus historizáló építészeti irányzatok között Magyarországon, igazi fénykora az 1840–1860-as években volt. Ezt a korszakot követően Steindl mint gótizáló építész, kényszerűségből fordult egyre inkább a műemlék-helyreállítás felé.⁴⁷ A romantikus építészettel együtt merült fel a kérdés, hogy mely stílus az igazán nemzeti. Meglepő módon Steindl véleménye szerint az még nem létezett, mivel a korábbi stílusok – romanika, gótika, reneszánsz – külföldi mesterek (olaszok, franciák, lengyelek) művei Magyarországon, egy rendezett állam szükséges a nemzeti stíl kialakulásához. Henszlmann másképp gondolkodott erről a kérdésről: *És kivált nekünk magyaroknak nem kell panaszkodnunk mert nekünk még sokkal több nemzeti életünk maradt hátra, mint az álmivelt nemzeteknek kik művészőket Olaszországba küldjük, hogy önéletökből és természetökből melliet lenéznek, kivetkezzenek*.⁴⁸ Henszlmann nemzeti-romantikus álláspontja még életében a korai magyar művészettörténet-írás keresztüzébe került, ellenében az európai fejlődést hozták fel.⁴⁹

Kassa, Henszlmann és Steindl

Henszlmann írásműve, a *Kassa városának ó német stílusú templomai* 1846-ban jelent meg. Ebben két kassai templomról írt, de a füzet legfontosabb részét a kassai Szent Erzsébet plébániatemplom tette ki. Terve, hogy a plébániatemplom önálló monográfiáját megírja, később nem valósult meg. A templom a 14. század végén és 15. század első felében épült háromhajós, kereszthajós, nyugati toronypárjával – amely ma már centrális térként értelmezhető. Henszlmann szisztematikusan feltárta a templom múltját oklevelekkel, és datálási javításokat is tett ezek révén, azaz kimutatta, hogy létezett egy korábbi templom. Majd az alaprajzzal kezdődően sorra vette a templom egyes részeit. A purista szemléletből következően feltételezte, hogy egy tervezőépítész volt a templomnak, ami ellentétben állt a középkor építési gyakorlatával. „A kassai nagytemplom alkalmasint a XIII. század hatodik vagy legfeljebb hetedik évtizedében vette eredetét, magát alaptervét és legrégebben kiépített részeit tekintve, és itt meg kell jegyezni, miképp kevés kivétellel az alapterv egészben és minden részleteiben egyöntésű, miért is kénytelenek vagyunk feltenni, hogy egyazon mestertől eredt.”⁵⁰ Ez az elképzelés feltételezi, hogy létezett a templomnak egy eredeti terve, amely mégsem valósult meg. A templomot arányvizsgálatoknak is alávetette, és a külső faltagoló elemeken bizonyítottan találta, hogy „az ó német építésszek minden munkájukban határozott számítás után indultak és semmi arányt csupán esetleg állítottak fel”.⁵¹ Ez a vizsgálat azt is bizonyította számára, hogy az alaprajzon való aránytalanságok a későbbi koroknak tulajdoníthatók, akik nem foglalkoztak a helyes arányokkal és az eredeti tervvel. De a következőkben ezzel kapcsolatban ezt írta: „Ha már valakiben illy genialis eljárásra ismerünk, alig gondolhatjuk, hogy ez más esetben mind a szabályosságtól, melly az építészetben annyit nyom, mint a zenében az időmérték, mind pedig genialitásától egészen eltávozik; ilyesmit pedig kénytelenek volnánk feltenni, ha a' nagy középtő tervezetét is, mellynek alaprajzát táblánk előadja, szintén eredeti építészünknek tulajdonítanók, mivel itt a' szabálytalanság és a 'méregyen hiánya első pillanatra annyira felőtölő, hogy a szemre kedvetlenül hat”.⁵² A „középtő” a templom négyezetére vonatkozik, amely Henszlmann szerint az eredeti tervhez képest nem volt megfelelő helyen. Henszlmann ebben az esetben ismét nem vette figyelembe az esetleges időbeli eltéréseket az egyes mellékkápolnák építési idejében, illetve azok belső kialakítását is egységesnek vélte, noha a megrendelők különböző polgári családok voltak. A négyezeti pillérek nem feltétlenül utalnak nyolcszögű négyezeti toronyra, ami Henszlmann később talált katedrális ideáltípusán, a braine-i St-Yved-en (1190–1216) is megfigyelhető.⁵³ Így nem értékelhette a templom erőteljesen centrális templomra utaló alaprajzát. Az ekkor már félig elkészült kölni dóm befolyásolta Henszlmant,⁵⁴ és az oldalhajókon lévő kettős boltozatot akként értelmezte, hogy az eredetileg öthajós katedrálisnak épült volna. A templom korábbi keletkezését ugyan bizonyította levéltári anyaggal, ám az „eredeti” tervtől való eltérést nem tudta hasonló iratokkal alátámasztani. Így az alaprajz szélességét természetföldrajzi viszonyokkal indokolta, mégpedig a templom mögött folyó patakokkal.

Az arányokkal való vizsgálat meghatározó volt Henszlmann munkásságában. A szabadságharcot követően Angliában, Franciaországban tartózkodott. Pulszky Ferencsel együtt valószínűleg nemcsak emigráns voltak ismertette el tudós szerepüket, így kerülhetett sor 1853-ban a *Royal Institute of British Architects*-ben tartott előadására.⁵⁵ Henszlmann előadásában a gótikus épületeket jellemző arányokkal foglalkozott, egységes szabálynak

az arany metszést tartotta. Az arányokkal való kiemelt foglalkozás azért éledt fel a *revival* korszakában, mert az arányrendszer lett volna az, ami az antik építészetet, a középkort és a reneszánszt összekötötte volna.⁵⁶ Ez a feltételezés abból indult ki, hogy az antik építészettől legfontosabb tényezője az arány volt. Henszlmann szerint, ha eltanulják a szépség elméleti alapjait, akkor mindent hibátlanul újra lehet alkotni, ami nem csupán formai másolás, hanem a számtani, mértani alapon meghatározható esztétikai érték létrehozása. Az ő arányelmélete azért tér el a többitől, mert nem csak szerkesztési, hanem esztétikai harmónia megjelenéseként értelmezi.⁵⁷ Az arányrendszerekkel Franciaországban is foglalkozott, ott jelent meg 1860-ban ezzel foglalkozó könyve az *Arányok elmélete (Théorie des proportions)* címmel.⁵⁸ Nincs adat arra vonatkozóan, hogy Viollet-le-Duc-kel személyes kapcsolatba került volna, vagy ismerte volna elveit.

Franciaországi tartózkodása idején részt vett két francia építésszel a lille-i Notre-Dame de la Treille pályázatán 1855-ben. Maga az építészeti pályázat nem maradt fenn, csak a műleírás. Ennek elején fejtette ki Henszlmann a racionális építészetre vonatkozó érveit, amit utána már máshol nem részletezett.⁵⁹ A terveírás bevezetésében a tervezés szellemi háttéréről, a keresztény hitről ír: „...*Határozott célt akartunk adni mély csodálatunknak a középkor legszebb korszaka iránt, a 13. század ezen korszaka iránt ahol a szellem erőteljessége, az akarat hatalma egy mély erkölcsi érzéssel párosul...*”⁶⁰ Az építészettől erkölcsi tartalmaira való utalással Pugin és Ruskin gondolatait idézi fel. Ezt az eszményt támasztja alá több François René de Chateaubriand (1768–1848) idézettel *A kereszténység szelleméből (La Génie Christianisme, 1802)*. Chateaubriand könyve döntő volt az addig barbárnak tartott gótika hivatalos rehabilitálásában, mivel a gótikus művészet fejezte ki leginkább a keresztény érzületet. Esztétikai szempontok alapján bizonyította a kereszténység felsőbbrendűségét, s ezáltal a francia gótikus stílus piedesztálra emelését, mint a francia felsőbbrendűség bizonyítékát.⁶¹ Erre példa a Henszlmann által idézett részlet: „...*a keresztény hit szellemi és misztikus természetű volt, ami tökéletesebb és istenibb szépségideállal látta el a művészetet, amire egy anyagi kultuszban született művészet nem képes...*”⁶²

A terveírásban leírt szellemi kiindulópontnak fontos következménye az alaprajzi fejezetben részletezett arányelmélet: „*Elemi és alapvető része a templomnak a boltozat/pillérköz, és tanulmányaink és vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a középkor építőmestere alpmértéknek tekintette e pillérköz hosszát, ami a fele volt a főhajó szélességének, kivéve néhány csekély eltérést. Ennek az általános szabálynak és a méretek pontosságának az volt az oka, hogy két pillérköz szabályos négyzetet alkotott, ami szélesség szerű volt, ha a boltozat élei két ívet kötnek össze.*”⁶³ A rész és egész viszonya, amit alkalmazott szabályként a középkori építőmester szándékának tulajdonítanak, nem meglepő Henszlmann számára, mert így „észszerű”.

Elméleti csomópont a kassai Szent Erzsébet templom helyreállítása, ahol Henszlmann Imre elméleti munkássága és a templomhoz készített tervei összekapcsolódtak Steindl műemléki tevékenységével. Ennek az összefonódásnak az volt a legfőbb oka, hogy Henszlmann Imre mint a Műemlékek Országos Bizottságának előadója szakmai kérdésekben egyedül dönthetett haláláig, 1888-ig.⁶⁴ Steindl pedig a bizottság tagja volt, részt vett a műemlék-helyreállítások, illetve az azokhoz készült tervek bírálatában, így első kézből tudott megbízásokat szerezni.

A korabeli Magyarországon a kassai Szent Erzsébet templom helyreállítása volt a legnagyobb restaurálási feladat. A kassai Szent Erzsébet templom felújítására 1875-től került

sor Friedrich Schmidt és Steindl Imre vezetésével. 1804-ben VII. Pius pápa az egri püspökség területéből alakította ki a kassai és szatmári püspökségeket, így szükségessé vált a plébániatemplomot, mint a püspöki egyházmegye székesegyházát, méltóan megújítani. Ebből a szempontból Steindl funkionalista építész is volt, aki a polgári plébániatemplom terét székesegyházzá bővítette. 1878-ban az addigi restaurátori munkáját felváltotta a „szabad építész”,⁶⁵ és lebontotta a déli előcsarnokot, majd terveinek megfelelően újjáépítette azt. Terve emlékeztet a Henszlmann által felvázolt ideáltervre, így nem meglepő a templom öthajóssá való bővítése. Ebben az évben tették le az első alapkövet, és innen számíthatjuk Steindl tevékenységének fénykorát a templomátépítésben. Ezt követően a szentély restaurálása, majd a négyezeti pillérek megerősítése következett. Egy pillér megrepedése miatt – amely nem statikai okok miatt történt – a huszártorony 1894-re készült el. A huszártorony a Henszlmann által hiányolt „nyolcszögű kúp” lett, ami sokban támaszkodott a kölni dóm tervváltozataira. Az öthajóssá bővített templom védelmében Steindl statikai érveket hozott fel: a túl tágas pillérállások előidézte lapos szegmensek kedvezőtlenek a csúcsívекnél – emellett a széttagolt melléktereket is megszüntette.⁶⁶

A Henszlmann Imre vezette Műemlékek Ideiglenes Bizottságának Steindl a következő hibát taglaló épületeleírást nyújtotta be a munka megkezdése előtt, 1880-ban: *A fő és kereszthajó boltozatai csillagboltozatok, melyek valószínűleg már nem eredetiek, mint-hogy a bordák kiindulási pontjai nem felelnek meg a pillérnyaláb sudarainak a melyekből folytatólagosan kellene kiindulniok. Lehet ugyan, hogy eredetiek is, de ez esetben fel kell tennünk, hogy a boltozatok hálózatának tervezete önkényűleg megváltoztatott? Vagy hogy a boltozatok csak későbbi időben emeltettek – talán az eredeti boltozatoknak külbefolyások következtében történt bevonás folytán... A főhajó ablakai körül a hosszhajó és a toronytravéaban előforduló ablakok szélesebbek s magasabbak a kereszthajón túli Chorus travéék ablakinál. Eredetileg ugyan egyméretűeknek lehettek tervezve: elárulják ezt azon fülkeforma mélyedések a melyekbe a kisebbméretű ablakok profilja beilleszkedik. Az északi részen a Sz. József kápolnáját eltávolítani ajánlom és a mögötte levő régi falat eredeti alakjába visszahelyezni terveztem....*⁶⁷

Henszlmann és Steindl terve mögött ott van a középkori építőpályok munkamódszerének az elképzelése. Ennek az ismérvei a neogótikus gondolkodásban a következők:

1. Létezett egy „eredeti” terv, amit a régészeti hajlandóságú építész a megfelelő korú maradványok alapján elkészít: az ideálterv. Ezt a munkamódszert erősíti meg a strassburgi pályozásabályzat: *Ha egy mester, bárki legyen is az egy... művet és épületet kézben tartott és birtokolt, meghalna, és egy másik mester jön és megfaragott követ talál ott, legyen az elhelyezett vagy elhelyezetlen kőmunka, ez a mester semmiféle elhelyezett kőmunkát nem emelhet le újból, sem a megfaragott, elhelyezetlen kőmunkát nem dobhatja el, más mesterek tanácsára és javaslatára sem, nehogy az urak vagy más tiszteletre méltó emberek, akik ilyen épületeket csináltak, felesleges költségekbe verjék magukat; de azért sem, hogy az a mester, aki halála után ilyen művet hagyott hátra, meg ne csúfoltassék.*⁶⁸

2. Ez a terv az ős-építőmester által meghatározott arányok szerint jött létre. *A régi iskolák külön nemét képezték az építészeknek a „Bauhütten”, melyek Franciaországban keletkeztek hol ma már nem léteznek míg Németországban azok némely szabályainak nagyobb építészeti helyeken (Kölnben) még ma is engedelmességek: Ilyen a jegyek titkos kiosztása a legények számára, mely jegyek után egymást maguk közt megismerhetik. Hajdan*

ehhez a kellő arányok meghatározásának elve is tartozott.⁶⁹ Az okiratok hiányát pótolják el annyira, hogy a hol ugyan leg kisebb okirat sem létezik, mégis alig véthetni többet leg feljebb fél századdal, midőn valamely régi német épület részének építési korát egyedül stíljéből akarjuk meghatározni.⁷⁰

3. Az eredeti terv megvalósulásához meg kell tisztítani a későbbi korok ráakódásaitól. A mű egy organicus egész és összhangzaton alapul, ha pedig ez utóbbit egybe nem férhető különféle részek behozatalával megsemmisítjük, legfeljebb is egy jó torzképet, de soha komoly művet nem szerezhetünk.⁷¹

Henszlmann a templom tervének kiegészítése kapcsán a következőket írja az arányszámról: *E szentség ház alapvonalának száma a 61,894ⁿnyi szám, mely szám a templomnak 366,021ⁿnyi számából legnagyobb szigorúsággal fejlődik. Igen nevezetes, hogy építő mesterünk, századok után, kitalálta a templomnak korábban bizonyosan elveszett alapszámát, melyet alkalmasint azon sokkal korábban mint ő élő mester, ki a templom közép töveit építette, már bizonyosan nem tudott, s' azért is tévedett el alkotásukban.*⁷²

A homlokzati két torony helyreállítása döntő fontosságú volt a korszak normatív-purista restaurátorainak szemében, hiszen a homlokzat szimmetrikussá alakítása volt a cél. A nyugati toronypár tervéhez Henszlmann 1846-os műve szolgált volna alapul, mert abban a homlokzat rajza ideális állapotában is megjelent. A „befejezetlen” déli torony megtervezése teljesen Steindl feladata lett volna. A kassai templom millenniumi felszentelése után a déli torony még nem volt kész, de nem is készült el, mivel ekkor már a megóvó rekonstrukció vált erősebbé Magyarországon is. Steindl régi tervét elvetette a Bizottság, és felszólította az építész, hogy a torony fennálló részeit az eredeti állapotnak megfelelően javítsa ki. Az új kultuszminiszter, Wlassics Gyula, nem támogatta Steindl egykori tervét, így Steindl lemondott megbízatásáról, és Szehlo Ottó végezte el a feladatot.

Purizálás és a műemlék fogalma a hermeneutika rendszerében

A műemlékeknek társadalmi funkciója és minden ezzel kapcsolatos városstervezési vagy építészeti döntés a műemlékfogalom bizonyos értelmezésén alapult.⁷³ A kassai dóm esetében ez úgy jelent meg, hogy a mellékkápolnák elbontásával egy modern városi tér jött létre szemben a középkori piac addigi zsúfolt terével. Az épület másik fontos jellemzője a kulisszaszerű homlokzat, amit öthajóssága miatt köszönhetett építőjének, ugyanakkor a műemlék a városkép részeként is fontossá vált.⁷⁴ Ez az elem előrevetíti a védelem későbbi szempontjait is, ami gyakran a városkép összességének, nem pedig az egyes épületek védelmére hivatkozott a 20. században.

Alig húsz évvel a templomszentelés után olvashatjuk Divald Kornél lesújtó véleményét a helyreállításról: *„A kassai dóm évszázadok folyamán temérdek viszontagságon esett keresztül, a legnagyobb csapás azonban, amely érte, múlt századbeli restaurálása volt.”*⁷⁵ Divald ítélete igaz, ha a pótolhatatlan középkori templomra gondolunk, amelyről újjáépítése során nem készült dokumentáció, így tudásunk sem elegendő ezt illetően. Azonban ha a templomfelújítást önálló alkotásként szemléljük, másfajta következtetéseket vonhatunk le belőle. Wilhelm Dilthey (1833–1911) úgy véli, hogy a műalkotás önálló struktúrát alkot saját magával való azonossága miatt, így önmagában is értelmezhető. Szerinte *„a zseni műve is egy kor és környezet eszméinek, lelki életének és ideáljainak valamely közöségét reprezentálja.”*⁷⁶ A purista épületrekonstrukció saját korának reprezentációjaként értelmezhető, mint egy korabeli másolat is.⁷⁷ Szilágyi János György szerint a hamisítás

megértés, a hamisított kor technikai, elméleti és egyéb síkjainak mélyreható ismerete által lehetséges. De minden másolat egyben aktualizált a másoló saját korához.⁷⁸ Hasonlóképpen ír a beleérző másolásról Henszlmann. Az épületrekonstrukciókat bajos lenne hamisítványoknak tekinteni, de a helyreállító építész megközelítése hasonló kellett, hogy legyen egy jó másolóéhoz. Dilthey ugyan szellemi alkotások megértésénél említi, de ebben az esetben is érvényesül az utólagos megélés, amit minden hozzáférhető anyag segítségével ér el az építész vagy a másoló. Természetesen a forrásokba ugyanúgy beletartoznak az épület tervrajzai, vagy más ebben a korban készült épületek, mint az akkori építető polgárság élete. Henszlmann mindig fontosnak tartotta e külső tényezőket is, de a saját élettörténete szempontjából is figyelembe vette volna a kassai, szepességi polgárságot. Mintegy visszagazolás volt számára, hogy Viollet-le-Duc is a városi laikus szellem szerepét hirdette.⁷⁹ Természetesen már Winckelmann is fontosnak tartotta a természet-földrajzi-társadalmi meghatározottságokat, Henszlmann ezt kiegészítette a nemzet fogalmával. A kozmopolita korokat felváltják a nemzeti korok, vélte Henszlmann. A nemzet, aki úgy viselkedik és él, mint egy önálló személyiség, és művészetében is megjelenik „sajátságos jelleme”, ezáltal egyénisége, ami megkülönbözteti a többi nemzetétől.⁸⁰

A nemzeti építészet körébe így nem minden historicista épület tartozott bele. A gótika mint a polgárság építésze és ennek felújítása feltételezi az építő azon szándékát, hogy a stílus szellemével is közösségben legyen. Az egyes építőpályók létrehozása is ezt a célt szolgálta, mert így volt lehetséges egy katedrális és annak alkotójának a kapcsolata. Henszlmann esetében ez nem csupán nosztalgia volt, hiszen a művészképzés esetében is szót emelt ennek szükségessége mellett. *A Párhuzamokban* a műhelygyakorlatot preferálta az akadémikus képzéssel szemben. Egyik érve az, hogy a tanuló az építő-műhelyekben az épületdíszítő elemeket és a művészet többi ágát is apró részleteiben ismerhette meg. (Ami visszautal későbbi arányelméletére is, azaz az épület kis részletéből az egészre lehet következtetni.) Hasonlót fogalmaz meg Dilthey is: *a szellemi alkotások megértése sok esetben csak arra az összefüggésre irányul, amelyben valamely mű egyes részei egészet alkotnak.*⁸¹

Henszlmann szerint szükség van saját nemzeti építészetre, amely Magyarország számára a késő-középkor volt. A tanulni vágyóknak azt kell tanulmányozni, ami feltételezi az *objektív szellemet*⁸² az egykori alkotó és az azt tanulmányozó újraalkotó között. Eszerint a beleérzés megtörténik, és létrejöhet az utána-alkotás. *„Valamely miliő és külsődleges élethelyzet minden élénk megjelenítése utólagos megélést vált ki belőlünk, amit erősíthetünk vagy csökkenthetünk, és így minden idegen lelki életet utólag megalkothassunk.”*⁸³ Dilthey itt az egyes emberi életek megértésének formájáról írt, de Steindl is sokszor csak a gótikus szellem miliőjére támaszkodott, amikor egy általa teljesen lebontott előcsarnokot átépített, vagy felerősítette azt fantáziájával. A fantáziaerősítés sok purista építész jellemvonása volt, így ezek az emlékek, emlékrészek önmagukban az építész saját művei az ehhez idomított műemléken.

A neogótika teoretikusainak fő célja a stílustiszta mű létrehozása volt. A racionális építőelv, a geometriai szerkesztés elve miatt úgy tekintettek egy műemlékre, mint a múlt ideális tükörképére. Ha Ruskin példáját nézzük, akkor látható, hogy a később Alois Riegl által meghatározott régiség-érték fogalmat használta, amikor egy épület egyedi fejlődéstörténetéről és hatásáról ír. Így nem teljesen igaz az a megállapítás, hogy csak a századfordulón tiltakoztak volna a purizmus ellen.⁸⁴ Angliában ez, a neogótika korábbi megjelenése

miatt is, hamarabb jelentkezhetett. Egy műemlékekkel foglalkozó tervező számára nem volt éles határvonal a múlt épületeinek kijavítása, kiegészítése és az új építése között, amely köszönhető volt az eklektikus történeti építészképzésnek.

A Viollet-le-Duc által elterjesztett racionális technicista megközelítésnek két fontos eleme az arányrendszer és a szerkezet. Pozitivistá gondolkodóként az érett gótikus katedrális létrejöttét csupán a technikai-szerkezeti újításnak a folyamatos finomításában látta.⁸⁵ A skolasztikus gondolkodás alapján a mérték nemcsak a szerkezet része, hanem narratív tartalmak közvetítője is volt a katedrálisokban.⁸⁶ A tervező szándéka volt ugyan, hogy a részből következtetni lehessen az egészre, aminek legjobb példája a *pillar cantonier* vagy a kötegpillér, ami kifejezésre jutatta a főhajó árkádíveinek arányát. Viollet-le-Duc nem látta ennek gondolatiságát, csupán funkcionalizmusát.⁸⁷ Viollet-le-Duc a gótikus szerkesztés elvét kiegészítette a klasszikus görög építészetből ismert arányrendszerrel⁸⁸ és normatív formatannal.

Arányelméletét Henszlmann a köbháromszögre alapozta, illetve Herderre, aki az arányban a művészet és természet közös jellemzőjét látta.⁸⁹ A hiányzó alaprajzi forrásokat, így alátámaszthatóan képes volt pótolni vagy javítani az épület későbbi „hibáit”: a köbháromszög és egész viszonya alapján a teljes szerkezetet rekonstruálni tudta.

Henszlmann az eperjesi evangélikus gimnáziumban folytatott tanulmányokat, ahol, mint protestáns iskolában, a kanti, illetve a posztkantianus hagyomány nem volt tiltva, bár annak főleg vallás- és erkölcsfilozófiai lehetőségeit használták ki.⁹⁰ Filozófiatanára Greguss Mihály (1793–1838), aki Pozsonyban, Tübingenben, Heidelbergben járt egyetemre, eklektikus filozófusként egyaránt tanította a felvilágosult racionalizmust, a kanti filozófiát, saját magát is „skeptiko-realistának” nevezi. Megjelent kézikönyve *Az esztétika kézikönyve / Compendium Aestheticae* (1826), melyben a göttingeni filozófus, Friedrich Bouterwerk (1765–1828) elméletét veszi alapul: a szép értékelése, mint az emberi természet megnyilvánulása, a szépet tekinti az esztétika központi fogalmának. Henszlmann ilyen alapokon született esztétikai írásait (Párhuzamok ó- és újkori művészetben, 1841; A képzőművészetek fejlődése, 1884–85), „szinte” kortárs kritikusa, Kelecsényi József ekképp jellemezte: újat már nem írt le Henszlmann, mert az már „a korabeli német műbölcsélet megérlette”.⁹¹ De túllépett forrásain abban, hogy szándéka szerint az egész művészettörténetet tekintette át – ami csak részben igaz, mivel saját korát nem kapcsolta bele ebbe a sorba, csak bizonyos utalásokban. Gottfried Semper (1803–1879) pozitivistá hatását tartja fontosnak Kelecsényi, akinek alapelvét és nem stíluseszméjét (neoreneszánszt) vette át Henszlmann. Semper szerint „a műalkotást teljesen megmagyarázhatjuk keletkezésében, genetikus módszerrel; ennek a módszernek elég megmagyaráznia a műalkotás célját és anyagát, a környezet befolyását s a művész egyéniségének jelentőségét az alkotásban. Henszlmann romantikus aestheta lesz, az egyéni, a nemzeti a népi kidomborítása a művészetben a magyar műelméletben új korszakot nyit meg.”⁹² Ezt Henszlmann Ruskin ama gondolatával támasztja alá, hogy a művészet legmagasabb foka a nemzeti lenne, aminek ideálja az építőműhely képzése – nem pedig az akadémiaé.⁹³

Henszlmann hermeneutikája

Henszlmann és a purista műemlékvédelem történeti értéknek kezelte a múlt emlékeit, és ennek megfelelően interpretálta őket. Ezt a nézőpontot írja le Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834) gondolata, amit Bacsó Béla a (korai) hermeneutika kérdéseit körbe járó esszégyűjteményében idéz: *a hermeneutikus ész akkor leli fel az interpretáció*

igazságát, ha tisztázza, hogy megvalósulása csak a történeti ész formájában lehetséges, amit a jelen szituációja határoz meg.⁹⁴ A historizáló építészetet a felvilágosodás identitásvesztése szellemi és tárgyi kapaszkodónak tekintette,⁹⁵ amelynek egyik összetevője volt az a feltételezés, hogy az elmúlt már nem szolgálhat ismeretlennel. Bacsó hasonló reakcióként ír Schleiermacher filozófiájáról: „a múltbelit, az idegent, nem egyszerűen visszaidézi mintegy az emberiség menekvésének terenumaként, hanem az interpretáció művészetében a velünk együvé tartozó – ám elfelejtett – múltbelit a jelen egy differáló értelemvariánsaként, lehetőségeként engedi feltárulni”.⁹⁶ A neo-irányzatok közül azért lehet leginkább a neogótikát ilyen módon értelmezni, mert a többi neo-hoz képest minden országban saját eszmei háttérrel rendelkezett, amit nem lehet elmondani a többi eklektikus-historizáló irányzatról.⁹⁷ Mivel a stílus üzenetét is közvetíteni akarta, így a múltbeli építészeti nyelvezet konvencióit közvetítette a jelenbeli felé. Schleiermacher szerint ennek megértése a következőképp történhet: mivel „minden ember az adott helyen az adott nyelvet egyedi módon formálja, így beszédét csak a nyelv teljességéből lehet megérteni. Ugyanakkor egy folyamatosan fejlődő lélek, és beszéde is csak megnyilvánulás a többi viszonyrendszer között. A beszédet ezért csak a beszélő teljes életéből lehet megérteni, ami környezetének összességéből érthető meg, azaz nemzetisége és saját kora alapján.”⁹⁸ Ezt a kétféle megértési módot Schleiermacher komparativisztikus vagy grammatikainak illetve pszichológiai vagy technikainak nevezi.⁹⁹ A schleiermacheri megértés szerint így a racionális építészeti arány-, illetve szabályrendszere tekinthető az előbbi, általánosnak, és a Ruskin vagy Goethe által megfogalmazott szellemiség, vagy Viollet-le-Duc ésprit laïque-ja az utóbbi, egyedi résznek.¹⁰⁰ Henszlmann írásaiban mindkettő megjelenik, tulajdonképpen mindkét közvetítő módszert beépítette elméletébe, létrehozva saját hermeneutikai rendszerét. Természetesen mind a grammatikai mind a pszichológiai közvetítést megtaláljuk az előbb említett elméletekben, de Henszlmann romantikus lelkiisége meglepő módon párosul az építészeti racionalizmussal.

David Smith Capon építészeti elmélet történetében Ruskin gondolkodásával kapcsolatban az empátiát említi meg mint a Theodor Lipps (1851–1914) által megfogalmazott pszichológiai jelenség korai megnyilvánulását.¹⁰¹ Ruskin esetében lehetséges, hogy elégséges ez a meghatározás, de a purizálás és a gótizálás gyakorlati következményeit tekintetbe véve az empátia nem ad magyarázatot a hermeneutikai értelemben vett újraalkotásra. A historizálás alaptétele az újraalkotás, aminek nem titkolt üzenete: a történelem teljes uralása. Riegl régiség és történeti érték közötti különbségtevése világitott rá a historicista építészetre erre a mozgatórugójára. Ezt az időszakot Dilthey a „történelmi tudat felfutásának” nevezi, melynek alkotásszemléletét Schleiermacher tételével jellemzi: *a szerzőt jobban kell megérteni, mint ahogy ő maga értette önmagát.*¹⁰² Azaz épületek esetében a befejezetlenségek kiigazítása, a történelem revíziója ily módon. A történeti tudat kapcsolja össze Ruskin, Viollet-le-Duc, Henszlmann gondolkodását a múlt alkotásait illetően, így különbségeik ellenére mégis azonosak hermeneutikai felépítettségüket illetően. Ez a felépítettség azonban nem különbözteti meg műemlékeiket a széria-purifikátorokétól. A múlt emlékeinek újra alkotása lehetőséget ad arra, hogy annak illuzióját átéljük, vagy Dilthey szavaival: *a múlt jelenléte pótolja számunkra annak közvetlen megélését.*¹⁰³ Csakhogy ez a múlt rekonstruált, nem foglalkozik az egymást elfedő vagy éppen kioltó történeti korok ráarakásával, tárgyasulásával. *A múlt állandó jelenné válik*¹⁰⁴ – épületeiben továbbélve – a jelen pedig meg nem éltté.

Jegyzetek

- ¹ „Hivatali elődöm Lux Kálmán mesélte, de lehet, hogy Schömer Ervin építészbárótom atyjától származik Steindl mondása, amit az irodájában hallottak tőle.” Gerő László: *Műemlékről mindenkinek*, Műszaki Könyvkiadó, 1987. 22.o.
- ² Horler Miklós: *Henszlmann Imre műemlékvédelmi elvei* = *Ars Hungarica*, 1990. 1. szám, 119.o.
- ³ Michael J. Lewis: *The Gothic Revival*, Thames and Hudson, 2002. 9.o.
- ⁴ Zádor Anna: *Henszlmann Imre építészelmélete és a gótizálás kialakulása* = *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 1966. 2. szám, 210.o.
- ⁵ Lewis: i.m. 81.o.
- ⁶ David Smith Capon: *Architectural Theory. Volume One: The Vitruvian Fallacy. A History of the Categories in Architecture and Philosophy*, John Wiley and Sons, 1999. 113.o.
- ⁷ Lewis idézi Pugint: i.m. 141.o.
- ⁸ Ua. 86.o.
- ⁹ Ruskin 1877-ben alapította meg a *Society for the Protection of Ancient Buildings* (Társaság a régi épületek védelmére)-et, itt követője lett William Morris, a későbbi Arts and Crafts mozgalom vezéralakja, ahol a kézművességek felújítása volt az egyik cél. Lewis: i.m. 115.o.
- ¹⁰ J. W. Goethe: *A német építészeztől. 1772. D. M. Erwini a Steinbach (Von deutscher Baukunst)* In: *Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészet történetéből*, válogatta: Marosi Ernő, Corvina Kiadó, 1976. 250.o.
- ¹¹ Lewis: i.m. 61.o.
- ¹² Ua. 62.o.
- ¹³ Gerő: i.m. 33.o.
- ¹⁴ A hivatalos építészet szemben állt a gótizálás törekvéseivel: az állami intézmények leg-többje klasszicista stílusban épült, a német nép számára az antik építészet biztosította a keretet a nemzeti öntudatra ébredésükhöz. Lewis: i.m. 67.o.
- ¹⁵ J. W. Goethe: *A német építészeztől 1823 (Über Kunst und Altertum)* In: *Goethe: A műalkotások igazságáról és valóságosságáról. Válogatott képzőművészeti írások*, Válogatta: Rózsa György, Corvina Kiadó, 1980. 129.o.
- ¹⁶ Déry Attila: *Európai építészet 1750–1918. A polgárosodó Európa építésze a 18. század közepétől az első világháborúig*, Terc Kft. 2004. 241.o.
- ¹⁷ Sisa József: *Steindl Imre*, Holnap Kiadó, 2005. 12.o.
- ¹⁸ Marosi Ernő: *Steindl Imre és a kassai dóm*, in: *Steindl Imre építész, műegyetemi tanár emlékezete*, BME, 1989. 43.o.
- ¹⁹ Déry: i.m. 235. *Első munkája a vezelay-i St. Madeleine esetében például, ahol a román kori zarándoktemplom boltozatát ugyan újra építette, mégis meghagyott két eredeti keresztboltozatot(?). Pierrefonds kastélyának esetében a régészetileg megfelelőnek talált – azaz „korhű” – kápolnát rekonstruálta, az „anakronisztikus” helyett.*
- ²⁰ Marosi Ernő: *Az égbetörő csúcsív közhelye* = 2000. *Irodalmi és társadalmi havilap*, 2002. 5. szám
- ²¹ Nikolaus Pevsner: *Ruskin and Viollet-le-Duc. Englishness and Frenchness in the Appreciation of Gothic Architecture*, Thames and Hudson, 1969. 13.o.
- ²² Pevsner idézi Ruskint, i.m. 14.o.

²³ Viollet-le-Duc: *Entretiens sur l'architecture*, 1872. 428-429.o.

²⁴ Pevsner: i.m. 17.o.

²⁵ Pevsner idézi Ruskint, i.m. uo.

²⁶ Emil Steffann építész jegyzeteit idézi Frederic Debuyst: *A hely szelleme a keresztény építészetben* (1997), Bencés Kiadó, 2005. 18.o.: Ritka és kivételes helyzetekben meg-
esik, hogy kifejezhetetlen örömmel fedezzük fel az épített világban létező rendet, amely
az igazsághoz fűződő viszonyt fejezi ki. Ez a valódi hely, az igaz hely, nem egyszerűen
egy „valahol”. Egyedi. Elidegeníthetetlenül kötődik az időhöz és a térhez, oda, ahol a
Léleknek úgy tetszett, hogy megnyilatkozzék.

²⁷ Idézi Pevsner: i.m. 22.o.

²⁸ Hans Jantzen: *Francia gótikus székesegyházak*, Corvina Kiadó, 1989. 13.o.

²⁹ Marosi: *Az égbetörő csúcsív közhelye*, i.m. A laikus szellem ellentétpárja a monasztikus
szellem volt Viollet-le-Duc elméletében. A cluny kolostortól így elvitatta az építészeti for-
dulatot, a világi papságnak, a városi plébániáknak tulajdonította a funkcionális újításokat.

³⁰ Idézi Pevsner: i.m. 29.o.

³¹ Viollet-le-Duc olyannyira nem volt hívő, hogy testét a Bonc-Társaságnak ajánlotta fel,
agyát pedig az egyetemnek. Vö: Pevsner: i.m. 15.o.

³² Moravánszky Ákos: *Monumentalitás*, in: Moravánszky Ákos – M. György Katalin (szerk.):
Monumentalitás. Kritikai antológia. Építészmélet a 20. században, TERC Kiadó, 2006.
13.o.

³³ Idézi Pevsner: i.m. 38.o.

³⁴ Viollet-le-Duc: i.m.

³⁵ Oscar Wilde: *The Importance of being Earnest*, 1895. Magyar címe: *Bunbury avagy
Szilárdnak/Győzőnek kell lenni*.

³⁶ Ipolyi Arnoldot idézi Moravánszky Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társa-
dalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében*, Vince Kiadó, 1998. 68.o.

³⁷ A neogótika ilyen széleskörű elterjedéséhez Közép-Európában hozzájárult az angol
parlamentáris rendszer népszerűsége.

³⁸ Moravánszky: *Versengő látomások*, i.m. 74.o.

³⁹ Gerő: i.m. 50.o.

⁴⁰ Alois Riegl: *A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása* (1919). In: uő:
Művészettörténeti tanulmányok, Balassi Kiadó, 1998. 22.o.

⁴¹ Debuyst: i.m. 52.o., idézet Maurice Denis-Boulet-től.

⁴² Gerő: i.m. 80.o.

⁴³ Marosi Ernő: *Henszlmann Imre és Kassa városának ónémet stílű templomai*, Argu-
mentum Kiadó, 1996. 12.o.

⁴⁴ Henszlmann Imre: *Válogatott képzőművészeti írások*, szerk.: Tímár Árpád, MTA
Művészettörténeti Kutatóintézete, 1990. 11.o.

⁴⁵ Ua. 104.o.

⁴⁶ Széphelyi F. György: *Felzárkózás vagy elzárkózás. Henszlmann „Párhuzamának” esz-
metörténeti összefüggései*, in: *Sub minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti
kultúra kérdésköréről* Németh Lajos 60. születésnapjára, ELTE – ELTE Művészettörténeti
Tanszék, 1989. 97.o.

⁴⁷ Sisa: i.m. 26.o.

⁴⁸ Henszlmann Imre: *Válogatott képzőművészeti írások*, i.m. 103.o.

- ⁴⁹ Marosi Ernő: Henszlmann Imre (1813–1888), a magyar művészettörténet-írás kezdetén = *Enigma*, 2006. 47. szám. „Emberek, és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény I. 30-31.o.
- ⁵⁰ Henszlmann Imre: Kassa városának ónémet stílusú templomai, Landerer és Haeckenast, 1846. Reprint: Argumentum Kiadó, 1996. 9.o.
- ⁵¹ Ua. 10.o.
- ⁵² Ua. 17.o.
- ⁵³ Marosi: Steindl Imre és a kassai dóm, i.m. 47.o.
- ⁵⁴ Henszlmann: Kassa városának ónémet stílusú templomai, i.m. 18.o.
- ⁵⁵ Zádor: i.m. 207.o.
- ⁵⁶ Ua. 211.o.
- ⁵⁷ Széles Klára: Henszlmann Imre a művészet fejlődésének törvényeiről = *Ars Hungarica*, 1990. 52.o.
- ⁵⁸ Sisa József: Henszlmann Imre részvétele a lille-i székesegyház és a konstantinápolyi emléktemplom tervpályázatán = *Ars Hungarica*, 1990. 1. szám, 66.o.
- ⁵⁹ Ua. 67.o.
- ⁶⁰ Függelék. Notre-Dame-de-la-Treille. Mémoire. Sur le projet (közli: Sisa József) = *Ars Hungarica*, 1990. 1. szám, 83.o.
- ⁶¹ Maár Judit – Palágyi Tibor: Utószó, in: François René de Chateaubriand: Siron túli emlékiratok, Osiris Kiadó, 1999. 298.o.
- ⁶² Függelék. Notre-Dame-de-la-Treille, i.m. 83.o.
- ⁶³ Ua. 86.o.
- ⁶⁴ Sisa: Steindl Imre, i.m. 17.o. Henszlmann halála után Steindl szerette volna megszerezni ezt a posztot, de törekvése nem járt sikerrel.
- ⁶⁵ Marosi: Steindl Imre és a kassai dóm, i.m. 48.o.
- ⁶⁶ Uo.
- ⁶⁷ Idézi Sisa: Steindl Imre, i.m. 88-89.o.
- ⁶⁸ Idézi Marosi Ernő: A fogyatékos emlék. XIX. századi toronykiépítések és epikai rekonstrukciók, in: Kenyeres Zoltán emlékkönyv. Értés – megértés. Művek és értelmezés, szerk: Szabó B. István, Anonymus Kiadó, 2004. 67.o.
- ⁶⁹ Henszlmann: Válogatott képzőművészeti írások, i.m. 292.o.
- ⁷⁰ Henszlmann: Kassa városának ó-német stílusú templomai, i.m. 26.o.
- ⁷¹ Tímár 1990. Párhuzam... 1841. 99.
- ⁷² Henszlmann: Kassa városának ó-német stílusú temploma 1846. 1996. 25.
- ⁷³ Moravánszky: Versengő látomások, i.m. 76.o.
- ⁷⁴ Marosi: Steindl Imre és a kassai dóm, i.m. 53.o.
- ⁷⁵ Divald Kornél: A kassai dóm és a Szent Mihály kápolna = *Művészet*, 1914. 7. szám, 373.o.
- ⁷⁶ Dilthey: Vázlatok a történelmi ész kritikájához, in: *Filozófiai hermeneutika. Szöveggyűjtemény*, (vál., bev.: Bacsó Béla) 1990. 78.o.
- ⁷⁷ Szilágyi János György: Legbölcsebb az idő. Antik vázák hamisítványai, Corvina Kiadó, 1987.
- ⁷⁸ Radnóti Sándor: *Hamisítás*, Magvető Könyvkiadó, 1995. 188.o.
- ⁷⁹ Marosi Ernő: Henszlmann Imre és Kassa városának ónémet stílusú templomai, i.m. 25.o.

⁸⁰ Széles Klára: *Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikusai gyakorlata*, Argumentum Kiadó, 1992. 10.o.

⁸¹ Dilthey: *i.m.* 81.o.

⁸² Ua. 78.o.: ...az érzéki világban objektíválódik az individuumok között fennálló közösség.

⁸³ Ua. 84.o.

⁸⁴ Déry: *i.m.* 267.o. Moravánszky Ákos is hasonlóan értelmezi Ruskin fellépését, bár műemlék értelmezés szempontjából Ruskint és Viollet-le-Duc-öt együtt említi, ami talán félrevezető ebben az esetben. Moravánszky: *Monumentalitás*, *i.m.* 10.o.

⁸⁵ Pol Abraham cáfolta meg ezt a gondolatot az 1930-as években, mely szerint a térérzet sokkal meghatározóbb volt, mint a szerkezet. Noha az ívek és boltozati bordák szükség-szerűnek tűnnek, mégis szerkezeti funkciójuk. Vö: Erwin Panofsky: *Gótikus építészet és skolasztikus gondolkodás* (1951), Imago Kiadó, 1986. 25.o.

⁸⁶ Ua. 21.o.

⁸⁷ Ua. 25.o.

⁸⁸ Marosi: *A fogyatékos emlék*, *i.m.* 75.o.

⁸⁹ Marosi: *Henszlmann Imre (1813–1888), a magyar művészettörténet-írás kezdetén*, *i.m.* 39-41.o.

⁹⁰ Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*, Kalligram Könyvkiadó, 2003. 17.o.

⁹¹ Kelecsényi János: *Henszlmann Imre esztetikája = Athenaeum*, 1910. 2. szám, 92.o.

⁹² Ua. 130.o.

⁹³ Ua. 100.o.

⁹⁴ Bacsó Béla: *A megértés művészete és a művészet megértése*, in: *uő: A megértés művészete – A művészet megértése*, JAK füzetek, 1989. 256.o.

⁹⁵ Bacsó Béla: *A hermeneutikai hagyomány és a hermeneutikai kérdésfeltevés aktualitása*, in: *uő: i.m.* 102.o., illetve Déry: *i.m.* 268.o.

⁹⁶ Bacsó Béla: *A tévedés elkerülhetetlensége*, in: *uő: i.m.* 172.o.

⁹⁷ Riegl: *i.m.* 46-47.o. Riegl azt a közös eszmét feltételezi a gótikus rekonstrukciók favorizálásában a vidéki egyház részéről, hogy a gótika idején még nem volt szakadás az egyházi és a világi művészet között. Riegl ezt a térítő szándékú törekvést nem ítéli el, de hangsúlyozza, hogy ilyen helyzetekben is tiszteletben kell tartani a régiségértéket.

⁹⁸ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: *Hermeneutik und Kritik*, 1838.

⁹⁹ Bacsó: *A megértés művészete – A művészet megértése*, *i.m.* 121.o.

¹⁰⁰ Ua. 157.o.

¹⁰¹ Smith Capon: *i.m.* 144.o.

¹⁰² Dilthey: *i.m.* 87.o.

¹⁰³ Ua. 65.o.

¹⁰⁴ Ua. 78.o.

Kuklay Antal

Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye

A történelemtudomány paradoxona, hogy miközben az idő előrehaladtával a tudomány forrásai, a tárgyi emlékek egyre jobban pusztulnak, elszóródnak és elfelejtődnek, a szemtanúk meghalnak, a fennmaradt emlékek értelmezését pedig egyre jobban megnehezíti a megváltozott életformánk önkéntelen visszavetítése a múltba (az anakronizmus), mégis erről a múlttól egyre többet tudunk, mert a szétszóródott emlékeket összegyűjtjük, több szempontból vizsgáljuk; keletkezésüket, sorsukat és összefüggéseiket feltárva tudásunk egyre inkább diakronikus lesz, azaz egyre pontosabban feltárja az idő rétegeit. Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye, példa erre a folyamatra, amennyiben megkísérlem összegezni az elmúlt száz esztendő kutatásainak eredményeit.

Árpád-házi Szent Erzsébet 1207-ben harmadik gyermekként született II. András királyunknak első, Merániai Gertrúddal kötött házasságából. Elsőszülött nővére, Mária, II. János bolgár cár felesége lett. Bátyja, IV. Béla királyunk a konstantinápolyi Laskaris Máriát vette feleségül. Öccse, Kálmán pedig Halics királya és Horvátország hercegeként a krakkói Boldog Saloméval kötött házasságot. Gertrudisz erőszakos halála után András király még két házasságot kötött, melyekből Erzsébetnek három féltestvére született. Jolathe de Courtenay-tól András és Jolán, Estei Beatrixtól pedig István, III. András királyunk atyja.

A kis hercegek és hercegnők személyére általában csak jegyességük és házasságunk idején terelődött rá a figyelem, így születésük körülményeiről és kora gyermekkoruk eseményeiről csak a későbbi mondák és legendák tudósítanak, közkívánatra kitöltve a krónikások által hagyott űrt. Így történt ez Erzsébettel is a nyugat-európai hagiográfiában.

A németországi források hallgatnak születése helyéről, viszont részletesen tudósítanak az eljegyzés körülményeiről. Erzsébet alig töltötte be negyedik életévét, amikor I. Hermann, thüringiai tartományi gróf elsőszülött fia, Hermann számára megkéri a magyar királylány kezét. Ebben a korban szokásos dolog volt, hogy az idegen földről hozott menyasszony jövőző férjével együtt nevelkedett fel, hogy így játszva megismerkedhessen új hazája nyelvével, vőlegénye rokonságával, tisztségviselőivel és az udvari szokásokkal.

A lánykérésről a követség egyik tagja, Berthold káplán számol be később a *Vita Ludovici* című művében: „A követség nagy pompával kerekedett útnak... Ahol csak átvonult az egyes országokon, mind oda-, mind visszaújtjában nagy tiszteletet és udvariasságot tanúsítottak iránta. Így érték el Pozsony megerősített királyi palotáját. Itt nagy tisztességgel és örömmel fogadták őket.” Berthold aprólékosan beszámol a hozományról is: „Gertrud a gyermeknek számtalan arany és ezüst serleget, drága kapcsokat, koszorúkat, koronákat, sok finomművű gyűrűt, ékkövekkel díszített, szépen domborított boglárt, sok tarka övet, szalagot, prémes öltözéket, arannyal átszőtt terítőket és baldachinokat adott útravalóul. Ki tudta volna megfizetni a bíbor selyemből készült császári ágyneműket, amit Erzsébet-

tel küldtek, egyéb értékes házi eszközökkel, felszereléssel együtt, akkora mennyiségben, hogy annak nem volt se szeri, se száma? Ezen kívül finom ezüstművet, ezer márkát és sok minden egyebet. Hozzá még egy ezüst fürdődézsát, hogy abban fürödjön a leánya. Akkora tömeg drágaságot és ékszert, mint amit a királyné küldött leányával, nem láttak Thüningia földjén soha többé.”

Berthold tárgyilagos beszámolójával szemben Erzsébet születését, mint annyi más szent esetében, a legendák csodás elemei övezik: Wartburg várában, Hermann gróf udvarában 1206-ban dalnokversenyt tartottak. Az öt nemes trubadúr mellett egy egyszerű polgár, Offerdingen Henrik is részt vett a vetélkedőn. Mivel nem tudták eldönteni, ki legyen a győztes, Henriket elküldték Erdélybe, hogy hívja meg döntőbírónak a híres mágust, Klingsohr mestert, aki jártas volt az asztrológiában és a szellemidézésben, s akinek a magyar király szolgálataiért háromezer ezüst márka évdíjat adott. A kijelölt napon, egy év múlva Henrik meg is jelent Klingsohrral Eisenach kapujánál, majd a tiszteletére összegyűlt nemes urak és polgárok kérdésére, hogy mi újság van arrafelé, megvizsgálta a csillagok állását, s kijelentette: „Új s egyszersmind örvendetes dolgot hirdetek nektek. Egy szép csillagot látok emelkedni Magyarországon, mely sugarait Marburgba, innét pedig az egész világra terjeszti szét. Tudjátok tehát, hogy ezen éjen Magyarország királynéjának lánya született, ki Erzsébetnek fog nevezetni, s nőül adni az itteni uralkodó herceg fiának. Szent leszen ő és szentsége öröme és vigaszára leszen az egész kereszténységnek.” A Klingsohr által megjelölt napon és órában Gertrud királynő lánygyermeknek adott életet, akit Erzsébetnek kereszteltek. Hermann gróf ettől fogva gondosan érdeklődik a jövődőlés beteljesüléséről, míg egy Magyarországról jövő szerzetes elbeszéli, hogy ő négy évig vak volt, s a kis hercegnő keze érintésére visszanyerte látását. Ennek hatására Hermann követséget küld Magyarországra, hogy fia, Lajos számára megkérje Erzsébet kezét.

A legenda írójának láthatólag nincs tudomása az idősebb fiú, Hermann korai haláláról, ahogyan a keresztelés szertartását is az ország későbbi fővárosába, Budára helyezi. A legenda homályából jól kirajzolódik három tény: Thüningiából nézve a magyar király gazdagnak számított, kíséretéhez tudós emberek tartoztak, s a fejedelmi nászok előkészítésében szerepe volt a vándor szerzeteseknek.

A külföldi források legendás elemeivel szemben Laskai Osvát ferences teológus a Hagenauban kiadott *Biga Salutis* című háromrészes prédikációs gyűjteményének *Sermones de Sanctis*, 1497-ben megjelent latin nyelvű kötetében pontosan megjelöli Szent Erzsébet szülöhelyét. A pars aestiva részben, a 108. beszédben, így ír: „Hogy pedig boldog Erzsébet a fentiek szerint kereste és megnyerte Isten kegyelmét, erről ezt olvassuk: Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya míg Sorospathach-on született és pompában dajkáltatott, minden gyermekded dolgot megvetett, kezdte megkedvelni a jócselekedeteket és megvetni a hívságos játszadozást. Midőn épphogy ötéves volt, a templomban olyan állhatatosan imádkozott, hogy játszótársai és a szolgáló lányok alig voltak képesek onnan elmozdítani. Midőn pedig társai fogócskázás közben kergették, ő a kápolna felé futott, hogy alkalmat találjon a templomba való betérésre.”

Nemcsak a pataki szülöhely az egyetlen mozzanat Erzsébet életrajzában, amely csak Laskai Osvátnál található. Megtudjuk tőle, hogy arra a hírre, hogy Lajos felesége lesz, a fejéről levett koszorút beledobja a forrásba és Istennek ajánlja fel magát. Később pedig, hogy legyőzze undorát a betegekkel szemben, megissza a leprások mosdóvizét.

Jól látható, hogy a tudós ferences szerző birtokában voltak olyan írásművek, amelyek mára már elkallódtak vagy elpusztultak. Egy ilyen forrást a Szent Istvánról és Szent Lászlóról szóló beszédében név szerint is megemlíti: „*Legitur in chronica Hungarorum*”. Ebből, vagy egy ismeretlen Erzsébet-legendából származhattak a fenti epizódok. Egyedül Laskai Osvátnál szerepel a „Sorospathach” elnevezés, ez azonban nyilván a német nyomdász tévedése, aki önkéntelen hangzóillesztéssel az „a” betűt „o”-nak, Saros helyett Sorosnak olvasta. Laskai jól ismerte Sárospatakat, hiszen rendjének volt ott kolostora.

Maga a Sárospatak név legkorábban Mátyás király 1458. szeptember 1-i oklevelében fordul elő: *prope civitatem Sarospatak*, majd a későbbi oklevelekben *oppidum Sarospatak* szerepel. Korábbi neve, melyet először P. mester, a magyar Anonymus 1200 körül írt *Gesta Hungarorum*-ában olvasunk: *Ketelpotaca*. Ketel a Katapán, vagy Koppány nemzetiség őse. Anonymus szerint Árpád Ketel vitéznek adományozta a Sátorhalomtól a Tolcsva folyóig terjedő földterületet, „melyet most Ketelpatakának hívnak”. Ketel nemzetségéből származott Béla király névtelen jegyzőjének kancelláriai főnöke, Katapán székesfehérvári prépost (1192-1198), majd egri püspök (1198-1216). Ezzel magyarázható a Gestának a zempléni tájakról való részletes ismerete. Anonymus azt is leírja, hogy Endre király e birtokot elcserélte Ketel utódaitól, „mégpedig két ok miatt: Először mert a királyoknak alkalmas volt vadászat céljára, másodsor pedig mert felesége (Anasztázia, Jaroszláv kievi fejedelem leánya) szeretett azokon a tájakon lenni, minthogy ott közelebb volt szülőföldjéhez”. Anonymus elbeszélése magyarázat arra, hogy az ő idejében miért volt a pataki uradalom a királynő birtoka. Ténylegesen az is maradt 1390-ig.

A 11-13. században a magyar királyok és királynők élete még nem kötődött egyetlen helyhez, állandó székvároshoz. Az ország különböző részein külön birtokai voltak királynak és a királynőnek. Ezeket a birtokokat udvartartásukkal együtt évről-évre végigjárták, és ott helyben fogyasztották el a birtok termését. Az oklevelek tanúsága szerint így helyről-helyre járva folytatták közigazgatási és diplomáciai tevékenységüket a kíséretükben lévő királyi és királynői tisztviselők segítségével. Különös jelentősége volt ezeknek az erdőbirtokoknak, mivel az itt folyó vadászat békeidőben biztosította a lovagok harcászását, betöltve így a hadgyakorlat szerepét. A szakirodalomban meghonosodott „erdőbirtok” vagy „erdőispánság” elnevezés némileg megtévesztő, hiszen ezekhez a birtokokhoz kiterjedt szántó- és legelőterület, s olykor több tucat település tartozott. Ezek a birtokok ki voltak véve a vármegyei közigazgatás köréből, s közvetlenül a király illetve a királynő felügyelete alá tartoztak. Hasonlóképpen az uraság és kísérete számára itt épült templomok – Nagy Károly centrális aacheni palotatemplomára utalva – körtemplomok, rotundák voltak, s *capella regia*, azaz királyi kápolna rangban exempt helyek, vagyis ki voltak véve a helyi püspök fennhatósága alól, papjaikat az esztergomi érsek nevezte ki. Az uralkodók ezekre a birtokokra az intenzívebb gazdálkodás érdekében szívesen telepítettek „hospeseket”, vendégnépeket, átvéve Európa egyes túlszaporodott vagy ínséges területeinek népfőlöslégét. Ezen birtokok központjai a hospeseknek adott kiváltságok nyomán a későbbi időkben is megtartották függetlenségüket, és szabad királyi városokká fejlődtek, kedvező feltételeket nyújtva az iparos és kereskedő polgárság, valamint a letelepülő szerzetesek számára.

A pataki erdőbirtok, *comitatus*, valójában jóval túlnyúlott az Anonymus által megadott, az újhelyi Sátorhegy és a Tolcsva patak által behatárolt területen. Magába foglalta a Borsi és Újhely vidékétől Olaszliszka és Szegilong határáig húzódó zempléni erdőséget, egykori

nevén a „Nagyerdőt” (magna silva), a Bodrogközben pedig ezzel párhuzamosan az erekkel, tavakkal, lápokkal, legelőkkel és ártéri erdőkkel tarkított, vadakban gazdag területet. Kiváló történészünk, Szűcs Jenő aprólékos oklevéltani és topográfiai elemzéssel kimutatta, hogy „a királyi jegyző akaratlanul további tartalmas információkkal szolgál a pataki uradalom korai funkciójára nézve. Művében ugyanis ama útvonal megrajzolásának mintája, ahol Árpádot és hadát vezette be Ungvártól Zemplén és Borsod megyén át az ország belseje felé, nem egyéb, mint a „mozgó” királyi udvar útvonala 1200 körül, hagyományos *via regia* már valószínűleg az ezredforduló óta.” A király kíséretével ezen az úton vonult az ország belsejéből vadászatra a zempléni birtokra, s közben megpihent az Anonymus által Árpád állomáshelyeinek tulajdonított helyeken lévő udvarházakban, ahol lovakat válthattak. A Gyöngyös felől jövő Nagyút Szihalomnál érte el Borsod megye határát, a királyi ménes egyik körzetét. Anonymus fordított sorrendjében Emődöt említi következő állomásnak, majd a Hernád torkolatánál, Muhinál átkelve a Sajón Szerencset és Tarcalt. Ez a terület a királyi pecérek (caniferi), a vadászkutyák gondozóinak földje volt. A vadászfalkákkal kibővült sereg Bodrogkeresztúr érintésével érkezett meg a pataki udvarházhoz, az erdőbirtok központjához.

Anonymus Szent Erzsébet születésének évtizedében írja a Gestáját, amikor régebbi kancelláriai főnöke, Katapán már egri püspök. Korábban, III. Béla király kíséretében egy-egy vadászat alkalmával mindketten végigjárhatták a *via regia* mentén a királyi szálláshelyek, udvarházak, „curtis”-ok sorát és az útbaeső királyi szolganépek helységeit, a „villákat”. Zemplénbe, hajdani nemzetségi birtokukra érve Katapán elbeszélte a múlt eseményei után érdeklődő beosztottjának az egyes helyekhez fűződő családi hagyományt. Krónikájában azonban Anonymus gondosan elkerüli, hogy megnevezze az útbaeső települések korabeli jellegét, hiszen az a célja, hogy rekonstruálja Árpád honfoglaló népének útvonalát, amikor még nem voltak villák és curtisok, ezért leírásában csak hegyeket, folyókat és patakokat említ. Így említi meg Ketelpatakát, mely ugyan nem a Ronyva, a birtokközpont északi határpatakja volt – mint ahogy Anonymus írja –, hanem annak déli határa, a mai Hotyka patak, ahogyan ez a korabeli határjárás oklevelekből kiténik. Itt volt a halászközség telepe, amely Bodroghalász néven a mai napig megőrizte emlékezetét. A település északi részén viszont a királyi erdőőrök laktak, rájuk utal a Végardó falunév. Ma már mindkét település Sárospatak belterületéhez tartozik.

Ahogy egyik régészünk mondta: a Kárpát-medence úthálózata a honfoglalás idejére már kialakult, csupán az aszfaltot kellett ráönteni. Ezért Anonymus útleírása Árpád népe vonulásáról lényegében pontos, csak az egyes állomáshelyeket vetítette vissza jó háromszáz évvel.

Hasonló visszavetítést tapasztalhatunk Laskai Osvátnál, illetve a forrásául szolgáló krónika, legenda, Erzsébet-életrajz, „vita” esetében, amikor a szent szülőhelyét oppidumnak nevezi, vagyis erősségnek, illetve Ketel-potoka helyett Sárospataknak. Mátyás korától kezdve ugyanis az oklevelek következetesen csak civitas vagy oppidum de Sárospatakról beszélnek. A névváltás, illetve inkább névpontosítás oka az lehetett, hogy a kancellária jegyzői pontosan megkülönböztessék a korábbi, hatalmas, mintegy 30 kilométer hosszú és 15 kilométer széles pataki erdőbirtokot annak várossá fejlődött központjától. Korábban ugyanis a Patak-Potok elnevezést vegyesen használták mindkettőre. Az így keletkezett konfúziót csak Détshy Mihály, a pataki vár tudós kutatója és helyreállítója oszlatta el az 1960-as években, amikor az oklevelek gondos elemzésével kimutatta, hogy a 13-14.

századi említések a pataki várról a Sátoraljaújhelytől délre lévő Várhegyen épült erősségre vonatkoznak, amelyet felváltva neveznek castrum de Potok-nak, illetve castrum de Újhelynek. Megállapítását igazolta a pataki vár párhuzamosan folyó régészeti és építészeti-történeti kutatása, amely nem hozott elő középkori régészeti és építészeti elemeket. Viszont az újhelyi vár csak a tatárjárás utáni évtizedekben épült, így semmiképpen sem lehetett Szent Erzsébet szülőhelye. De a pataki plébániatemplom és egyben vártemplom sem tartalmaz románkori elemeket. Ez sokakban megingatta Laskai Osvát beszámolójának hitelét Szent Erzsébet pataki születéséről.

A fordulat 1965 májusában következett be. Az Országos Műemléki Felügyelőség ugyanis elhatározta a sárospataki gótikus plébániatemplom műemléki helyreállítását. A munkálatokat megelőző ásatásokat a Rákóczi Múzeum friss diplomás régésznoje, Molnár Vera végezte, aki szakdolgozatát a magyarországi rotundákról írta. Rögtön az ásatás kezdetén a templomtól tíz méternyire délre rátalált egy körtemplom alapfalaira. A hét méter belső átmérőjű rotundát egy méter vastag fallal meszes habarccsal szabálytalan apró kövekből építették patkóalakú keleti szentéllyel, a szentély falához épített oltárral. Bejárata dél felől volt, amelyet két későbbi támpillérrel vettek közre. A rotunda méreteiben, formájában, technikájában hasonló a veszprémi várban 1957-1960 között a székesegyház északi oldala közvetlen közelében feltárt körtemploméhoz. A székesegyházat Szent István legendája szerint Gizella királynő építette, a körtemplom viszont még a székesegyház előtt megépült. Sárospatakhoz hasonlóan Veszprém is egyike volt a legkorábbi fejedelmi szálláshelyeknek, amely később a magyar királynők birtoka lett. A veszprémi rotundának tehát capella regia, királyi kápolna rangja volt, akárcsak pataki testvéreinek, pontosabban leszármazottjának. A királyi kápolnához fűződő kiváltságok később átszármaztak az erdőispánság területén létesült pataki, újhelyi és bodrogolaszi plébániák templomaira is. V. Márton pápa 1418-as búcsúengedélye a Perényiek pataki birtokán hat templomot részesít kiváltságban. Ezek közül a Keresztelő Szent János templom a város, Szent Miklós pedig Bodrogolaszi plébániatemploma volt, míg Szent Mihály lehetett a pataki rotunda védőszentje. Ez pedig megegyezik a veszprémi székesegyház titulussal. Szűcs Jenő Sárospatak kezdeteiről írt fentebb említett tanulmányában rámutat: „A harcok arkangyal, akít a korai és a java középkorban elsősorban a pogányok elleni küzdelem patrónusának tekintettek (Nyugat-Európában sok korai várkápolna viselte titulussal), védőszentként népszerű volt különben Patak közeli vagy távolibb környékén is. Ezt a titulust viselte a Taktaközben Tiszaladány, Dél-Zemplénben Zombor és Vámosújfalú, a Bodrogközben Battyán, a felsőbb zempléni részeken Toronya, Azar és Imre parochiális temploma. Különös figyelmet érdemel, hogy a szomszédos várispánság központjában, a Tisza-melléki Szabolcsban a korai plébániaegyház szintén Szent Mihálynak volt szentelve.”

Árpád-házi királyaink, Erdélyt nem számítva, az ország öt részén építettek a maguk és a királynők számára erdőbirtokaikon úgynevezett „magánegyházakat” (ecclesia propria, Eigenkirche), közöttük a pataki rotundát. Az ilyen templom mint királyi kápolna (capella regalis) és papja mint királyi káplán (capellanus regis) ki volt véve a helyi püspök fennhatósága alól, az esztergomi érseknek tartozott engedelmisséggel, és élvezte a teljes tizedjövödelmet. E jövedelemhez még hozzájárult a terjedelmes javadalmi birtok, beneficium haszna is. A királyi pár tulajdonképpen ezzel jutalmazta udvari papjait, akik a lelkeszi tevékenységen kívül egyéb fontos tisztséget is elláttak. A Patakon tartózkodó V. István János pataki plébánost bízza meg, hogy a király által Péter mesternek ajándékozott birtok

határait kijelölje, más esetben pedig hogy egy vitás birtok ügyében tanúvallomást vegyen ki. Pál plébánosnak 1339-ben magisteri címe van, s ő a király orvosa: *physicus Domini Regis*. Eugoboi András pedig V. Kelemen pápa különleges engedélyével a királynőnek az orvosa: *medicus Reginae*. Lehetséges, hogy Gertrudis orvosa is a pataki plébános volt, s ezért választotta szülésre a pataki birtokát.

Az udvari pap, *capellanus regis* háza, a későbbi plébániaház, valamint a királynő szálláshelye a kápolna közelében épült. Több ilyen, királyi kápolna közelében épült királyi udvarházról adnak hírt az oklevelek *domus regalis*, *residentia domini* vagy *curia domini regis* névvel illetve azokat. A pataki curiáról hallgatnak a források, valószínűleg azért, mert 1260 után az újhelyi várhegyen felépült *castrum de Potok* lett a királyi szálláshely, a régi udvarház, a *villa de Potok* pedig elvesztette kiemelt jelentőségét, bár megmaradt a templom előtti orsó alakú tér köré rendeződő növekvő város központjának. Ezen, a polgári házakéhoz képest nagyobb telken épülhetett fel az a *pallacium*, palota, mely egy 1529. évi levél szerint a Bodrog partján emelkedett, s azonos lehetett a Bodrog híd közelében lévő „alsó várral”, amelyben a mohácsi vész után Pálóczi Katalin lakott. Ezt a telket ajándékozta Báthory Zsófia a 17. században a pataki jezsuitáknak, akik a rendházuk mellett kollégiumot és iskolát létesítettek rajta. A jezsuita iskola helyén épült fel a 20. század elején a római katolikus elemi iskola, a sárospataki egyházi gyűjtemény jövődjéé otthona, a Szent Erzsébet Ház.

Az Anjou-korra a pénzgazdálkodás elterjedtével megszűnt a magyar királyok és királynők vándor életmódja. Az erdőbirtokokat főúri családoknak adományozták, akik az év elején arany és ezüst ajándéktálat, kelyhek, kupák és serlegek formájában rótták le hálájukat, biztosítva ezzel, vagy kiegészítve a királyi pénzverde anyagszükségletét. Így került a pataki uradalom a Perényi és a Pálóczi-család birtokába, akik a rotundától északra a megnövekedett városi lakosság számára Keresztelő Szent János tiszteletére templomot építettek, amelynek mára csak a rotundához csatlakozó cinteremfala maradt meg. Majd a 15. században a Pálóczi-család növekvő tekintélyének megfelelő hatalmas gótikus templomot emeltek a régi templom helyére. Az új plébániatemplomok örökölték a most már temetőkápolnának használt rotunda királyi kápolna kiváltságait, így a Patakkal együtt várossá fejlődött Újhely plébániatemploma is.

A város híveinek áhítatát fokozta az iskolás gyermekek csengő éneke, amely a liturgia szerves része volt. A középkori városi plébániatemplomok mindegyikéhez hozzátartozott a templom közelében épült, s a plébános igazgatása alá tartozó iskola, ahol a polgárok gyermekei elsajátították a társadalmi helyzetüknek megfelelő ismereteket. 1968-ban Gömöri János, a Rákóczi Múzeum régésze a plébániatemplom nyugati homlokzata előtt feltárta egy középkori épület maradványait, amelyet a 16. századi várfal építésekor bontottak le. Az épület a cinterem falába épített kapuval csatlakozott a templomhoz. Valószínűleg ez volt a pataki városi iskola, ahol 1490-ben, Mátyás király halála évében a mátészalkai csizmadia László nevű fia tanult Kisvárdai János, a krakkói egyetemet járt bakkalaureus rektorsága alatt. Szalkai László, aki később a budai vár apródjainak tanítómestere, majd főkancellár és esztergomi érsek lett, kiemelkedő műveltségét a pataki iskolának köszönhette. Mestere Krakkóból hozott latin nyelvű kódexéből hat füzetbe másolta le időről-időre a soron következő tananyagot, s kiegészítette azt a mester magyarázataival. A füzeteket később bőrbe köttette. Legrégibbi tankönyvünket, a Szalkai-kódexet ma az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi.

Korábban úgy gondolták, hogy a kódex a pataki domonkosok iskolájában készült. Mészáros István pedagógiatörténész azonban kimutatta, hogy Szalkai László a pataki plébániai iskola növendéke volt. Az asztronómiai, zeneelméleti, jogi, irodalmi-poétikai és levélfogalmazási ismereteket tartalmazó anyagból a tanulók elsajátíthatták a deákos műveltséget, amire a városi magisztrátus jegyzőjeként vagy a királyi udvar írnokaként szükségük volt. A papok, írnokok és iskolamesterek életében különös jelentősége volt a csíziónak, a naptárszámítás tudományának. Ugyanis a templomokban január elsején, a circumcisio ünnepén olvasták fel a változó ünnepek dátumait. A Szalkai-kódex naptára részletes kalendáriumot tartalmaz, a naptárszámításhoz szükséges betűjelekkel és a szentek ünnepeivel. Szalkai a nagyobb ünnepeket piros tintával írta, így a templom védőszentjének, Keresztelő Szent János születésének és fejevételének ünnepét, ami egyébként nem volt országos ünnep. Ez is bizonyítja, hogy a kódex a pataki plébániai iskolában készült. Hasonlóan piros tintával írta Szent Erzsébet november 19-i ünnepét, amely szintén nem volt országos ünnep, és egyáltalán nem szerepelt a jegyzet forrásában, Regiomontanus naptárában. Szent Erzsébet ünnepét tehát kötelező ünnepként ülték meg a sárospataki hívek a középkorban, így őrizték a szent pataki születésének emlékét.

A Szalkai-kódexszel közel egy időben írja prédikációit Laskai Osvát, aki 1490-ben pesti obszerváns ferences gvárdián, 1496-ban esztergomi custos, a központi rendházhoz tartozó zárdák felügyelője, majd provinciális, aztán ismét pesti házfőnök lett. Ő fejezte be idősebb rendtársa, Temesvári Pelbárt *Aureum Rosarium Theologiae* című enciklopédikus művét, a negyedik kötet kolofonjában megnevezve önmagát. Viszont saját művét, a *Biga salutist* ugyanabban a hagenai nyomdában névtelenül adta ki, ezért sokáig azt is Temesvári Pelbártnak tulajdonították. Azt hiszem, ez a hallgatás Szent Ferenc szellemében egyfajta elhatárolódás volt az udvari humanista tudósok egymással vetélkedő becsvágyával szemben, s ugyanakkor egy néma fejhajtás, azonosulás a kódexíró névtelen elődökkel, akiknek annyit köszönhetett. A könyvek iránti különös érdeklődésének a jele, hogy a rend vikáriusa, tartományfőnökeként kidolgozza a rend szabályzatát, s benne a vikáriusnak tartja fenn a jogot, hogy a „jelentős könyveket” – *libros notabiles* –, azaz a breviáriumokat, misekönyveket, beszédgyűjteményeket és nagyértékű könyveket – *libri magni praetii* – a testvéreknek kiosssa, ugyancsak kizárólag a vikárius rendelkezhet bármilyen könyv sorsa felől. Így érthető, hogy művében csak fele részben támaszkodik Temesvári Pelbártnal közös forrásokra, s az is, hogy be tud számolni Szent Erzsébet sárospataki születésének a renden belüli írásos emlékérről.

Szent Erzsébet özvegyiségében Szent Ferenc ruháját öltötte magára. Így őt a ferencesek saját rendi szentjüknek tekintették.

Osvát testvért a rend Rómába küldi, hogy megújítsa a rend IV. Sixtus által húsz évvel korábban, 1477. augusztus 1-jén kiadott nagy kiváltságlevelét. 1499. március 23-án VI. Sándor neki, a rend vikáriusának címzett levelében erősíti meg a régi kiváltságokat, és egyebek közt elrendeli Szent Erzsébet ünnepének megülését a testvérek számára. Laskai Osvát tehát kiemelten fontosnak tartotta rendjén belül Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszát, különösen a szülőhelyén, Sárospatakon, ahol rendjének kolostora volt.

A királyi kegy és kegyesség vonzotta az erdőbirtokra a szerzeteseket. A zempléni Nagyerdő délnyugati részén, Darnóban megtelepedtek a premonstreiek, észak-keleten pedig az újhelyi pálosok. A birtok várossá fejlődött középpontjától délre egy 1238-as oklevél szerint a domonkosok építettek kolostort. Templomukat röviddel az 1235. évi perugiai

szenttéavatás után szentelték fel Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére. Északon viszont a ferencesek építettek rendházat és templomot már a tatárjárás előtt Szűz Mária tiszteletére. A pataki rendház a konventuális, mariánus tartományhoz tartozott. 1307-ben és 1315-ben itt tartották a rendi közgyűlést, a nagykáptalant. 1448-ban a Pálóczyak Carvajai János pápai követ és bíboros előtt panaszt tettek a pataki ferencesek rendetlen és hanyag magaviselete miatt, ezért a pápai követ elrendelte, hogy a pataki rendházat adják át a szigorúbb irányzatú obszervánsoknak, a szalvatoriánusoknak, akik bosnyák rendtársaik hatására Szent Ferenc szellemében megújították a rend aszketikus életét és fegyelmét. 1471-ben, amikor a pataki kolostor gvardiánja Szakácsi Máté, már az obszervánsok tartják itt a közgyűlést. Osvát testvér akkor 20-21 éves volt. Nem tudjuk, hogy részt vett-e a nagykáptalanon, de társai föltétlenül beszámoltak pataki élményeiről, vikáriusként pedig később biztosan felkereste rendjének ezt a fontos kolostorát, mely egyike volt a rend tíz anyaházának, őrségének. A sárospataki custodiához tartozott Szántó, Cséke, Homonna, Sóvár és Okolicsány kisebb konventje. Itt mindenütt megünnepelték Szent Erzsébet földi és égi születését, akárcsak az országrész legjelentősebb egyházában, a kassai dómban. Karácsonyi János, a tudós egyháztörténész Szent Erzsébet születésének 700. évfordulója alkalmával a *Religio* egyházi folyóirat 1907. évi első számában tisztázta a születés helyét. Írásában megemlíti, hogy néhány 19. századi német szerző Pozsonyt tartja Erzsébet születési helyének. „A hirtelen dolgozó német történétírók – mondja ironikusan – azt gondolták, hogy azon város, ahol Erzsébetet a thüringiai követnek átadták, volt az ő szülővárosa is. De ha tekintetbe vesszük, hogy Szent Erzsébet születése és átadás közt négy év telt el, mindjárt látjuk, hogy az átadás színhelyéből a születési helyre következtetni egyáltalában nem lehet.” A német történészeknek nem volt fogalmuk árpád-házi királyaink vándorló életmódjáról, s arról, hogy négyéves korában Erzsike már végiglovagolta anyja és dajkái ölében az egész országot, és hogy számára a ló mindvégig szülőföldje emlékét jelentette. Innen eredt heves lovaglószenvedélye, amit olyan fejcsóválva néztek a wartburgi vár német dámái.

A pataki polgárok és a vár birtokosai szeretettel őrizték kedves szentjük születésének emlékét. Róla nevezték el a várnegyed utcáját, neki szentelték a Franz Eybl szép oltárképével díszített várkápolnát. A közelmúltban Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság néven egyesületet alakítottak a szent életének tudományos kutatására és karitatív tevékenysége folytatására. Munkájuk eredménye, hogy lefordították és a Szent István Társulattal közös kiadásban megjelentették a Szent Erzsébet életére vonatkozó 13. századi forrásokat. A magyar néphagyomány pünkösdlője máig őrzi a középkori misztériumjátékok emlékét, amennyiben a szenttéavatás napján két fiatal – a pünkösdi királynő és király – évről-évre eljátszotta Erzsébet és Lajos történetét. E szokást felújítva a pataki polgárok a Társaság szervezésében pünkösdvasárnap korhű ruhákba öltözve történelmi menetben járnak végig a város utcáit, pünkösdhétfőn pedig ünnepi szentmise keretében körmenetet tartanak Szent Erzsébetnek az Admonti Bencés Apátságtól kapott ereklyéjével a beszélő kövek között, amelyek – hála a történészek munkájának – napjainkban megszólaltak, és kilenc évszázad távolából hirdetik őseink szenteket termő áhítatát.

Irodalom

- Anonymus: *Gesta Hungarorum*, ford: Pais Dezső, Budapest, 1975.
- Détshy Mihály: *Sárospatak vára. A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 43.*, Sárospatak, 2002
- Gábrriel Asztrik: *Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. = Regnum Egyház-történeti Évkönyv, Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége, Budapest, 1937. 80-96.o.*
- Gervers-Molnár Vera: *A középkori Magyarország rotundái*, Akadémiai Kiadó, 1972
- Horváth Richárd: *Laskai Ozsvát, Sárkány nyomda, Budapest, 1932*
- Karácsonyi János: *Szent Erzsébet születéshelye. = Religio, 1907. 1.sz. 4-6.o.*
- Karácsonyi János: *Szent Erzsébet születéshelyéről. = Religio. 1907. 4. sz. 57-59.o.*
- Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, 1-2.köt. MTA, 1922*
- Kiel, Elfriede: *Die grosse Liebende St. Elisabeth. (A szeretet nagy szentje Árpádházi Erzsébet.) Szent István Társulat, 1970*
- Laban Antal: *Az Árpádházi szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban, Budapest, 1907*
- Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk.: J. Horváth Tamás és Szabó Irén, Szent István Társulat, 2001. (Középkori keresztény írók 3.)*
- Mészáros István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola, Akadémiai Kiadó, 1972*
- Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon, METEM, Budapest, 2003*
- Montalembert, Charles de: *Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie, duchesse de Thuringe. (Magyar Szent Erzsébet thüringiai hercegnő története.) Érsek-Lyceumi nyomda, Eger, 1862*
- Sz. Jónás Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet, Ecclesia Kiadó, 1997*
- Szabó György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben, Budapest Hírlap nyomda, 1921*
- Szűcs Jenő: *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom = Történelmi Szemle, 35.évf. 1993. 1-2.sz. 1-57.o.*

Szathmáry Béla

Az állam és az egyházak szétválasztásának lehetőségei Magyarországon

Elvi alapok

1. tétel: Az *Alkotmány* 60. § (3) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik. 2. tétel: Az állam és az egyház nem működik egymástól elválasztva.

Az első tétel szerinti alkotmányszöveg deklaratív jellegű, tehát mint tény állapítja meg az állam és az egyház viszonyát. Nem az állam politikai célkitűzéseként, hanem befejezett tényként. Így van ez már az *Alkotmány* 1949-ben történt elfogadása óta. Ugyanakkor valamennyien tudjuk, hogy sem akkor, az állam és az egyházak „ellenséges” elválasztása szándéka mellett sem volt tekinthető jogi ténynek, és a mai „békés” elválasztás körülményei között sem tekinthető annak. Mindkét megállapításnak van azonban igazságtartalma. A két entitás viszonyának történeti alakulásában a hangsúly hol itt, hol ott volt, s mind a mai napig vita tárgya, hogy elválasztható-e egyáltalán a kettő egymástól. Vannak, akik állítják, hogy igen, elválaszthatók és el is választandók, és vannak, akik azt mondják, hogy nem. Nevezük az elválasztás mellett a „semleges államot”¹ kívánatosnak tartó első álláspontot az egyszerűség kedvéért liberálisnak², a másodikat konzervatívnak. Anélkül, hogy itt és most részletesen kifejtenénk és ütköztetnénk a két álláspont érvrendszerét, vessünk egy rövid pillantást a világra, s nézzük meg, hogy ha igaz az állítás, hogy az egyház és az állam szétválasztható és szétválasztandó, sikerült-e ezt már bárhol a világon megvalósítani, azaz a hirdetett elvek, jogfilozófiai, állambölcseleti előfeltevések hitelessége a gyakorlat által megélhető, bizonyítható-e. Vizsgáljuk meg az ilyenkor mintaként hozott Amerikai Egyesült Államok, Európában pedig Franciaország törekvéseit. Az amerikai gyakorlatot illetően bátran hagyatkozhatunk Paczolay Péter elemzésére.³ A vallási pluralizmus igényével alapított Amerikai Egyesült Államok 1791-ben a *Bill of Rights* keretében az első alkotmánytoldattal alkotmányi szinten szabályozta az állam és az egyház viszonyát, amikor kimondta: „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában.” Mindez azonban nem eredményezte az állam vallási semlegességét, az állam és az egyház teljes elválasztását. Olyannyira nem, hogy az elmélet és a bírói gyakorlat egyaránt képtelennek bizonyult, vagy talán nem is vállalkozott arra, hogy a vallási klauzulák egységes elméletét megalkossa.⁴ Születtek ugyan elvi jellegű megállapítások, mint például 1971-ben a *Lemon v. Kurtzman* ügyben felállított ún. *Lemon* teszt, mely három lépcsőben rendeli vizsgálni, hogy a jogi szabályozás sérti-e az alkotmánymódosítás rendelkezését. Ekként alkotmányos szabályozásnak azt tekintendő, ha a törvénynek világi törvényhozási célja van, alapvető és elsődleges hatása nem seígheti elő és nem csorbíthatja a vallást, végül a törvény nem vezethet az államnak a vallással való *túlzott (kiemelés tőlem – Sz.B.)* összefonódására.⁵ Az egyházi iskolák állami

támogatása, továbbá az iskolai imával kapcsolatos ügyekben azonban ellentmondásos döntések születtek, így a Lemon teszt üzenete akként értelmezhető, hogy az egyházi iskolák esetében szinte reménytelen elválasztani egymástól a világi és az egyházi funkciókat. De nincs sok esély az egyéb kérdésekben sem a következetes elválasztás érvényre juttatására, hiszen tény az is, hogy a mindenkori alkotmányjogi szabályozás mögött a politikai valóság húzódik meg, amely szerint az amerikai hagyományok, a nép többségének a kívánalma a vallás támogatása mellett szól, ugyanakkor az amerikai tradíciónak része a vallások pluralizmusának elismerése is.⁶ Tényként kell azonban rögzítenünk, hogy az egyházak autonómiáját azok magánjogi szervezetként történő kezelése és ennek következtében a vagyoneképzés szabadsága nagymértékben megerősítette.

Franciaországban a *lad'cité* elve több lépcsőben alakult ki. Bár a vallásszabadság elvét az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* egyértelműen kimondta, Napóleon konkordátumot írt alá a Szentszékkal. Ennek értelmében a három elismert vallás (a katolikus, a protestáns és a zsidó) lelkészei a közszolgálat kötelékébe kerültek, és állami fizetést kaptak, továbbá a vallási épületeket állami tulajdonba és kezelésbe vették. 1905. december 9-én elfogadott ún. szeparációs törvény megszüntette az egyházak köztestületi jellegét, kimondta az állam és az egyház teljes szétválasztását. A törvény 1. cikke megállapítja, hogy a Köztársaság biztosítja a lelkiismereti szabadságot és garantálja a vallásgyakorlás jogát a közrend megőrzését biztosító törvényi korlátozások keretén belül. A 2. cikk pedig azt nyilváníti ki, hogy a Köztársaság nem ismer el, nem finanszíroz és nem segítyez egyetlen vallást sem.⁷ A sort az 1958. október 4-i francia alkotmány rendelkezése zárja, amelynek 2. cikke szerint Franciaország oszthatatlan, „világi”, demokratikus és szociális köztársaság, és biztosítja a polgárok törvény előtti egyenlőségét származásra, fajra vagy vallásra való tekintet nélkül.⁸ A franciák a *lad'cité* elven két alapvető politikai elvet értenek, amelyek a köz- és a magánszféra szigorú elválasztásán alapulnak: a) az államnak semlegesnek kell lennie minden tevékenységével kapcsolatban, tehát minden közszférába tartozó tevékenységgel is. A vallás nem képezheti részét az állami ünnepeknek, egy vallást sem szabad támogatni, sem az iskolákban oktatni; b) a vallás csak és kizárólag a magánszférához tartozik: olyan kérdés, amelyet az egyén lelkiismerete szabályoz. Az államnak tiszteletben kell tartania a teljes vallásszabadságot.⁹ Ennek ellenére az államosított templomépületek fenntartási költségeit az állam fedezi, az egyházak azokat ingyenesen használhatják, az egyházi iskolák 1959 óta jelentős állami támogatásban részesülnek, bár ez fokozott állami ellenőrzéssel párosul.¹⁰

Mindezek után azt kell, hogy megállapítsuk, a vallásilag semleges állam, a teljes elválasztás a mintaként felhozott államokban sem valósult meg. A kérdés, hogy miért nem. Folytathatnánk a már hivatkozottak után a történelmi, politikai okok felsorolását, alapvetően azonban a vallásszabadság alapjoga alanyához köthetők a lehetséges válaszok. A demokráciákban a hatalomért, az államhatalom birtoklásáért politikai pártok küzdenek, valamilyen politikai, ideológiai nézetrendszer alapján toborozva híveket. Ezek a pártok pedig valamilyen módon viszonyulnak a valláshoz, az általuk képviselt erkölcsi rendszerekhez: egyetértően, semlegesen, ellenségesen. Ha ugyanaz az egyén, aki vallásos és egyben homo politicus is, és mindkét minőségében a közjó megvalósítását kívánja elősegíteni, erre pedig mindkét szervezetet, s annak ideológiai eszmerendszerét, eszközkészletét is alkalmasnak tartja, nem fog lemondani egyikről sem. Erre őt ugyanis egy demokratikus jogállamban senki sem kényszerítheti. Nemcsak azért, mert bármiféle erre

irányuló jogi szabályozás alkotmányellenes lenne, hanem azért sem, mert erre az állam számára rendelkezésre álló eszközök alkalmatlanok. És mivel a vallásszabadság joga egyéni, de egyben kollektív szabadságjog is, mely két oldal egymástól el nem választható, a vallását közösségi formában gyakorolni kívánó egyén valamely egyházhoz is tartozni fog, akár akarja azt az állam, akár nem, ugyanakkor polgára lesz az államnak akár akarja az egyház, akár nem. Ekként egyháztagi minőségét, a vallásszabadságának ilyenfajta gyakorlását az *Alkotmány* védi, s az állam számára a vallásgyakorlás elősegítését alkotmányos kötelezettségként írja elő, az egyházak számára pedig az állam törvénye törvény.¹¹ Az állam és az egyház viszonyában tehát két autoritásigény találkozik, amelyek közül – a nem egyházállami formában élő államok kivételével, ekként Magyarországon is – vitathatatlan elsőbbséget képez az állami szuverenitás, de az egyházak autoritásigénye és annak érvényesíthetősége tagjai fölött úgyszintén élő valóság, amelyet az államnak is tudomásul kell vennie.

A „szabad egyház szabad államban” elvét általában Kálvinnak tulajdonítják, bár az elvet nem ő fogalmazta meg. Kétségtelen azonban, hogy térhódítása a kálvini reformációval függött össze. Kálvin a két hatalmat egymástól különálló szervezetként fogta fel, és feladatkörüket markánsan elválasztotta. De hogyan tette mindezt? Úgy, hogy mindkét hatalmat alárendelte az abszolút szuverénnek, Istennek, s a két földi hatalom szuverenitását vele kapcsolatban relatívnak tekintette. Kálvin szerint Istennek hitben minden áron engedelmességnünk kell akár keresztyének, akár teológusok, akár polgárok vagyunk. Az Istennek való engedelmség csak a szabad engedelmség lehet. Kálvin szerint szabad az, aki nem veti alá magát mindennek vagy mindenkinek. Szabad abban is, hogy különbséget tesz az üdvösség Istene és minden más hatalom között, amelyek szintén igényt tartanak engedelmségünkre akkor is, ha Isten igényeinek ellentmondanak, akkor is, ha igényük nem ellenkezik Isten igényével. Az Istennek való engedelmség az összes földi hatalommal való érintkezés kritikus gyakorlása. A Kálvin által fogalmazott lelkészi eskü utolsó mondatának szövege hűen tükrözi ezt az elképzelést: „Ígérem, hogy a hatóságnak és a népnek szolgállok mindaddig, míg ez nem akadályoz abban a szolgálatban, amellyel hivatásom szerint Istennek tartozom.” Az egyház tehát kizárólagos kompetenciával rendelkezik a vallási kérdésekben, amelyek intézésébe az állam nem szólhat bele, de a nem vallási kérdésekben az állam rendelkezik szuverenitással, mindkettő azonban alárendelten Istennek. Így tehát a kálvini rendszerben egy fő alatt két test dolgozik ugyanazon cél érdekében. Kérdés, hogy e két test elválasztható-e egymástól, vagy egyfajta szíami ikreként csak együtt élhetik életüket, mert a szétválasztás mindkettő pusztulását eredményezné. Az elválasztás a keresztyén egyházban a teológiai belső és a jogi szervezettségben megjelenő külső egyház megkülönböztetése mellett nem elképzelhetetlen. A református egyházjog szerint a jogilag szervezett látható egyház emberek által alkotott, az emberi társadalommal együtt fejlődő, alakuló szervezet. Mivel pedig mind az államnak, mind az egyháznak saját feladatköre van, ehhez saját szervezetet kell hozzárendelni, amelyeknek saját autonómiával kell rendelkezni ahhoz, hogy a térben és időben változó feladatukat az állandó cél érdekében maradéktalanul meg tudják valósítani, szervezetüket pedig az általuk ellátandó feladathoz igazítva kell kialakítaniuk. A szervezeti szétválasztásnak tehát a református egyházjog szerint dogmatikai akadálya nincsen, és célszerűségéről sem indokolt komoly vitát nyitni.

A jogalkotás és jogalkalmazás nehézségei

A megkerülhetetlen problémát tehát a vallási kérdések körének pontos és kimerítő meghatározása jelenti. A polgári kormány idején történt egy kísérlet a vallás fogalmának törvényi szabályozására, de ez az Alkotmánybíróság által az elválasztásra adott értelmezés folytán bukásra volt ítélve.¹² Az kétségtelenül igaz, és az erről szóló korábbi véleményemet továbbra is fenntarthatónak ítélem, hogy törvény vallásfogalmat nem adhat.¹³ De az Alkotmánybíróság – értelmezve az *Alkotmány* 60. § (3) bekezdését az 57. § (1) és (5) bekezdésével összefüggésben – kijelölhette volna a vallási kérdések sarokpontjait. Erre a tevékenységére lehetősége lett volna a 32/2003. (VI.4.) AB határozatával lezárt ügye kapcsán, amikor is az állam és az egyházak bírósági joghatósági összeütközése esetén alkalmazandó eljárásról kellett döntenie. A két szervezet közötti joghatósági kérdések ugyanis végigkísérték az állam és az egyházak kapcsolatát, s minden időben a viszonyt lényegesen meghatározó összetevőként kezelte és értelmezte mindkét fél. Magyarországon az alkotmányjogászok közül Ádám Antal, Boleratzky Lóránt, Paczolay Péter, Schanda Balázs tett kísérletet a tudomány részéről a fogalmi tisztázásra,¹⁴ de a fő kérdésekben sincs szó dogmatikai megalapozottságról. A tudomány a vallásszabadság és összetevőit illetően jutott előre, az állam és az egyházak kapcsolatának mindenre kiterjedő alkotmányjogi feldolgozása még várat magára. Az Alkotmánybíróság esetjoga felvázolta ugyan az értelmezés határait, de határozatai sok esetben vitathatók és vitatottak, így a vallási klauzulák egységes elméletéről itthon sem beszélhetünk. Sok esetben azonban nem a jogalkalmazó, avagy a jogszabályt értelmezni kívánó Alkotmánybíróság kérhető számon a mutatkozó ellentmondások miatt. Ebben a tekintetben lényeges felelősség terheli az államot és az egyes egyházakat is. Hiányzik az egyházak részéről a 21. század kihívásaira választ adó stratégiai programjuk. Az egyre erősödő szekularizáció mellett viszont csökken a tekintélyük. Ezt bizonyítják a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság vizsgálati eredményei, így például emberek az egyházaknak a társadalomban észlelhető konfliktushelyzetek kezelésében meglehetősen szerény szerepet tulajdonítanak.¹⁵ Az egyházak energiájuk nagy részét a jelen problémáinak máról-holnapra történő megoldásaira fordítják, ennek következtében a közös jövőt illetően nincs az egyházak között sem egyeztetett elképzelés, sok esetben a háttérben különalkuk zajlanak. De az államnak sincs közmegegyezésen alapuló elfogadott egyházpolitikája. A parlamenten és a parlamenten kívüli politikai csatározások nem emelkednek az alkotmányozási helyzet szintjére, új alkotmány kidolgozása és elfogadása ma szinte reménytelennek tűnik. Ilyen helyzetben a különös mértékben aktivistának kikiáltott Alkotmánybíróság sem vállalhatta fel a jogalkotó szerepét. A társadalom várja, és joggal várja mindkét féltől a kiérlelt, alapos és valóban a kérdést hosszú távon rendezni képes, közmegegyezésen alapuló koncepciót, amelyre építve mind az egyes egyházak, mind pedig az állam kidolgozhatja és elfogadhatja a szükséges belső szabályait illetve megalkothatja törvényeit.

Az értelmezési nehézségek ellenére egyet kell értenem a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság véleményével, amely szerint „a vallásszabadság alkotmányos alapjai stabilnak mondhatók. Ezek elsősorban az állam és az egyház szétválasztása, a vallásszabadság alapvető emberi jogának elismertsége, a vallási intézmények autonóm létének és működésének törvényekkel szabályozott és védett biztosítása, valamint a társadalmi közfeladatokból való részt vállalásának lehetősége és igénye.”¹⁶

Hozzá kell tennem azonban, hogy a mai magyar viszonyokat tekintve az *Alkotmány* 60. § (3) bekezdésében rögzített tény a szervezeti elkülönülés tekintetben igaz csak. Ma az állam és az egyház szervezetenként nem fonódik össze, még a tábori lelkesítői szolgálat sem ellenpélda erre, ahogyan arra az Alkotmánybíróság határozatában¹⁷ rámutatott. Az egyházat nem felügyeli állami szervezet, nyilvántartásba vétele csak az állami jog szempontjából szükséges jogképességet, e minősége folytán pedig a tevékenységéhez szükséges állami források igénybevétele, mintegy köldökzsinórt biztosít számára. A mai viszonyaink között ennek a köldökzsinórnak a léte és szükségessége jelenti a vita tárgyát. Tartok tőle, hogy az alapvető alkotmányossági kérdések tisztázása előtt ebben a kérdésben nem születik megnyugtató döntés. Bár elképzelhető, hogy a hosszú távú elképzelések egyezősége mellett egy mindkét fél számára megnyugtató vagyoni rendezés lényegesen megkönnyíthetné az alkotmányossági kérdésekben a közös nevezőre jutást. Ezért tehát nyitva kell hagyni az utat mindkét irányban, s a tárgyalásoknak párhuzamosan kell elindulni, illetve folytatódni mindaddig, amíg a két terület össze nem vonható, vagy mindkét kérdésben egyezés létre nem hozható.

Az állami támogatás kérdése és annak alkotmányjogi vonatkozásai

Kiindulásként rögzítenünk kell, hogy egyházi autonómiáról csak a működéshez szükséges vagyoni megléte esetén beszélhetünk. Gazdasági önállóság nélkül nem képzelhető el autonómia. A magyar történelmi fejlődés sokszínűsége az 1946-tól kezdődött „rendszerátalakítás” megszűnt, a működéséhez szükséges több-kevesebb vagyont valamennyi egyház elvesztette, s működésében állami segítségre is szorult, melynek érdekében az állam a lojalitást meghaladó mértékű együttműködést várt el az egyháztól, s az autonómiát jelentősen sértő módon be is avatkozott az egyház vezetőinek kiválasztásába, a református egyház esetében pedig még a szervezeti struktúra kialakításába is. A vagyoni helyzetet illetően az 1990-es rendszerátalakítás sem hozott lényeges változást. Az egyházak a működésük alapjául szolgáló vagyont nem igényelhetik és nem kaptak vissza, a hitéleti célú ingatlanok pedig finoman szólva is erősen lelakott állapotban voltak. És bár formailag megteremtődött a vagyontörzsképzés lehetősége, a társadalom elszegényedett helyzete, a nagy vagyonhoz jutó új elit jelentős részének vállalkozási tőkéhez sem juthatott, de ilyen megszerzése nem is volt igazán szándékában. Mára ugyanis egyre több egyházi vezető látja be, hogy csak az önfenntartó egyház biztosíthat teljes autonómiát egyháza számára. Ennek megteremtésének lehetőségei és módjai azonban alapvetően nem jogi, hanem elsődlegesen politikai és közgazdasági kérdések.

Az egyházi autonómiát érintő állami támogatásról szólva mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy mikor is beszélhetünk az egyházak állami támogatásáról. Ahogyan az ezt a bevételi forrást igénybe vevő egyházak vezetői folyamatosan hangoztatják – bár a költségvetésben egyházi támogatás címszó alatt jelenik meg¹⁸ – nem tekinthető annak az egyházi iskolák részére fizetett normatív támogatás, az egyházi fenntartásban működő egészségügyi intézmények, szeretetotthonok működési költségeihez történő hozzájárulás, az ingatlanmegváltás címén fizetett járadék sem. Az első esetekben állami feladatátvállalásról van szó olyan területeken, ahol a feladat ellátása kötelező állami feladat, tehát függetlenül az intézmény alapítójától, fenntartójától ott állami feladat ellátása folyik.¹⁹ Ezeket a feladatokat az államnak akkor is finanszíroznia kellene, ha nem az egyházak végeznék azokat. Álláspontjuk szerint ezzel egyebekben az állam jár jól, mert az infrast-

1 tudomány és társadalom

ruktúra kiépítése, karbantartása döntően nem az ő feladata. A tudományos gyűjtemények, műemlékek felújítására, fenntartására, működtetésére fordított állami kiadások a nemzeti közvagyonot védik és óvják. A vitatható támogatás az állampolgárok befizetett személyi jövedelemadóijából az 1% egyházak részére történő átadása, illetve ennek az összegnek a kiegészítése lehet, amellyel az állam a hitéletet támogatja, a hitoktatókat fizeti.²⁰ Ezek az összegek nagyságrendjük miatt – bár az egyes egyházak között jelentős eltérés mutatható ki – nem nélkülözhetők az egyházak gazdasági működőképességét illetően.²¹

A hitéleti támogatás indokoltságának vitája szintén elméleti, mondhatni filozófiai alapokon nyugszik. A liberalizmus álláspontja szerint a semleges állam semmiféle vallást, világnézetet nem támogathat. Előre kell bocsátanunk azonban, hogy ebben a kérdésben valójában nem a liberalizmus és a konzervativizmus vitájáról van szó. Mindkét oldalon vannak, akik az állam hitéleti támogatását ellenzik, illetve az örökös vitára adó módjával nem értenek egyet. Sokan fogalmazták meg szerte a világon, s a közgazdaságtan klasszikus monopóliummodellje alapján is kimondhatjuk, hogy a védett helyzetben lévő felekezet hajlamos lesz az ellustulásra, szolgáltatásait nem alakítja a világi kihívásokhoz, s ennek folyományaként az államhoz e kapcsolat fűzte egyházak elkényelmesednek, vezetőik, lelkészeik elvesztik kapcsolatukat az egyháztaggokkal, amely növeli, erősíti a társadalom szekularizációs folyamatainak hatását, ezért a missziós funkciók újragondolását sürgetik.²² Én nem féltsem a magára hagyott egyházat, sőt ettől annak felemelkedését várom. Ha lelkészeink már csak a hiányzó bevételek miatt is több energiát fordítanak a gyülekezetépítésre, akkor egyházaink megmaradnak, fejlődhetnek, és az állam is megkapja az egyházaktól a legitimitációjához szükséges morális közösséget. A hitvalló egyház tagjai mindig is képesek voltak eltartani egyházukat, legfeljebb mellőzik vagy a szükséges mértékre korlátozzák a drágán működő, felesleges hivatali apparátusukat. Oktatói tapasztalatom alapján bátran állíthatom tanítványaim visszajelzései alapján, hogy a gyülekezetéért dolgozó, velük együtt élő, az egyháztagokat a közösségért végzett munkába bevonni képes lelkész megsokszorozhatja az egyház tagságát, és ennek következtében képes megteremteni egyházközsége és saját fizetésének anyagi feltételeit. Kováts J. István így fogalmazott: Az egyház tagjai az egyház támogatásának kérdésében annyira fognak mélyen nyúlni a zsebükbe, amilyen mértékben kapnak lelki ajándékokat az egyházuktól.²³ Ez tehát az egyházak tennivalója.

Az állam kötelezettségét illetően az Alkotmánybíróság több határozatában kifejtette, hogy a vallásszabadság alapjoga biztosításának keretében az állam nem passzivitásra, tartózkodásra köteles, hanem köteles biztosítani e szabadságjog gyakorlásának feltételeit. Ezért az egyházak támogatása, ha az állam az egyházakat egyenlőként kezeli, nem ellentétes a semleges állam eszméjével. „Az állam az Alkotmányban meghatározott feladatainak végrehajtása során nemcsak az állami tulajdon egy részét privatizálja, hanem létrehoz, illetve támogat közttestületeket is, és feladataik ellátásához, illetve autonómiájuk erősítéséhez vagyonnal látja el őket. Az egyházak besorolását az ilyen támogatott szervezetek közé az egyházak – s különösen az Etv.-vel érintett „történelmi egyházak” – történelmi és társadalmi szerepe, továbbá a vallás és egyház, s ebből következően a vallásszabadsághoz való jog és az egyház működésének elválaszthatatlansága kielégítően indokolja. Az Alkotmánybíróság rámutat arra, hogy a közttestületek vagyonnal való ellátása csak részben érintkezik a kárpótlási törvényhozással, s az adott szervezetek sajátosságainak megfelelően különböző eszközökkel történik”.²⁴ Úgy gondolom, az egyhá-

zak vagyonnal történő ellátása nem merült ki és nem merülhet ki a hitéleti célú ingatlanok visszaadásával, átadásával. Ha tehát a működőképesség érdekében vagyonnal történő ellátás nem alkotmányellenes, s erre társadalmi igény is mutatkozik, akkor az államnak nem csak lehetősége, de kötelezettsége is keresni, majd megtalálni ennek módozatait. A mindkét fél számára megnyugtató megoldás azonban még kidolgozásra vár, s ez nem csak egyszerűen közgazdasági vagy pénzügytechnikai feladat.

Összefoglaló – javaslatok

Ahhoz, hogy az állam és az egyházak viszonya korrekt módon rendezhető legyen, mindkét fél együttműködése mellett az alábbi kérdésekben kell egyezsége jutni:

1. Mit jelent az egyházi autonómia, milyen sarokpontok jelölik ki a határait, e sarokpontok alapján hol húzhatók meg a határok? Ezek között kiemelten annak a meghatározása szükséges, hogy milyen kérdések minősülnek vallási kérdéseknek.
2. Mit jelent az egyházak egyenjogúságának alkotmányjogi tartalma? Ebben a körben hogyan érvényesül a diszkrimináció tilalma az összehasonlíthatósági és indokolhatósági próba alapján?
3. Milyen támogatási kötelezettség következik az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségéből?
4. Milyen tartalommal értelmezhető a nyilvántartásba vett egyházak és nyilvántartásba nem vett vallási közösségek értékminősége és alkotmányjogi jogalanyisága?
5. Ezek a jogalanyok valóban állhatnak-e partneri viszonyban az állammal?
6. Megtörténhet-e a gazdasági elválasztás „közös megegyezéssel”, vagy kizárólag az állam döntésén múlik, hogy mikor választja le magáról e tekintetben is az egyházakat?
7. Amennyiben a gazdasági önállóság megteremtését mindkét érintett oldal kívánja, melyek annak a magyar viszonyok között megvalósítható modelljei?

Mindezek „két” fél közötti megtárgyalásához szükséges lenne az egyes egyházak és az állam hosszú távú koncepciója a saját és a másik féllel kapcsolatos megalapozott jövőképeinek a kialakítására.²⁵ Az egyházaknak ennek érdekében végre felül kellene emelkedniük történelmi sérelmeiken, tudomásul venni azt, hogy ma Európában már egyikük sem küzdhet a hatalomért, hanem lassan a létükért kell, hogy harcoljanak. Az iszlám terjeszkedés kezelésére pedig nem a háborús konfliktusok szítása, hanem a megbékélés és a párbeszéd keresése lehet csak a kiút. Az egyházaknak kezelni kell tudni a szekularizáció mellett a multikulturalizmus jelenségét is.²⁶ Tehát az ökumenizmus erősítése és komolyan vétele elengedhetetlen követelmény.

Sem az államnak, sem a történelmi egyházaknak nem kell félni a vallások pluralizmusától. Ez a jelenség már egyébként sem visszafordítható, ugyanakkor a vallásosságot nem veszélyezteti, hanem éppen ellenkezőleg, elősegíti.²⁷ Hozadéka azonban mindenképpen az, hogy több és eredményesebb missziói munkát vár el a történelmi egyházaktól. Az állam és az egyházak viszonyának tárgyalásakor nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk Tamás Pál szellemes, ugyanakkor igencsak komoly figyelmeztetését. Tamás Pál a pluralizmus lehetséges modelljeiről szólva három változatot sorol fel. A vallást teljesen a magánéletbe szorítani kívánó radikális liberális nézet erőltetése vagy fogalmazzunk úgy következetes végig vitele a Tamás Pál által felvázolt „gettók egyenlőségéhez” vezetne, tehát mindenki bezárkózna saját egyházi gettójába, magára zárva az ajtót, ami mögött azt csinál, amit akar. Ennek a helyzetnek a megteremtése ma sem

az egyházaknak, sem az államnak nem érdeke. A ma működő, Tamás szerinti második modell, a „nagyon klassz kis posztmodern gettórendszer”, tehát a gettók között pontosan kimért, hierarchizált viszonyok működtetése viszont azon kettőssége folytán, hogy nem is monopolisztikus, de nem is piaci helyzetű egyházakat tart fent, korrumpálhatja mindkét érintett felet, amelyben az egyházak a hatalom kegyeit keresik, a mindenkori kormányzat pedig politikai támogatást kérhet a támogatásokért cserébe.²⁸ Erősen el kell tehát gondolkodnunk az egyházfinanszírozási rendszer ártértékelésén, keresve annak a magyar viszonyokra leginkább alkalmas módozatait, így figyelembe vehetőnek tartom a harmadik modellt, a „kulturális modellek közé rendeződő oszloprendszer” kialakítását,²⁹ amelynek lehetséges kereteit is figyelembe kell venni az egyházak autonómiájához szükséges vagyonnal történő ellátása során. Az államnak, pontosabban a liberális kormányzatoknak látni kell, hogy a piacgazdaság nem rendelkezik minden területen megfelelő önszabályozó mechanizmussal, bizonyos „árak” előállítását és felhasználását nem lehet a piaci mechanizmusra bízni.³⁰ Ha tehát a modern állam legitimációs igénye szükségessé teszi, hogy a szuverénként felfogott nép morális közösséggé alakuljon, ekként elfogadhatjuk ugyan a liberalizmus álláspontját, mely szerint csak az egyes hús-vér ember lehet cselekvő és csak neki tulajdonítható akarat (módszertani individualizmus), és csak az lehet jó vagy rossz, ami legalább egy hús-vér ember számára jó vagy rossz (etikai individualizmus),³¹ mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a ténytet, hogy olyan emberek tömege, akik között nincsenek a politikai moralitás kötelekeit megteremtő kapcsolatok nem lehet szuverén, azaz autoritatív intézményeket nem teremthet.³² Ebből pedig az következik, hogy ennek a morális közösségnek az alapjait csak a gazdaságon, de az állami intézményrendszerhez képest is kívülálló (de működőképességük érdekében gazdálkodó) intézmények, a társadalom tagjainak különféle önszerveződéseit teremthetik meg. Ezért ma már felelősen gondolkodó kormányzati tényezők is a versenyállam és a jóléti állam modelljének konvergenciáját tartva realitásnak az állami ellátórendszernek nem a lebontását, hanem a racionalizálását szorgalmazzák. Olyan intézkedéseket tartanak szükségesnek, amelyek ösztönzik az öngondoskodás formáit, beleértve a társadalmi szervezetek szerepvállalásait is, ahol a társadalmi szolidaritás mellett tudatosítani kívánják az egyéni felelősségvállalást is.³³ A Magyarországi Református Egyház ezt a gondolatot soha nem tekintette magától idegennek. Révész Imre már 1946-ban felvetette, hogy „Az evangéliumi egyházak szempontjából Magyarországon az egyház és az állam viszonyának csak olyan rendezése lehet kívánatos, amely az egyház önmagára találását, belső megerősödését és felemelkedését a mai helyzetnél jobban biztosítja, viszont az államot gyökeresen mentesíti attól a politikai kényszerűségtől, vagy legalábbis kísértéstől, hogy az egyik egyházat a másik javára kedvezményezze, az egyházakat, általában a vallási közösségeket az állami érdek szempontjából mintegy osztályokba sorozza és ezzel közöttük örökös féltékenységet, nemtelen versengést idézzen elő. A bénaság és az elesettség állapotából egyházunknak lehetetlen addig véglegesen talpra állnia, amíg a régi rendszer egyik vagy másik mankóját még biztosítottnak hiszi a maga számára.”³⁴ Megszívlelendő tehát mindkét fél részére Révész Imre azon javaslata, hogy egy megfelelő átmeneti idő biztosításával az egyházak a maguk önfenntartását megszervezzék, átforgalmazzák, az állam pedig az egyházak számára értékálló tökejellegű kárpótlást adjon a földbirtokreform címén kisértett egyházi és iskolai célvagyonokért.³⁵

Végül, de nem utolsó sorban az egyházak is indokoltan várhatják, hogy az állam alkotmányban határozza meg, hogy a közérdek megvalósításában szán-e, s ha igen, milyen szerepet az egyházaknak. Valóban elismeri-e az egyházaknak azt a szerepét, amelyet az 1990. évi IV. tv. preambulumban megfogalmazott.³⁶ Ez ugyanis a partnerség elismerését és garantálását jelentené.

Ezen intézkedése társadalmi fogadtatása szempontjából optimizmusra adhat okot a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság azon megállapítása, amely szerint a társadalom többsége a hit különböző formáit elfogadja, az egyházakkal szemben legnagyobb részben nem ellenséges vagy elutasító, minek következtében az államnak és az egyháznak meglehetősen nagy mozgástere van ahhoz, hogy kapcsolataiknak mindkét fél által elfogadható kompromisszumos változatait felleljék.³⁷ Az pedig, hogy a társadalom egyre jobban ragaszkodik azokhoz az oktatási intézményekhez, amelyekben a gyermekek jogainak a legteljesebb szabadságát, de nem szabadosságát és erkölcsi nevelését biztosítják, bizonyítja az egyházi iskolák egyre növekvő népszerűsége. Az indokoltság és a szükségesség tehát létező valóság.³⁸

Jegyzetek

¹ Itt a semlegesség alatt olyan morális elvek követését értem, amelyek elfogadása a társadalom tagjainak lehető legszélesebb körében érvényesíthető. A semleges állam pedig legitimitását az ilyen nézeteken alapuló morális közösségre építi.

² Az állam és az egyház elválasztását, a szabad egyház szabad államban elv megvalósítását, a semleges állam megteremtését a francia polgári forradalom után kibontakozó liberalizmus tűzte ki céljává.

³ Paczolay Péter: Állam és egyház viszonya az amerikai alkotmányban = Világosság, 1995. 4. szám, 53-63. o.

⁴ Mark Tushnet: Red, White and Blue, 1988. 247-248. o. Idézi Paczolay: i.m. 53. o.

⁵ Lemon v. Kurtzman, 403. U.S. 602 1971.

⁶ Paczolay: i.m. 57-58. o.

⁷ Európa Tanács és a Leideni Egyetem által 1992. november 12-14. között szervezett szeminárium anyagának Jacques Robert bevezető előadása. Megjelent a Bírósági Határozatok mellékleteként kiadott Emberi jogi füzetek 1998. 2. számában.

⁸ La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale. Elle assure l'égalité devant la loi de tous les citoyens sans distinction d'origine, de race ou de religion. Elle respecte toutes les croyances. Forrás: www.senat.fr/evenement/revision/texte_originel.htm

⁹ Michel Troper: A muzulmán fátyolviselés és oktatás semlegességének problémája Franciaországban, (fordította: Kőszeg Fanni) = Fundamentum, 1997. 2. szám, 22. o.

¹⁰ Erdő Péter – Schanda Balázs: Egyház és vallás a mai magyar jogban, Szent István Társulat, é.n. 67. o.

¹¹ Így például a zsidó jogban a diná demálhutá diná, a keresztyén egyházak számára pedig a Róma 13, 1-2. alapján: Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmakkal, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelésének áll ellen.

¹² Részletesen erről: Schanda Balázs: Magyar állami egyházjog, Szent István Társulat, 2003. 117. skk. o.

¹³ Lásd erről részletesen Szathmáry Béla: Magyar egyházjog, Századvég Kiadó, 2004. 76-79. o.

¹⁴ Ádám Antal: Az állami egyházjog fogalma, jellemzői és problémái Magyarországon = Magyar Közigazgatás, 2000. 9. szám, Boleratzky Lóránd: Az állami egyházjog alapjai = Valóság, 2000. 1. szám, Schanda Balázs: i.m., Paczolay Péter: A lelkiismereti és vallás-szabadság alapjai, in: Emberi Jogok (szerkesztők: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila) Osiris Kiadó, 2003, Szathmáry Béla: Az állami egyházjog fogalma = Magyar Jog, 2006. 6. szám, 342-349. o.

¹⁵ Jelentés 4. pont

¹⁶ Jelentés 2. pont

¹⁷ Az Alkotmánybíróság ügyszáma: 970/B/1994. AB határozat.

¹⁸ Így a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről szóló 2006. évi CXXVII. tv. 31. §-a, de e törvényhely hivatkozása az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvényre is mint az „egyházak támogatásáról szóló törvény” megnevezést használja.

¹⁹ Lásd erről az egyházi vezetők gyakorlatilag egybehangzó nyilatkozatait: in: Ha Isten nem volna (szerkesztette: Frenkl Thurzó Tibor) Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. Ezzel ellentétesen Köbel Szilvia a vallás, világnézet indirekt támogatásnak tekinti az egyházi oktatási intézmények normatív támogatását is. Köbel Szilvia: Egyenlőbbek? = Fundamentum, 2004. 2. szám, 83. o.

²⁰ Schweitzer Gábor: Elválasztás vagy összefonódás? = Állam- és Jogtudomány, 2002. 3-4. szám, 301-314. o., Schweitzer Gábor: Egyház és autonómia = Fórum, Fundamentum 2004. 2. szám, 63-67. o.

²¹ A 2005. évi szja-felajánlás összegei a történelmi egyházak esetében kerekítve következőképpen alakultak: Magyar Katolikus Egyház 2.345 MFt, Magyarországi Református Egyház 766 MFt, Magyarországi Evangélikus Egyház 247 MFt, Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége 67 MFt.

²² Csak példálózó felsorolásban a protestáns egyházak részéről: Révész Imre: Szabad egyház szabad államban = Szolgálatunk, 1946. május 3.-i szám, Kováts J. István: A református egyházalkotmány alapvető kérdései – A reform-kérdések, Budapest, 1948. 454. o., Klaus Douglas: Új reformáció, Kálvin Kiadó, 2002., illetve a közgazdaságtudomány értékelésére: Szalai Ákos: Az egyházpolitika gazdaságtana, Állam és egyház viszonya a jóléti közgazdaságtan eszközeivel = Századvég, 2005. 4. szám, 3-55. o.

²³ Kováts J. István: i.m.

²⁴ 64/1991. (XII.17.) AB határozat és 4/1993. (II.12.) AB határozat.

²⁵ Erre hívja fel a figyelmet és a kommunikáció kiemelt fontosságát hangsúlyozza Horányi Özséb többek között a HVG-nek adott interjújában: Ne korrumpáljunk, és minket se korrumpáljanak (www.magyarpaxromana.hu/archivum/dokumentumai/hvg.html), a református egyházban Szűcs Ferenc: Jövőképek, tervek és reménységek = Théma, 2001. 2-3. szám, 29-33.o.

²⁶ A szekularizáció és a multikulturalizmus összefüggéseiről részletesen: Bernhard Schlink: Szekularizáció és multikulturalizmus között = Fundamentum, 1997. 2. szám, 30-34. o.

²⁷ Az ezzel kapcsolatos kutatásokat részletesen elemzi Szalai Ákos idézett művében.

²⁸ Lásd erről: Ravasz László: *A helyes egyházpolitika*, in: *Isten rostájában*, 2. kötet, Budapest, 1941. 428-433. o., Walter E. Pilgrim: *Kényelmetlen szomszédok? Ökumenikus Tanulmányi Központ*, Budapest, 2006. 77. o., Wildmann János: *Egyház és autonómia = Fórum, Fundamentum*, 2004. 2. szám, 55-59. o.

²⁹ Tamás Pál: *Vallási pluralizmus, társadalmi pluralizmus*. Forrás: www.magrypaxromana.hu/kiadvanyok/vallasokeuropa2/tamas.htm

³⁰ Kondorosi Ferenc: *Az emberi jogok védelmének új kérdései*, *Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány*, 2006. 28. o.

³¹ Kis János: *Liberális demokrácia: A kompromisszum-tézis ellen*, in *Alkotmányos demokrácia*, Indok Kiadó, 2000. 66. o.

³² Bódig Mátyás példája szerint képtelen elgondolás, hogy a piacon vagy egy nemzetközi repülőtéren véletlenszerűen összeverődött tömeg („népség”) rendelkezik szuverenitással, és autoritásigényt támasztana bárkivel szemben is. Bódig Mátyás: *Szuverenitás és joguralom*, in: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás (szerkesztők): *Államelmélet: A mérsékelt állam eszméje és elemei*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. 102. o.

³³ Kondorosi Ferenc: i.m.

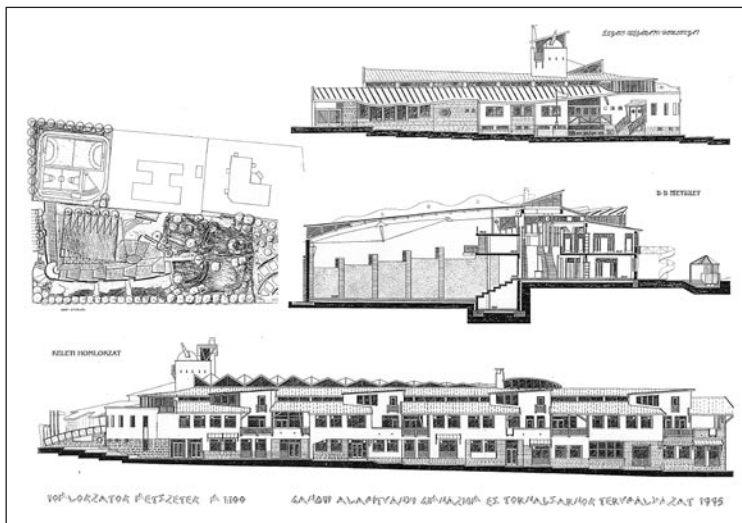
³⁴ Révész Imre: i.m. 3. o., *Dr. Révész Imre tétélei*, 6. és 8. pont.

³⁵ Uo. 10. pont.

³⁶ *A magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezői. A hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális-egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében.*

³⁷ Jelentés 4. pont

³⁸ *A tanulmány előadásként hangzott el 2007. április 12-én Budapesten, a Magyar Pax Romana Egyesület kongresszusán.*

Gandhi Alapítványi Iskola, Pécs

Dienes Dénes

A Sárospataki Füzetek története (1857-1905)

Éppen másfél évszázada annak, hogy 1857 nyarán útnak indult a *Sárospataki Füzetek*. Első szerkesztője, Erdélyi János¹ a pataki főiskola tanára volt. Erdélyi akkor a „bölcsezet és nevelés” tanáraként dolgozott itt, országos hírnévnek örvendő irodalmár, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja volt, a legkitűnőbb magyar esztétikusok és kritikusok egyike. A kiadói felelősséget Hegedűs László² alsózempléni esperes és Szeremley Gábor³ „hittanár”, azaz a dogmatikai tanszék vezetője vállalta magára.

A szerkesztői szándék így fogalmazódott meg a folyóirat alcímében: „*Protestáns és tudományos folyóirat*”, mely „*Egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében*” öhajtott tanulmányokat, cikkeket, közleményeket közreadni. Erdélyi János a szellemi megújulásba vetett erős hittel vette kezébe a tollat, s az általa vezetett irodalmi-tudományos vállalkozást az ébresztés eszközének vallotta: „...*ha emez, az országnak központjátul messzi eső kis városban, mely még csak megyei főváros sem, veti föl magát a tünemény, ez oda látszik mutatni, hogy az irodalom iránti közönynek, a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra: de másrésztől örömmel sejtjük, minő vallásos és egyházi buzgóság fog majd nyilatkozni más helyeken, melyek Sárospatakot szellemi tevékenység dolgába mindig meghaladták.*”⁴ Ezt az ébresztést a tudomány és hit harmóniájában kívánta folytatni Erdélyi János: „...*a tudomány oly mély bensőség, mint a hit, s ha ez szent, amaz igaz, sőt csak az igaz, ami szent, és megfordítva: így emberi méltóság nélkülök nem is képzelhető.*”⁵

A tudományos folyóirat belső szerkezete így oszlott meg: egyház és hittan: egyháztörténet; nevelés, tanügy: bölcsezet, műtörténelem, művészetek, irodalom: könyvismertetés, bírálatok: vegyes közlemények. Ezen a széles skálán igyekezett a „meghibbant protestantizmust” lábra állítani.⁶ Azt a protestantizmust, mely „*vallásfelekezet, tudomány és élet is egyszersmind.*”⁷

A *Füzetek* megjelenését negyedévenként tizenöt íven tervezték, de már az első megjelenés után – előfizetői kérésre – évi tíz alkalomra módosították, hat ív terjedelemben. Egy évre postai szállítással 6, enélkül 5 forint volt az előfizetési díj.⁸

A folyóirat fogadtatása kedvező volt, bár Erdélyi János kis malíciával jegyezte meg: „*kedvező visszhangra lelénk az irodalomban, az egyes gondolkodásába közel és távol, és inkább távol, mint közel.*”⁹ Erre az adott okot, hogy némelyek eleve bukott vállalkozásnak ítélték a *Füzeteket*, mert Sárospatak nem megfelelő irodalmi központ, s a Patakkal szembeni fenntartások előítéletes megnyilvánulásokban kaptak hangot: „*Származhatik-e Názáretből valami jó? ... itt Názáret annyi, mint Patak, Sárospatak.*”¹⁰ Erdélyi elismerte ugyan, hogy Patak nem Pest, de azt vallotta, hogy nincs pesti és pataki irodalom, csakis kizárólag magyar irodalom. A *Pesti Napló* augusztus 6-i száma „*égető szükség*”-nek nevezte a pataki vállalkozást, és nagy elismeréssel méltatta az első számot.¹¹ Hasonló volt

a fogadtatás Erdély szívében, Kolozsvárott is. Gróf Mikó Imre, az erdélyi tudományos és politikai közélet kiemelkedő alakja így írt a szerkesztőnek 1857. szeptember 6-án: „*Ideje is volt, sőt mondhatnám, végső percén állott már az idő, hogy mi magyarhoni és erdélyi protestánsok is fennmaradásunkra valamit tegyünk... Én osztom önök programi nézeteit, feladatuknak buzgó megoldásától nemzetünkre s anyaszentegyházunkra sok jót várok, szívemből kérem arra Isten áldását*”. Ugyanő másfél év múltán fokozott lelkesedéssel méltatta a patakiak munkáját: „*Nem tehetem, hogy ne nyilvánítsam önnek, tisztelt tanár úr, mennyire örvendek e korszerű vállalat naponkénti szilárdulásán... A tér, melyet önök mívelnek, rég várt avatott, hű és buzgó munkásaira. Legyen áldás a nemes igyekezőkön!... igyekezzenek még tovább is gazdagítani egyházi irodalmunkat, éleszteni a vallásos érzelmet, terjeszteni a szabad és józan gondolkodás világát.*”¹²

A Sárospataki Füzetek elindulása és megszilárdulása elválaszthatatlan Erdélyi János személyétől. Az 1850-es évek végén megromlott körülötte a levegő, irigyei és intrikusai támadták. Ennek hatására fokozatosan visszavonult a közélettől, családi gondjai és nagy betegségei pedig távol tartották az irodalomtól is egészen 1864-ig.¹³

A harmadik évfolyam 1859 nyarán Antalfi János gimnáziumi tanár, majd később jogtanár és Árvay József tanítóképezdei igazgató szerkesztésében indult. Erdélyi János a folyóirat kiadói közé lépett. Az új szerkesztőség nem óhajtott változtatni a Füzetek eddigi arányán: „*Mi a Sárospataki Füzeteket az eddigivel összhangzó s múltjával következetes irányban kívánjuk vezetni.*” – így adtak hangot szerkesztői programjuknak.¹⁴ Mindössze annyi változott az eredeti célkitűzéshez képest, hogy az egyetemes tudomány helyett inkább a protestáns tudományosság területén kívántak maradni, ez azonban nem volt jelentős változás, hiszen Erdélyi szerkesztésében is főként ezen volt a hangsúly, lévén a munkatársi közösség illetén arculata adott.

A negyedik évfolyam 1860 januárjában a „polgári esztendő” határai közé illesztve indult el. Jelentősebb tért nyert az egyháztörténet az eddigieknél, különösen a magyar protestáns egyháztörténeti kútfők közlése. Szerkesztőségi megfontolások is álltak e mögött, hiszen ezek „*annyi beccsel bírnak*” – vallották a szerkesztők – „*hogy minden egyéb nélkül is méltó volna értök fenntartani egy folyóiratot.*”¹⁵

Az ötödik évfolyam indulása 1861-ben újabb változással történt: a szerkesztésben egyedül maradt Antalfi János, a kiadást pedig Erdélyi Jánostól és Hegedűs Lászlótól (Szeremley Gábor korábban kilépett) átvette a főiskola tanári kara. A visszalépett kiadók üdvözlötték ezt a változást s eredeti szándékuknak vallották, hogy a Füzetek a tanári karnak, „*mint protestáns tudományos testületnek legyen magához való közlönye.*”¹⁶ Antalfi János 1863-mal bezárólag vezette a folyóiratot, s amikor lemondott, a tanári kar is visszalépett kiadói státusától. A felgyógyult Erdélyi János azonban új erővel vette kézbe a szerkesztést és a kiadói tevékenységet egyaránt 1864 elején. A folyóirat körüli bizonytalanság annyira leapasztotta az előfizetőket, hogy az előállítás is veszélybe került, írói tiszteletdíjakról pedig szó sem lehetett. Erdélyi János azonban bízott abban a tudományos tekintélyben, amit a Füzetek addig kivívott magának. Vezéregéként, amit a címlapon is feltüntetett, a János 8.32-t választotta: „*Megismeritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz.*” A tartalmat tekintve a szélesebb tudományos és irodalmi profil alakítását tűzte ki célul, ezért „új folyamnak” nevezte az 1864-ben indult számot. Patakon helyreállt a jogakadémia, növekedett a bölcsészeti kar, megerősödött az önálló Tanítóképezde, s mindez szélesebb tudományos kört feltételez. Ugyanakkor nem szabad lemondani az egyetemes

tudományügy és az irodalom szolgálatáról. Sőt, Erdélyi programja a teológián kívüli tudományokat is célozza és magát a politikát is, mint amely akkor is előrevivően hat, amikor nem elnyomás vagy üldöztetés kényszeríti az egyházat erre a tevékenységre. Be kell bizonyítani, hogy a protestantizmus nem csupán merev opposíció.¹⁷ Erdélyi János ebben a szellemben szerkesztette a *Sárospataki Füzeteket* két esztendeig, amikor elpályáztatva Patakról, 1865 végén lemondott.

1866-ban a kiadást a Tiszáninneni Egyházkerület, a szerkesztést Heiszler József tanár vette át. A változást jelezte az új vezérige: „*Ahol az Úrnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság*” (2.Kor 3.17.). Heiszler József amikor elvállalta a szerkesztést, saját szavaival élve „*azon szükségesség érzetének engedett, miszerint a Sárospataki Füzeteknek mint a hazai protestantizmus egyik életközlönyének fenn kell maradnia.*”¹⁸ A folyóirat kiadását pénzügyi gondok nehezítették. Ebben a *Sárospataki Füzetek* nem állt egyedül, megélhetéssel küszködött a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* éppúgy, mint a *Népiskolai Közlöny*. Ezen próbált változtatni a Felsőszabolcsi Egyházmegye indítványa, amely kötelezővé tette volna minden lelképásztornak az előfizetést a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapra* és a *Sárospataki Füzetekre* és minden tanítónak a *Népiskolai Közlönyre*.¹⁹ A *Füzetek* szerkesztősége erre úgy válaszolt, hogy a testületileg rendelő megyék számára minden kilencedik példányt ingyen adja a szegényebb gyülekezetek részére. A kezdeményezés azonban „meholt önmagában”, s nemsokára a *Sárospataki Füzetek* is erre a sorsra jutott. Az 1868. évi számot még kiadta az Egyházkerület, de azután már nem vállalkozott erre. Heiszler Józsefet lelkésznek választották Dombrádra, így a szerkesztésről lemondott.

A veszteséges lapot a tanári kar fenntartotta s kiadását vállalta. 1869-ben azonban már csak öt füzet jelent meg a tízből, amire mindössze 127-en fizettek elő. A nyomtatás 420 forintba került, a költségek felét a tanári kar „saját zsebből” volt kénytelen fizetni. „*Meghal Herkules is éhen, ha enni nem adnak*” – írta az utolsó szerkesztő, Bihari Imre.²⁰ S ez egy tudományos folyóiratra is igaz lett legyen bár az Herkules a maga nemében. A halál oka ebben az esetben a szellemi közöny volt. A *Sárospataki Füzetek* 13 évfolyamára egyaránt jellemző, hogy a kor tudományosságának legmagasabb színvonalán állt. Forrásértéke – elsősorban a Tiszáninneni Egyházkerület történetére nézve – szinte egyedülálló, majd csak a *Sárospataki Református Lapok* veszi fel vele később a versenyt. Nem elhanyagolható, hogy a tanárokat tudományos munkára ösztönözte s egyben tért adott publikációs tevékenységüknek. De bevonta az országos tekintélyű szakírókat munkatársi körébe éppúgy, mint a tiszáninneni, igényes szellemi élet élő lelképásztorokat. Legfőképpen pedig bekapcsolta a Kollégiumot a hazai tudományos-irodalmi vérkeringésbe. Öntudatos, igényes egyházi életre nevelt, „*a jelennek tüköre, a múltnak forrása volt.*”²¹

Harmincöt év után merült föl újra egy tudományos folyóirat elindítása Sárospatakon. A kezdeményezés Horváth Cyrill, Ferenczy Árpád, Rohoska József, Székely György nevéhez fűződik. Ők alkották a szerkesztő és kiadóbizottságot. A tulajdonképpeni szerkesztés Horváth Cyrill²² kezében volt. A folyóirat hivatkozik az Erdélyi János fémjelezte egykori közlönyre, de nem annak új folyamaként látott napvilágot, noha a nevét attól vette.

A folyóirat elindítói alapvető célként a vidéki kulturális centrumok hiányából fakadó szellemi űr betöltését nevezik meg. Sárospataknak ilyen központtá kell fejlődnie, vissza kell szerezni azt a helyet a nemzeti eszmények szolgálatában, amit valaha betöltött, hiszen századokon át „*világító tornya*” volt egy „*hatalmas rétegnek és hatalmas területnek*”. En-

nek érdekében a folyóirat a tudomány, különösen az irodalom- és művelődéstörténet ápolását vállalta fel. Jelentős szerepet szánt a magyar egyházi- és iskolai élet múltjáról szóló, valamint a jog- és társadalomtudomány körébe mozgó publikációknak. Forrásközléseknél a pataki főiskola „*régi gyűjteményeinek kincsházára*” kívánt támaszkodni.

„*Vajon lesz-e ennek a zászlóbontásnak foganatja?*” – kérdezi a szerkesztő. „*Ki tudná megmondani? Részünkről (erősebb, hatalmasabb vállalkozók hiányában) megfűjük a kürtöt. Ha szava visszhang nélkül hal el, az se háborgat: megtettük, amit tehettünk. Mert: Qui incrementum dat, Deus est.*” (Aki a növekedést adja, az Isten.)²³

Az új *Sárospataki Füzetek* és az 1882-ben indult *Sárospataki Lapok* összefogott az irodalmi és tudományos élet fellendítése érdekében. A *Füzetek* évi előfizetési ára 6 korona volt, aki azonban a *Sárospataki Lapokat* megrendelte, az 4 koronáért juthatott hozzá.²⁴ Az összefogás eredményeként az 1905-ben induló második folyamot már a *Sárospataki Lapokat* is működtető Sárospataki Irodalmi Kör adta ki. Ez a körülmény azonban korai megszűnéshez is vezetett.

A Tiszáninneni Egyházkerület 1905. évi tavaszi közgyűlése a *Sárospataki Lapokkal* kapcsolatosan igen elmarasztaló határozatot hozott. „*A Sárospataki Lapok irányával, modorával s egész viselkedésével az egyházkerület maga sincs megelegetve... szükségesnek tartja, hogy a lap az utóbbi években követett irányát és modorát változtassa meg... mert különben a kerület kénytelen lenne az általa nyújtott pénzbeli támogatását a Sárospataki Lapoktól megvonni*”.²⁵ Válaszul a szerkesztőség lemondott, az Irodalmi Kör pedig nem talált senkit, aki a munkát továbbvitte volna. A szabad véleménynyilvánítás elve és a kerületi szubvenció kerültek egymással szembe, az ellentétet feloldani nem lehetett, így a lap megszűnt.²⁶ Az Irodalmi Kör szerette volna folytatni legalább a *Sárospataki Füzetek* kiadását, de a szerkesztő, Horváth Cyrill, aki egyben a Kör ügyvezető másodelnöke volt, éppen a válság idején elhagyta a Kollégiumot, és 1905 augusztusában budapesti tanári posztra távozott.²⁷ A szerkesztés folytatására ugyan felkérték,²⁸ de 1905-ben a negyedik füzet már az utolsó volt.

A *Sárospataki Lapok* és a *Sárospataki Füzetek* együttes nyomtatási költségei 1905-ben 2.398 koronát tettek ki, ezzel szemben a bevételek csak 2.195 koronára rúgtak, s ha figyelembe vesszük, hogy szerzői és szerkesztői díjat is fizettek, akkor a hiány tetemesen növekszik. A kerületi szubvenció nélkül, ami 400 korona volt, a folyóiratok nem létezhetek.²⁹ Ráadásul ugyancsak a Kör által kiadott *Naptár* is, amelytől pedig anyagi sikert vártak, erősen közepes színvonalú lett, és jelentős veszteséget hozott a körnek erkölcsi és anyagi tekintetben egyaránt. Fejes István újhelyi lelkész, a Kör volt elnöke így vonta le az ügy konzekvenciáját: „*Jobb volna talán lemondani a Sárospataki Füzetek utolsó számának kiadását is, mert a kényszermunka nem sok dicsőséget hoz ránk, anyagi veszteséget pedig az is hozni fog.*”³⁰ A Kör ezzel szemben úgy határozott, hogy anyagi veszteség árán is folytatja a kiadást. Horváth Cyrill el is küldte a nyomdába a kéziratot, ahol azonban nem foglalkoztak vele, mert még a *Naptár* árával is hátralékban volt a kiadó.³¹

A Kerület és az Irodalmi Kör közötti feszült viszony – számosan elhagyták sorait: Radácsy György, Maller Sándor stb. –, Horváth Cyrill távozása, s a döntés, hogy a Kerület és a Kollégium *Sárospataki Református Lapok* névvel új folyóiratot indít, s anyagi támogatását annak adja,³² megpecsételte a *Füzetek* sorsát. Horváth Cyrill keserűen állapította meg: „*Úgy tudom, hogy az Irodalmi Kör nem fogja folytatni a Sárospataki Füzeteket. Ezt magában véve még bajnak egyáltalán nem tartom. A tiszteletes urak megmutatták, hogy*

finomabb táplálékra nincsen szükségük, – semmi – a Kör megtette kötelességét: többé legalább nem vádolhatják.” Kifejtette azt is, hogy tudományos élet tudományos közlöny nélkül nem létezik.³³

Újra bebizonyosodott, hogy egy tudományos folyóirat megfelelő anyagi és személyi támogatás nélkül nem működhet. A negyedévenként 4-4 íven megjelenő *Sárospataki Füzetek* 8 negyedév után, 1905-ben megszűnt. Elődjéhez méltóan magas színvonalon folytatta – fájdalom – rövid életét. Bizonyára nem vigasztaló, hogy halálát nemcsak a szellemi közöny, hanem az Egyházkerületben folyó személyi harc is előidézte.

(Szerkesztői utószó: a Sárospataki Füzetek 1997-ben újraindult (ISSN 1416-9878). Alcíme: A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája Tudományos Közölnye, Új folyam. Az évi két számmal megjelenő, az Erdélyi János és Horváth Cyrill által kialakított szellemiség tovább élését hirdető folyóiratot főszerkesztőként Nagy Antal Mihály, szerkesztőként Dienes Dénes jegyezte. A 2000/2. számtól a főszerkesztő Dienes Dénes, a szerkesztő Füstli-Molnár Szilveszter. A lap azóta eltelt tíz évének bemutatása azonban már egy újabb tanulmány feladata kell, hogy legyen.)

Jegyzetek

¹ Erdélyi János (1814-1868) költő, filozófus, esztéta, a sárospataki református főiskola diákja. 1839-től az MTA levelező, 1858-tól rendes tagja. 1851-től Sárospatakon a filozófiai tanszék, 1863-tól az irodalomtörténeti tanszék professzora.

² Hegedűs László (1814-1884) pedagógus, református lelkész, a sárospataki református főiskola diákja. 1860-tól az MTA levelező tagja. 1855-67-ben alsózempléni esperes, 1870-1883 között a főiskola világi gondnoka, 1875-től országgyűlési képviselő.

³ Szeremley Gábor (1807-1867) filozófus, jogi író, a sárospataki református főiskola diákja. 1841-51 között jogakadémiai, 1855-től teológiai tanár Sárospatakon.

⁴ *Sárospataki Füzetek* (a továbbiakban: SF) 1857. 4.o. A szerkesztői előszó újraközölve: Erdélyi János: Szerkesztői előszó a Sárospataki Füzetek első számához, 1857 = Zempléni Múzsza, I. évf. 2. szám, 2001. május, 69-71.o.

⁵ SF 1857. 5.o.

⁶ Ua. 239.o.

⁷ Ua. 237.o.

⁸ Ua. 240.o.

⁹ Ua. 239.o.

¹⁰ Ua. 239.o.

¹¹ *A Sárospataki Református Kollégium története, Református Sajtóosztály, 1981. 239.o.*

¹² SF 1857-58. 992.o.; 1858-59. 1000.o.

¹³ *A Sárospataki Református Kollégium története, i.m. 240-243.o.*

¹⁴ SF 1859. 97.o.

¹⁵ Ua. 1860. Előszó

¹⁶ Ua. 1861. 1.o.

¹⁷ *Ua.* 1861. 1-3, 96.o.

¹⁸ *Ua.* 1865. 923.o.

¹⁹ *Ua.* 1866. 721.o.

²⁰ *Ua.* 1869. 340.o.

²¹ *A Sárospataki Református Kollégium története, i.m.* 239.o.

²² *Horváth Cyrill (1865-1941) irodalomtörténész, ciszterci szerzetes, gimnáziumi tanár. 1912-től az MTA levelező, 1925-től rendes tagja. 1896-tól áttért a református vallásra. 1902-05 között Sárospatakon az irodalomtörténeti tanszék professzora és főkönyvtáros.*

²³ *SF* 1904. 1-3.o.

²⁴ *Sárospataki Lapok* 1903. 1204.o.

²⁵ *Kerületi közgyűlési határozat* 1905. 29. sz. *Kiadva: Sárospatak, 1905.* 102.o.

²⁶ *Sárospataki Lapok* 1905. évi utolsó (23.) szám.

²⁷ *Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: SpLt.) D/CXXXVIII.* 78. 755.o.

²⁸ *Sárospataki Református Lapok* 1905. 208.o.

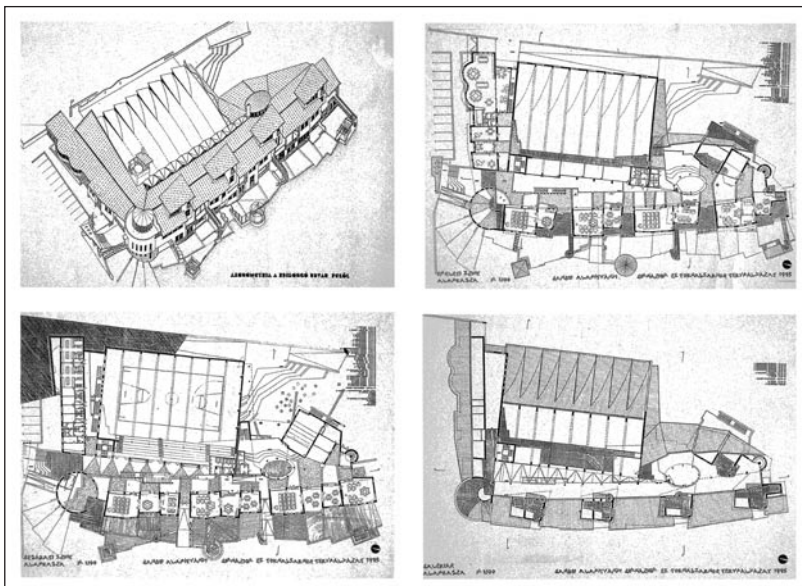
²⁹ *SpLt. D/CXXXIX.* 79. 470.o. *Kerületi közgyűlés* 1906. 39. sz. *határozata. Sárospatak, 1906.* 95.o.

³⁰ *SpLt. Kdd. V14.* 89/1905.

³¹ *Kdd. V.14.* 75/1906. *Kdd. V.10.* 1906.I.20. 3. pont

³² *Kdd. V.14.* 19/1906.

³³ *Sárospataki Református Lapok* 1905. 3-4.o. *Kerületi közgyűlés idézett határozata* 1906. 39. sz.

Gandhi Alapítványi Iskola, Pécs

Hegyre épített város

Beszélgetés Sugár Péter Ybl-díjas építésszel

Sugár Péter 1956-ban született Sárospatakon. A Rákóczi Gimnázium elvégzése után 1980-ban a Budapesti Műszaki Egyetemen diplomázott. Az Általános Épülettervező Vállalatnál kezdte pályáját, közben 1984-86 között elvégezte a Magyar Építőművészek Szövetsége Mesteriskoláját, később DLA tudományos fokozatot szerzett. Dolgozott a MATERV-ben Reimholz Péter műtermében, majd Varga Levente Atlant tervezőirodájában. 1992-ben három társával létrehozta a RADIUS Építésműtermet, 2002 óta az abból kifejlődött saját irodáját, a RADIUS B+S Kft-t vezeti. 1982-től óraadó, 2002-től kinevezett oktató, jelenleg egyetemi adjunktus a Budapesti Műszaki Egyetem Építésmérnöki Karának Középülettervezési Tanszékén. Munkáit többször kitüntették, 2002-ben „sokoldalú, egységes és következetes építészeti tevékenységéért” Ybl Miklós-díjat kapott.

Mit hozott az építész magával Sárospatakról Budapestre?

Amikor gimnáziumi éveim alatt azt terveztem, hogy építész leszek, úgy képzeltem, műemlékekkel fogok foglalkozni. Patakon fantasztikus történelmi környezetet vett körül. Rajzoló-festegető gyerekként bejártam a Várba, gyerekkoromban zajlott a Vártemplom műemléki helyreállítása, s mi pár lépésnyire laktunk tőle. Megfordultam ugyan néhányszor apámmal Budapesten, de modern épületeket nemigen láttam. Az első ilyen, amelynek az építését is megfigyelhettem, a Makovecz Imre által tervezett Bodrog Áruház volt, amely mégsem az építészeti fővonalába tartozó modern épület. Meghatározó élmény a Kuklay Antallal való találkozás is. A plébános úrnak fantasztikus könyvtára volt, s egy olyan lemezjátszója, amely automatikusan feltette a lemezeket! Ez akkor hihetetlenül tetszett. Zenét hallgattam, s építészettörténelmi könyveket is találtam ott. A pataki falakból sugárzó sűrű történelmi architektúra meghatározó élményem.

A történelmi érdeklődés pályája kezdetétől nyomon követhető, díjnyertes lett diplomamunkája, az egri Tetenvár városrész rehabilitációja.

1980-ban diplomáztam, s ekkor a történelmi város problémája, ha nem is nálunk, de a nyugat-európai építészetben erősen jelen volt. Egy építészhallgatóknak szóló nemzetközi pályázat hirdette meg az egri városrehabilitációt. Azért volt érdekes a pályamunkánk, mert komplex módon értelmeztük a feladatot. Levéltárakban felkutattuk az összes létező történelmi térképet, beazonosítottuk a mostani telekosztásokat a középkori és későbbi telekosztásokkal. Kiderült, hogy teljesen megmaradt a középkori struktúra, s a régészek városfalkutatásait a telekosztások révén be lehet azonosítani. Egerben volt egy külső és egy belső városfal, közte az úgynevezett cinkturális terület. Mindegyik területnek más

volt a beépítési rendszere. A városfalon belül kifejezetten városias, utcával párhuzamos beépítésű polgárházak álltak, a városfalon kívül a „hostyás” (lásd: Hochstadt), sokkal rendszertelenebb beépítés volt a jellemző. A két fal között zselléreltek voltak hurkaszerű házakkal. A várfalak mögötti vasútvonal kiépülése után az ekkor keletkezett területre tisztviselőket telepítettek, ez teljesen kisvárosias lett. Szociológiai tanulmányt is végeztünk. Ebből kiderült, a lakók többsége már nagyon régóta ott lakik, nem akarnak elköltözni, így ezt is figyelembe kell venni a város rehabilitációjakor.

Ez a korai munkáira jellemző, történelmi-szociológiai alapú kontextuális felfogás tetten érhető az 1989-ben Gazda Anikóval közösen készített sárospataki zsidónegyed rehabilitációs tervében is (megjelent a Zempléni Múzsza 2004/4. számában). Mit jelent az építészetben a kontextualizmus, s hogyan helyezhető el ez az irányzat a 20. századi építészettörténetben?

A kontextuális felfogás az adott épületet megpróbálja beleágyazni abba a környezetbe, amelybe kerül. A település életében nemcsak a fizikai, hanem a szellemi hagyományok is fontosak. Az építészet olyan, mint egy bonyolult műtét, nem mindegy, hova nyúlunk, mit vágunk el. Az 1970-es – 80-as években kialakult posztmodern hullám a modern építészet válságáról beszélt, s kontextualista ága vissza kívánta hozni azokat a történelmi ismereteket, amelyek korábban a városépítést meghatározták. A modernista építészet figyelmen kívül hagyta ezeket a hagyományokat, *tabula rasa*-t akart, s elvágott minden szálát. A modernizmusban épp az az érdekes számomra, hogy bár önálló világgként akarta meghatározni magát, csak úgy érvényes, ha a történetiséggel együtt nézzük, mert akkor értelmezhető, mihez képest kívánt újat.

Hogyan fordult a kezdeti műemlékvédelmi érdeklődése a posztmodern építészet felé?

Számomra az építészet egység. Ha valaki történeti környezetben tervez, akkor is kortárs építészetet kell művelnie. Mindig reagálni kell az adott körülményekre. A műemlékvédelemmel kapcsolatos érdeklődés azonban nem tűnt el nyomtalanul: egyrészt foglalkoztam néhány műemlék épület átalakításával, másrészt az építészeti kamara biztosa vagyok az Országos Műemléki, mai nevén Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban.

A kontextualizmus szép példája a Lauder Javne Világi Zsidó Iskola¹ épületének a terve, amely egyben fordulópont is az építészetében. Mesélne nekünk ennek a koncepciójáról?

Valóban mondhatjuk, a Lauder Iskola fordulópont volt, ettől kezdve tudatosan törekszem a munkáimban a kontextualitás és az ornamentika megjelenítésére. Bár igyekszem kialakítani saját építészetemet – hiszen vallom, filozófia nélkül nincs építészet –, a valóságban mindig az adott feladat, környezet az, ami magával ragad. Az első reakciók ösztönösek, de ezzel párhuzamosan megjelennek az építészetfilozófiai és más racionális természetű kontrollok: az épületnek meg kell felelnie a funkciójának, igazodni kell az anyagi feltételekhez és így tovább. Az intuíció és a racionalitás egymást átölelve

visznek tovább. A Lauder Iskolánál egy domboldalba kellett iskolát tervezni, és mivel az alapterület 7000-8000 m²-es volt, szinte egy önálló várost lehetett létrehozni. Az iskola magához igazodott, s teremtette meg a kontextusát. Az iskola egyébként is kisebb elemekből, tantermekből áll, amiket valamilyen módon összefüggésbe kell hozni. Idézhetném Le Courbusiere-t, aki azt írja „*az épület egy mikrokozmosz, ahol az építész a világegyetem valamilyen leképezését valósítja meg*”, vagy Luis Kahn-t, aki szerint „*az alaprajz a terek társadalmi rendje*”. Mivel ez egy világi zsidó iskola, a Bibliához nyúltam vissza. Miután áttanulmányoztam a programot, álomszerűen megjelent előttem egy közel-keleti városka képe. Ez a kép olyan erős volt, hogy nem tehettem mást, engedelmesen lerajzoltam. A térbeli rendszer mindig valamilyen filozófia leképezése. A pécsi Gandhi iskolának² is készítettünk utána egy tervet, de nyilvánvalóan más egy zsidó közösség, más egy beás cigány iskola, és más egy piarista vagy egy református gimnázium. Ezeknek az iskoláknak más-és-más kell, hogy legyen a térbeli rendszere, hiszen más oktatási rendszer áll az intézmények mögött. A zsidó iskolában labirintusszerű, nem tengelyes közlekedési rendszerben sorakoznak a tantermek, bolyongani lehet benne. Jellemző rá a zsidó filozófia „részek autonómiája” gondolata: két osztály alkot egy évfolyamot közös tanárral, szertárral, társalgóval és saját terasszal. Ezek az egységek egy átlós vonal mentén sorolódtak egymás mellé, amelyek a szintvonalat követték. Az egész középpontjában egy spirálisan fölfelé tekeredő torony állt, aminek az emeletén volt a könyvtár, egy kicsit a pataki könyvtárra emlékeztető faszerkezetes galériával. A tervezéskor biblikus, archaikus elemeket kerestem: a fal az ember első építménye, amely az Édent elválasztja és össze is köti a természettel. A második építmény a labirintus, amely az őskáosz geometrikusan elrendezett változata. Az iskolát a Teremtés kőbe dermedt pillanataként képzeltem el. A Teremtő energia összerendezi az őskáoszt, de egyben utal is a káoszra. Az első városok, a görög városok, az arab világ városai mind ilyen labirintusszerűek. Jeruzsálemben a bazárban vagy az óvárosban nagyon könnyű elkeveredni.

A Lauder Iskola sajnos csak terv maradt, az épület más építész koncepciója alapján készült el. Mikor kerek a munka, ha befejezett a terv, vagy csak akkor, ha felépült a ház?

Lehet, hogy pályája elején az ember szeret önmagában koncepciókat készíteni, de én már nem szeretek feleslegesen dolgozni. Egy építész azzal nem lesz kifizetve, ha megkapja a tervezési díjat. Azért dolgozom, hogy megépüljön az épület. Jó dolog a tervezés, de ha egy ház nem valósul meg, az tragédia.

A Lauder Iskola építése után egyre jobban előtérbe került építészetében az ornamentika. Miért fontos ez?

Az ornamentika számomra nem egyszerű díszítés, nemcsak azért van, hogy ne legyen unalmas az üres felület. Végtelen méretű épületeket kis darabokból rakunk össze. Az anyagok összerakásának vannak törvényszerűségei. Próbáljuk elfedni, hogy a ház kis elemekből áll, de az ornamentika felfedheti ezt, megmutatja az összerakás, összeszövés fonadékait. Ez a megjelenés, jellegzetes rajzolat jelenti számomra az ornamentikát. A kontextualitással is összefügg, az építész megpróbálja a házat integrálni a környezetébe.

Próbálok olyan házakat tervezni, amelyek városszerűek, önálló, egymással párbeszédet folytató részekből állnak össze egy nagyobb egésszé, amelyet később a környezetbe integrálok. Ezért vonzódok a rajzolatokat adó anyagokhoz: kőhöz, téglához. A vakolatot nem szeretem, mert eltakarja az összeszövést. A rajzolatokkal, kővel, téglával ráadásul szellemes játékokat lehet folytatni. A tolcsvai borászat³ tervezésekor fedeztem ezt fel. Gondolkozni kezdtem, milyen rajzolatot adjon a kő és a téglá egymás mellett. Sávok jelennek meg, a homlokzaton a téglá és a kő rakása egy csillag mintázatot ad ki. A kőnél szabályos raszterkiosztásban más színű kőszegecsek jelennek meg, amelyek a burkolatot hozzászegezik a falhoz. Az ornamentikának itt nemcsak esztétikai jelentősége van, hanem alapvető statikai funkciója. A szabálytalan rakású kő olyan helyen jelenik meg, ahol a falnak teherhordó szerepe van, pl. a támpilléreknél. A szabályos minták rekeszszománcszerű berakások. Történeti példák is eszembe jutottak: a modenai, a sienai székesegyház, Firenzében a San Miniato al Monte. Szerettem volna mediterrán hatást érzékeltetni, hisz az építető egy spanyol-magyar vegyes vállalat, s az is köztudott, hogy a Hegyaljának vannak a Mediterránhoz fűződő kapcsolatai. Az ornamentika archaikus gyökereit keresem. Ez a törekvés egyébként jelen van a kortárs építészetben. Az anyagok természetét sokkal inkább megjelenítik az épületen. Ha betonfelületet csinálnak, akkor tükörsimára csiszolják, vagy olyan durván hagyják, hogy felsérti az ember kezét, ha hozzáér. Reneszánszát éli a tégláépítészet, s a kő és az üvegfelületekkel is érdekesen bánnak.

Az identitás kérdése is kortárs probléma, nyilvánvalóan jelen van az Ön építészetében is. Miért fontos ez Önnek, s hogyan ragadható meg az építészetben?

Mindenkinek fontos az identitása. Most az Európai Unió miatt politikailag is fontos, hogy a különböző kis térségek identitása megerősödjön. Építészként úgy gondolom, a *hely szellemét*, ami szintén a '80-as években jött újra be a köztudatba, elő kell hívni, ki kell bontakoztatni. Nagyon fontos, hogy hiteles legyen az épület. Ez akkor van így, ha úgy áll a helyén, mintha mindig ott lett volna. Az építészet kommunikáció. Az épület kommunikál a környezetével, és ementén a párbeszéd mentén fogalmazódik meg az identitása. Vannak hagyományok, amikhez viszonyulni kell. Ez kezdettől fogva foglalkoztat, biztos szerepe van ebben Pataknak. Amikor egy-egy európai vagy távolabbi út után hazajöttem, s átmentem az Erzsébet-hídon, szétnéztem, s láttam, milyen szép ez a Budapest. Mikor utána hazamentem Patakra, s ott körülvettem a Vártemplom és a Várnegyed, arra gondoltam, Nyugat-Európa egyáltalán nem rangosabb hely, csak más. Az identitás alapkérdés. A közönség sohasem szerette a lakótelepeket és a jellegtelen egyforma épületeket, ezek nem hoznak létre olyan környezetet, amit az ember magáénak érez. Az identitás azt jelenti, hogy itt otthon érzem magam.

Az identitás ezek szerint nem az önkifejezés, hanem az otthonteremtés miatt fontos?

Így van. Az építészetet mindezekon túl azonban közösségi művészetnek tekintem. Fontos, hogy az építész gondolatai és identitása megjelenjen az épületeken, lehetőleg úgy, hogy szolgálja a közösséget és a természetet. A kettőnek egységben kell lennie. Az egyéni hang fontos, de olyan házakat szeretnék építeni, amelyek környezetük szerves

részévé válnak, akár úgyis, hogy meghatározzák a környezetüket. A tolcsvai borászat határozottan van jelen a domboldalban. A borház toronyszerű magaslata párbeszédet folytat a domboldal két templomtornyával. A ház meghatározó eleme, az oromzatos motívum pedig a környező pincék formájával keres közösséget.

Úgy tűnik, mintha kifejezetten szeretne dombra építkezni.

Az Alföldön tényleg nem érzem otthon magam, de az véletlen, hogy majdnem mindig dombos helyre hívtak dolgozni. Tolcsván hatalmas a szintkülönbség, de Villányban, ahol most építettünk egy borházat⁴ sík a terület, bár valóban csináltunk egy mesterséges dombot. Ha nagy a szintkülönbség, akkor nem könnyű a feladat, s ez arra inspirál, hogy ne teljesen szokványos épületet tervezzünk.

Most adták át a villányi borászatát, s a tolcsvai mellett Szegiben épített a Törley Pezsgőpincészetnek is egy fogadó- és kiállítóépületet.⁵ Érdeklí a borászat, honnan ez a kötődés?

Az Oremus 7-8 tervezőirodától kért árajánlatot és vázlatot. Az enyém megtetszett az építetőnek, és engem bízott meg. A tolcsvai borház tetszett más borászoknak is, így jöttek sorba a megbízások. Magyarországon egyébként még nem jellemző, hogy referenciamunkák alapján kérnek fel építészeket. Nyugaton ez másképp van, ha valakinek van egy jól sikerült épülete, az a médiákban megjelenik, s megkeresik az építetők. Nálunk a laikusok nem nagyon figyelik az építészeti folyóiratokat. Ennél mégis így történt. Játékosan azonban azt is mondhatnám, eleve elrendelés, az egyik nagyapám borász volt. A másik bádogos, innen a cinklemezfedések iránti vonzalom.

A Középülettervezési Tanszéken tanít, s legfontosabb épületei közösségi épületek. 2004-ben azonban Az Év Szép Háza lett egy zuglói családi háza.⁶ Milyen inspirációkat követ egy családi ház tervezésekor?

A tervezést nyilvánvalóan meghatározza a telek. Itt egy hosszúkás telekre építkeztünk, ezért a ház keskeny lett, s belefűződött egy terasz. Meghatározó tényező volt az is, hogy az utca sűrűn be van telepítve, s mivel a szomszédok nem igazán nyújtanak kellemes látványt, úgy próbáltam elhelyezni az ablakokat, ajtókat, hogy üdítő látványt adó térre nézzenek. Az épület két részből áll: egy utcai és egy udvari részből, egy átrium köti össze őket. Az utcai rész zártabb és téglaburkolatos, kifelé kicsit morcos képet mutat, elzárkózik az utcától. A kertfelé azonban egy nagy terasszal teljesen kinyílik, és faburkolatú a ház. Kétarcú. Nagyon meghatározza a környezete. A szomszédja egy lapostető '60-as években épült ház, ezért ez is lapos tetőt kapott, de a tetőterasa hatalmas buja kert. Tulajdonképpen a ház által kivágott és felemelt kertrész, ahol kellemes üldögélni, s jó messzire ellátni. Egyszer rábukkantam a ház fotójára a *National Geographic*-ban. Nem írták, hol van, csak azt, hogy ez egy „környezettudatos épület”.

A környezettudatos építkezés egyre fontosabb, s most a környezetvédelemre, energia-takarékosságra gondolok. Ön erre mennyire ügyel?

Figyelek rá, de nem mindent meghatározó módon. A tolcsvai borászat boltzatai fölé 2-3 méter földfeltöltést tettünk, részben azért, hogy beleolvadjon a domboldalba, másrészt a régiek jól kitalálták a pincéket: ha vastag föld van fölöttük, a hőmérséklet és a páratartalom nem változik. A páratartalom itt másképp alakul, hisz leszigeteltük az épületeket, hogy sterilek legyenek. A hőmérséklet azonban állandóan 12-18 °C között van, a ház hűtő-fűtőberendezés nélkül, gazdaságosan üzemeltethető. Ezt az elvet használtam a villányi borászatnál is. A zuglói családnak sincs szüksége a kegyetlen nyarak ellenére klímaberendezésre, mert úgy vannak tájolva az ablakok, s a tetőkert olyan jól kondicionálja a házat.

Legújabb épülete a Lánchídról nézve a budai vár alatt jól látható szálloda.⁷ Nagy felelősség lehet ilyen környezetbe építeni.

Igen, kevés új épület van azon a parton. Szerencsére ez nem feszélyezett. A ház saját természete szerint alakult. Történelmi környezetben modern épületet tervezni fölmutatható feladat. A ház a *Design Hotel* nevű szállodalánc első magyar tagja. A vállalkozás viszonylag új, 140 szállója van a világon. A design hotelek azontúl, hogy négycsillagos szállodák, újdonságot hoznak a design világába.

A *Lánchíd 19 Design Hotel* a budai vár erődtési rendszeréhez tartozó területen épült. Az építkezésnél Zsigmond-korabeli falak is előkerültek. Ezeket integráltuk az előcsarnok rendszerbe, üvegpadról keresztül rájuk lehet látni, sőt, egy lépcső is vezet hozzájuk. Árvíz esetén valószínűleg el fogja önteni az alagsort a Duna. Kárt okozni nem fog, de elképzelhető, hogy néha a vendégek lábai alatt fog folyni a házon belül. A szállodát eklektikus házak veszik körül, fölötte pedig ott magasodik a budai vár. Igazodnunk kellett a párkánymagasságot és a tetőhajlást előíró szabályokhoz, de nem szolgálai módon csatlakoztunk a szomszédokhoz, hanem teraszosan visszahúztuk a legfelső szintet, s így létrehoztunk egy szobák előtt végigfutó nagyméretű tetőteraszt. A szálloda homlokzata két rétegű. A tömör része a szomszéd házak építészeti stílusjegyeit követi: tömör felületek váltakoznak tengelybe eső nyílásokkal. A tömör homlokzatrész elé húztunk egy lamellákból álló üvegfüggönyt, amelynek árnyékolás az elsődleges funkciója, az üvegeken lévő bevonat megszűri a napot. A lamellák szalagfüggönyként működnek, el lehet őket húzni, s el lehet őket forgatni. A mozgatást motorok végzik. Minden szobához hat üveglamella tartozik, s ezt szobaegységenként két-két motor mozgatja. A konstrukció hazai fejlesztés, magyar formatervezők, üvegművészek találták ki velünk együtt. Mostanában divat az üvegművészet, de ilyen jellegű mozgatást, felület kialakítást, még sehol sem láttam. Először német és francia gyártókat kerestünk meg elképzelésünkkel, de ezt a szalagszerű mozgatást senki sem vállalta. A lamellák azontúl, hogy árnyékolnak, a szálloda reklám felületei is, hiszen kivilágítva összetéveszthetetlenül hirdetni fogják a szállodát a Duna-parton. A homlokzat interaktív, mivel van egy meteorológiai állomás a ház tetején, ami méri a szélerőt és a hőmérsékletet, s a Duna vízfolyási sebességével megegyező hullámmozgást végző lamellák a szélerőnek megfelelően fognak hullámozni. Ha erőteljesebben fúj a szél, akkor a lamellák erősebben mozognak, ha melegebb a hőmérséklet, akkor sárgás lesz a homlokzat színe, ha hűvösebb van, akkor zöldes-kékes árnyalatú. A vendégek is tudják majd változtatni a homlokzatot, hiszen minden szobában van két gomb, az egyik elhúzza, a másik elfordítja a lamellákat. Ha zavarja a vendéget, akkor felülírhatja a központi programot.

Általában az a képünk az épületekről, hogy statikusak, holott ha jobban belegondolunk, ezek is állandóan változnak.

Igen-igen. Nyitják-csukják az ablakokat, ajtókat, járnak a liftek. Bár vannak a háznak mobil elemei, mégis inkább az a jellemző, hogy az épületek statikusak. A dinamikus homlokzattal nem titkoltan az is szándékunk, hogy párbeszédre ingereljük a várost. Jó lenne ha esténként a Duna-parton több kivilágított házat láthatnánk!

Nappal is érdekes a lamellák ornamentikája!

Az üveg mintázatának az alapja egy Dunáról készült fotó, amely a fodrozódó vízfelületet mutatja. Tulajdonképpen a Duna tükröződik vissza a házon, illetve ha közelről megnézzük a vízfelületet adó foltokat, akkor kis papucsállatkákat, halakat, lepkéket látunk. A szobából az üveghomlokzaton keresztül a vendég szeme előtt lebegő lepkék és halak mögött jelenik meg a város. A másik oldalon egy ujjlenyomat mintázata tűnik fel. Az ujjlenyomat személyes jel, amely messziről egy örvényre hasonlít. Az építészet és a társművészetek (formatervezés, üvegművészet, képzőművészet) szétválaszthatatlanul összefonódik az épületen, s egymást erősíti. Mi határoztuk meg az alapkonceptiót, hogy a homlokzat interaktív legyen, és valamilyen módon a Dunához kapcsolódó, de a többi Baróthy Anna üvegművészcsapatának (Szövetség 39) a leleménye. A belső térben is jelen van az üveggel való játék: a szobákat az épületmagas átriumba kifeszített üveghidakon keresztül lehet megközelíteni. A hidakon rajta vannak a tervezők ujjlenyomatai, a tömör homlokzaton pedig újra feltűnik a pillangó motívum, ami talán a lebegés jele. A szálloda halljában is, ha átmegy valaki az üveghídon, érezheti azt, hogy egy köztes térben lebeg.

Egyik írásában olvastam, hogy az ornamentikának szakrális funkciója is van. Magyarázza el nekünk ezt az összefüggést!

A törzsi művészetben sátorkarókkal, totemoszlopokkal jelölték a világ közepét. Ezeket az oszlopokat díszítették. Az ornamentális elvet követő faragásnak az volt a célja, hogy megszentelje a helyet. Az arab építészetben a templomok falán feliratok tűnnek fel, amelyek számunkra csak jellegzetes díszítések, holott jelentésük is van. Isten megjelenítései. A régi kultúrákban, de egyébként ma sem lehet Istent ábrázolni, csak leírni lehet, ez válik díszítéssé.

Miért fontos egy 21. századi építésznek, hogy megszentelje az épületét?

Régebben áldozatot hoztak az alapkőletételnél. Ma is van időnként alapkőletétel, ha nem is mutatunk be áldozatot. Ha régen építettek egy palotát, annak általában szimmetrikus volt a homlokzata, s kijelölte a tengelyt, amely a ház szempontjából a világ közepe. Véleményem szerint minden házban benne van ez a szakrális funkció: kijelölődik a helye, s a díszítés segít abban, hogy ez láthatóvá váljon, s beletagozódjon a környezetébe. Az építés ambivalens cselekedet. Kőműves Kelemen balladája mutatja, voltak, sőt, vannak olyan kultúrák, ahol áldozatot hoznak egy épület építésekor. Ez azért van, mert miközben az otthonteremtés szent dolog, elveszi a helyet a természettől. Azért is ambivalens,

mivel teremtő mozzanat, a teremtés pedig isteni princípium, felhatalmazás kell hozzá. Egyébként maga az építés is áldozathozatal, követ faragni, téglát rakni verejtékes munka. Sajnos a manapság zajló gyors építkezések, már semmiféle szakralitást nem tükröznek.

A megszentelés tehát Isten engedélye, áldása, s azt biztosítja, a ház oda épül, ahol annak a világban helye van. Nagyon tetszik ez a gondolat, ami úgy tűnik, túl is lép a posztmodern abszolút igazságot megközelíthetetlennek tartó gondolkodásán. Ez már nem is posztmodern építészet?

Mondhatnám, nem tudom, teszem. Fogalmam sincs, hova lehet ezt sorolni. Az azonban valószínű, hogy amit teszek, összefüggésben van a világban most zajló építészeti törekvésekkel. Ebben nyilván a divat is benne van, ami ha nem is törekszünk rá, kikerülhetetlen. Általánosítani nem általánosítanék, engem ez a fajta építészet érdekel, s úgy látom, a Tanszéken dolgozó kollégáim is hasonlóképpen gondolkodnak.

Térjünk akkor át az egyetemi munkájára!

Életem része, hogy tanítok az egyetemen, csakúgy, mint az, hogy tervezek. Volt egy fantasztikus tanárom, Farkasdy Zoltán, ő kért, hogy maradjak a Tanszéken. Akkor főállásban nem maradtam ott, de öt-hat éve már főállásban is tanítok. Ahhoz, hogy a felsőoktatásban taníthassunk, az építészeti karon is szükséges a tudományos élet PhD-jével azonos szintű minősítés. Ez a művészeti életben a Doctor of Liberal Art (DLA) fokozat. A DLA dolgozatom a kontextualitás, ornamatika és identitás kérdéseivel foglalkozott, úgyhogy a koncepciómat saját munkáimmal magyaráztam. Most már nekem is vannak DLA hallgatóim, s az irodámban dolgozó fiatal kollégákat is az egyetemről ismerem.

Akkor mondhatjuk, hogy a tervezőiroda szellemi műhely, iskola is egyben?

Annak lehet tekinteni. Az egyetem elvégzése után én is tervezőirodákban folytattam tovább a tanulmányaimat, s minden iroda szellemi műhely volt számomra. Mesteremnek tekintem Varga Leventét, Reimholz Pétert, rengeteg mindent lestem el tőlük, de minden kollégámtól sokat tanultam.

Utolsó kérdésem ismét Sárospatakhoz kötődik: hogyan látja ma építész szemmel Patakot?

Nagy felelősség Sárospatakon főépítésznek lenni, remélem, magáénak érzi a várost, aki betölti ezt a pozíciót. Sokféle építészet van jelen most Patakon, jó lenne, ha ez egységes mederbe kerülne. Érdekes a Bodrog-part tájéka, nekem nagyon tetszett gyerekkoromban az a városrész, ami régen zsidó- majd cigányváros volt. Szép, ahogy rendbe tették a várfalakat, s kialakult a Vízikapu parkja, de még hiányzik onnan valami. Jó lenne, ha pályázna a város, és jól használná az Uniótól kapható pénzeket. Elkelve még egy szálloda. Rendbe kellene tenni a Bodrog-partot, jó volna egy strand, egy piac. Nagyon szépen formálódik a Szentnegyed a várofalakon belül, megnyílt a Múzsák temploma, a volt katolikus iskolából Szent Erzsébet Ház lett. Nem is úgy képezem Patak további

sorsát, hogy tele kellene építeni házakkal, inkább a történelmi emlékeket kell előhívni, hiszen állnak a falak, s a romok ott vannak a földben. Jó lenne kitisztítani a Bodrogparti városfalakat! Lorántffy Zsuzsannának volt egy messzeföldön híres Gombos-kertje, milyen szép lenne, ha újraéledne! S az is nagyon jó volna, ha Sárospatakon nekem is sikerülne egyszer építeni valamit!

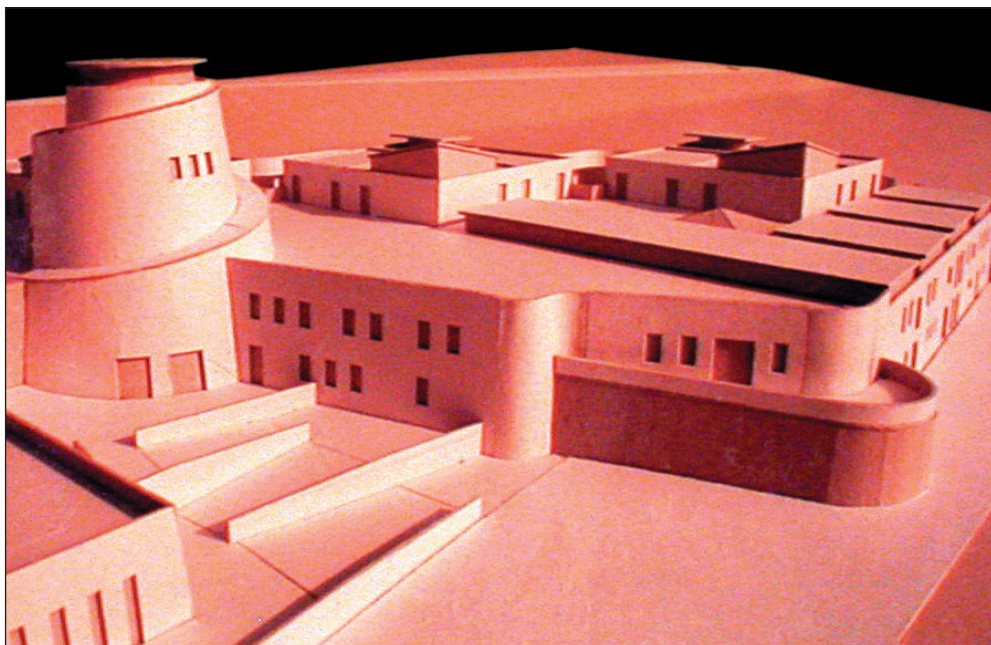
(Az interjút készítette: Földy Krisztina Lilla.)

Jegyzetek

- ¹ *Lauder Javne Világi Zsidó Iskola terve, Budapest, tervezőtárs: Karácsony Tamás, 1993*
- ² *Gandhi Alapítványi Iskola, Pécs, tervezőtárs: Szerényi Győző, Csernyánszky Gábor, 1995*
- ³ *OREMUS szőlő- és borfeldolgozó épület, Tolcsva, tervezőtárs: Selényi György, 1996-2000*
- ⁴ *Borászat, Villány, tervezőtárs: Buzder Lantos Zsófia, Horváth Gergely, Farkas Zsófia, 2006*
- ⁵ *A TÖRLEY Pezsgőpincészet szegi pincészetének fogadó- és kiállító épülete, 2004*
- ⁶ *Budapest, XIV. Csernyus u. 28. családi ház (építészet-belsőépítészet), 2002-2003*
- ⁷ *Lánchíd 19 Design Hotel (építészet-belsőépítészet), Budapest, tervezőtárs: Ifj. Benczúr László, Kara László, 2007*

Lánchíd 19 Design Hotel

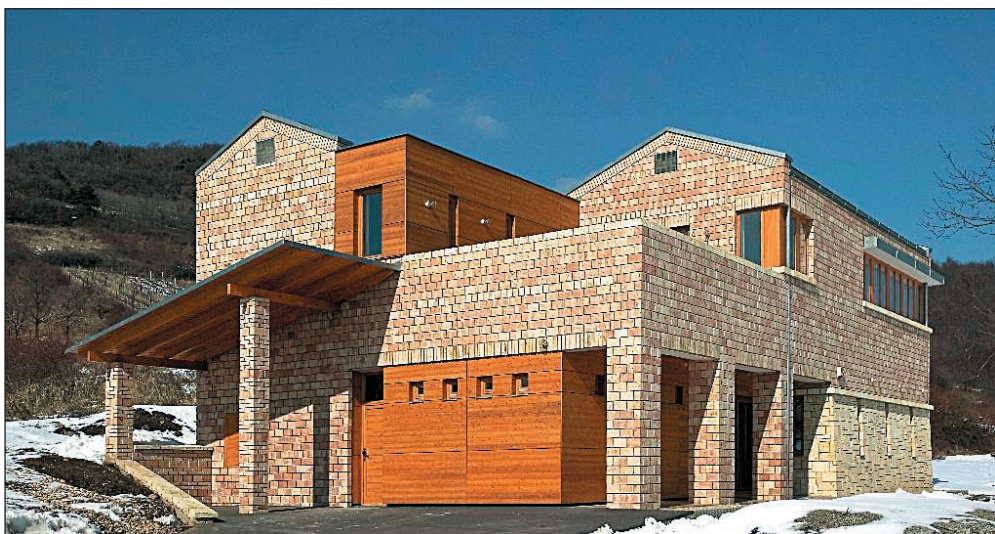
Lauder Javne Világi Zsidó Iskola terve

Budapest, XIV. Cseryus u. 28. családi ház

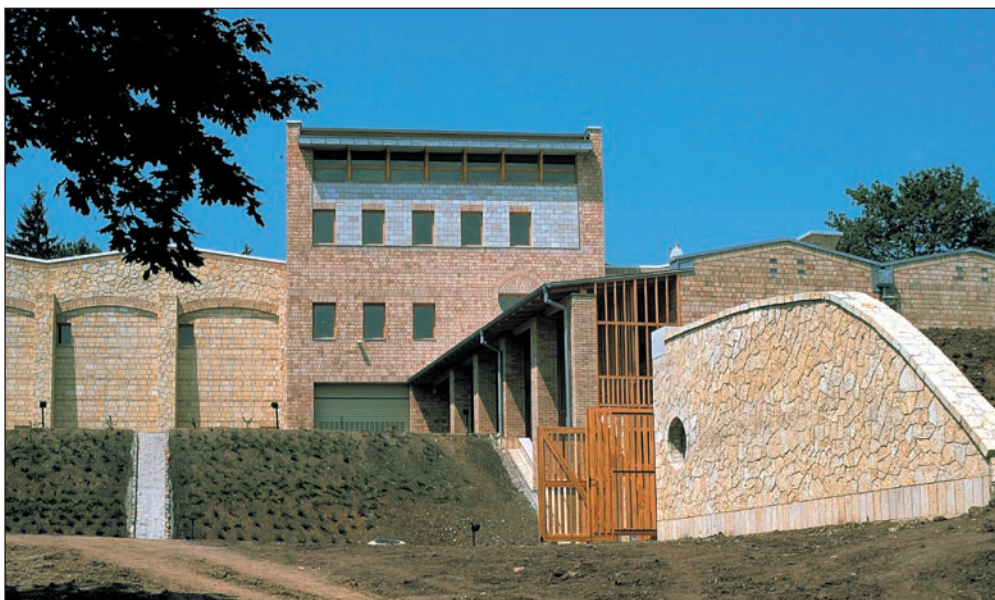
Budapest, XIV. Csernyus u. 28. családi ház

A TÖRLEY Pezsgőpincészet szegi pincészetének fogadó- és kiállító épülete

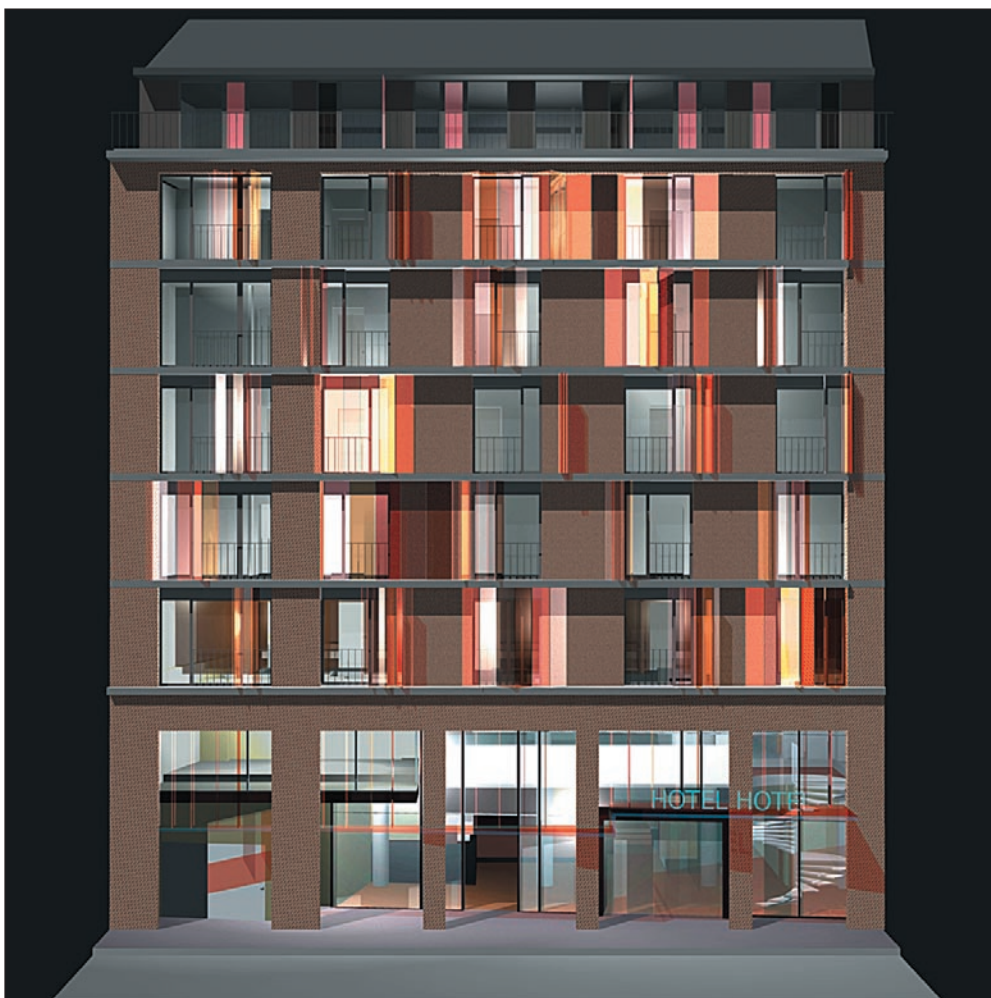
Borászat, Villány

OREMUS szőlő- és borfeldolgozó épület, Tolcsva

OREMUS szőlő- és borfeldolgozó épület, Tolcsva

Lánchíd 19 Design Hotel

Bolvári-Takács Gábor

Film – művészet – történet

Veress József filmtörténeti munkái

Napjaink talán legsokoldalúbb, de mindenesetre legtermékenyebb filmtörténésze Veress József. A Magyar Filmintézet ny. igazgatóhelyettese, egyetemi, főiskolai oktató, az irodalomtudomány kandidátusa, az MTA Színház- és Filmtudományi Bizottságának tagja a közelmúltban két, a maga nemében jelentős mű létrehozásával alkotott maradandót. Az általa szerkesztett kétkötetes *Magyar filmlexikon*¹ 2005-ben, a szerzőként jegyzett *A magyar film története* című áttekintés² 2006-ban látott napvilágot. Cikkünkben elsősorban e két kötetre kívánjuk felhívni a figyelmet. Ahhoz azonban, hogy a hazai filmtörténetben elhelyezhessük őket, nem kerülhetjük meg a visszatekintést a tárgykörben az elmúlt években, évtizedekben publikált művekre.

Magyarországon először a II. világháború alatt jelent meg filmlexikon.³ Már az ötvenes évek végén fölmerült új filmlexikon készítésének gondolata, de csupán a hatvanas évek közepén látott napvilágot egy rövidebb mű.⁴ Ennek jelentősen kibővített változata, a hetvenes évek elején megjelent kétkötetes *Új filmlexikon*⁵ viszont mérföldkőnek számított: évtizedeken át ez volt az egyetlen hazai filmtörténeti, filmművészeti és filmesztétikai kézikönyv. A szerzők között ott találjuk Veress Józsefet, aki az esztétikai és fogalmi szócikkeket jegyezte. Az *Új filmlexikont* az alkotók népszerű tudományos műnek szánták. Céljuk az volt, hogy ne csak a szakmabeliek, az újságírók és a filmmel igényesebben foglalkozók munkáját segítse, hanem a filmbárátok, a mozilátogatók és a televíziónézők érdeklődését is kielégítse. A legtöbb címszó a színészeket tárgyalta, de hasonló mértékben szerepeltek a rendezők és kevésbé az egyéb filmes alkotók. A lexikon nagy erénye volt, hogy a mutatóban felsorolta a szócikkekben megemlített valamennyi játékfilmet, magyar és eredeti címmel egyaránt.

Az *Új filmlexikont* követően a magyar filmművészet alkotóinak bemutatására a nyolcvanas évek elején történt kísérlet. A *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben* című kötet⁶ azonban – címével ellentétben – inkább az életrajzi lexikonokhoz, mint a hagyományos értelemben vett, csak élő személyeket tartalmazó, „ki kicsoda” típusú művekhez állt közel. Szócikkei kereken megfogalmazott mondatokat, minősítő leírásokat tartalmaztak, az egyes alkotókat szövegkörnyezetbe ágyazottan, olvasmányos jelleggel mutatták be. A kötet nem törekedett teljes körű és részletes adattár közlésére, hiszen e célra a rendszeres időközönként megjelentetett *Magyar filmográfia*⁷ megfelelő adatbázist jelentettek. Ez a kiadvány sajnos minden értéke ellenére is rendelkezett néhány komoly hiányossággal. Egyrészt nem vette figyelembe az 1945 előtti filmgyártás alkotóit, még akkor sem, ha a művész pályája átívelt a második világháborút követő évekre. Másrészt – alkalmasint figyelmetlenségből – olyan művészek is szócikk nélkül maradtak, mint pl. Mensáros László.

Közel huszonöt évnek kellett eltelnie, mire sor kerülhetett az *Új filmlexikon* folytatására. Csala Károly és Veress József szerkesztésében, nem kevesebb, mint harminc szerző közreműködésével, 1994-ben jelent meg a *Filmlexikon* című kétkötetes mű.⁸ A szerkesztők nem a teljesség igényét tartották szem előtt: saját meghatározásuk szerint inkább a filmsztár műfajába illeszthető munkáról van szó. Nem fogalommagyarázó változatot kínáltak, hanem alkotói életrajzokat tartalmazó kötetet. Csak a második világháború utáni időszzakkal foglalkoztak, hiszen az *Új filmlexikon* a korábbi évtizedekről elegendő információt tartalmazott. Kizárólag a moziforgalmazásra készült nagyjátékfilmek készítőiről adtak leírásokat, és ezek közül is csak a színészek és a rendezők szerepeltek. A lexikon végéhez csatolt filmográfia – közel háromszáz oldalon, mint az 1971-es kiadvány – tartalmazta a szócikkekben szereplő filmeket. A kötet terjedelmi és tartalmi korlátai ellenére is hiánypótló mű lett, ezért is került sor öt év múlva a második kiadására.

A *Filmlexikon* szerkesztői a feldolgozott anyag minél sokoldalúbb hasznosítására törekedve közreadták *Filmkalauz* című munkájukat is.⁹ Ez a mű úttörőnek számított, hiszen a 'filmguide' típusú kiadványoknak Magyarországon korábban nem volt előzménye. A kötetben közel 2500 filmről adtak ismertetést, a legfőbb filmográfiai adatok mellett tömör eligazítást nyújtva a darab témájáról, műfajáról, cselekményéről, gondolatiságáról és formanyelvéről. A nemzetközi gyakorlatban számos filmguide létezik, a legismertebb talán a *Time Out* című lap 1989 óta rendszeresen megjelenő filmkalauza.¹⁰ A nemzetközi összehasonlítás persze nehéz, hiszen a *Time Out* fennállása óta több mint tizenötezer filmet szemlézett, így évente saját adatbázisából állíthatja össze a kötetet, míg Csala Károly és Veress József önálló anyaggyűjtés alapján, a filmek hazai forgalmazási adatait – például eltérő címváltozatait – is figyelembe véve kellett, hogy kialakítsa a kötet szerkezetét és tartalmát. (Ilyen szempontból a Karcsai Kulcsár István és Veress József által 1985-ben publikált *Magyar filmkalauz*¹¹ nem tekinthető műfaji előzménynek, mert az a kötet egyrészt nem szócikkeket, hanem képekkel illusztrált részletes filmleírásokat tartalmazott, másrészt kizárólag hazai gyártású filmekkel foglalkozott.)

Említsük meg a filmgyártás centenáriuma megjelent, *Magyar filmesek a világban* című, angol-magyar kétnyelvű enciklopédiát!¹² A tizenkét szerző között ott találjuk Veress Józsefet. A kötet olyan magyar vagy magyar származású filmművészekről adott áttekintést – dokumentumrészletekkel, interjúrészletekkel és filmográfiával kibővítve – akik Magyarországon kívül teljesítették ki pályájukat, vagy filmművészeti érdeklődésük kibontakozása már eleve ott kezdődött. Ugyancsak szólunk kell a *Kortárs magyar színészlexikon*ról,¹³ amely lényegében színészi „ki-kicsoda”, hiszen csak élő művészeket és általuk megadott adatokat tartalmaz, elsősorban a színházi tagságokra és szerepekre fókuszálva.

Ilyen előzmények, illetve a magyar és az egyetemes filmtörténet terén végzett kutatások vezettek a *Magyar filmlexikon* megjelenéséhez, amelyben Veress József szerzői és szerkesztői tapasztalatai dominánsan érvényesülhettek. A mű – több esztendő munkájának és rendszerezésének eredményeként – a magyar film minden korábnál teljesebb enciklopédiáját adja az olvasó kezébe. A kötet lapjain mindazokat az alkotókat bemutatják, akik szerepet játszottak a hazai filmművészet történetében, köztük néhány vendégművészt is. Nem feledkeztek meg a filmélet más közreműködőiről a gyártókról, producerekről, kritikusokról sem. Helyet kaptak a dokumentum és az animációs műfaj képviselői, de azok az írók is, akik megihlették a vetített képek készítőit.

A lexikonhoz kiegészítő fejezetek csatlakoznak, amelyek tartalmazzák a hazai filmélet eseménykrónikáját, beleértve az irányítás, a gyártási intézményrendszer, a forgalmazás, a szakmai szervezetek és a filmszemlék történetét. A lexikon bizonyos mértékben kiterjed a televíziós produktumokra is. Megtaláljuk a filmfesztiválok és -szemlék, tv-találkozók díjazottjait és a hazai filmsajtó történetét. A kötetet címmutató zárja.

A *Magyar filmlexikon* jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Nemcsak azért, mert a magyar filmművészetrel kapcsolatban álló személyekről minden igényt kielégítő lexikális összefoglaló készült, hanem azért is, mert a mű szakmai alaposága, szerzőinek felkészültsége, sokoldalúsága és a kötet hiánypótló jellege mind-mind azt a benyomást erősítik, hogy igen jelentős alkotásról van szó.

Ami a magyar filmtörténeti összefoglalásokat illeti, a hazai olvasóközönség évtizedekig kizárólag Nemeskürty István több kiadást megért munkájára¹⁴ támaszkodhatott. A Filmintézetben azonban 1956 után elkezdődtek és a mai napig tartanak a magyar filmtörténeti periódusokat feldolgozó kutatási programok, amelyek, bár a hatvanas évek végétől hoztak eredményeket, igazán 1989 után terebélyesedtek ki. A filmtörténeti korszakokat, és nem a művek megjelenési időrendjét követve említsük meg a némafilm történetéről Kóháti Zsolt,¹⁵ az 1929-36 közötti évekről Balogh Gyöngyi és Király Jenő,¹⁶ 1945-56-ról Szilágyi Gábor,¹⁷ 1954-69-ről Nemes Károly,¹⁸ a '70-es évekről Gelencsér Gábor,¹⁹ az évezred végéről Györffy Miklós²⁰ publikációit. A tematikus áttekintéseknek vagy az egyes korszakok meghatározott szempontok szerinti elemzésének se szeri, se száma. Átfogó igényű művek azonban sokáig nem láttak napvilágot, 1978-ban is csupán nyolc szerző – köztük Veress József – közreműködésével összeállított tanulmánykötetre²¹ futotta az erőből.

A rendszerváltozás után e téren (is) komoly változások történtek. A sort egy többszerzős összefoglaló nyitotta,²² majd találkozhattunk interjúgyűjtemény formájában szerkesztett áttekintéssel,²³ illetve filmismertetések filmtörténeté összeállított cikk-füzérével.²⁴

Veress József most megjelent könyve azonban mindezeketől eltér. Stílusában talán Nemes Károly 1972-ben megjelent, népszerűsítő formában megírt munkájához²⁵ hasonlítható, de az említett mű csupán negyedszázadot ölelt át. Veress József művének legfontosabb jellemzője a teljes időbeli fejlődési ív bemutatása, emellett a szakszerűség és az olvasmányosság. A szerző az 1896-os első budapesti filmbemutatóval indít, majd az első hazai gyártású film, *A táncz* (1901) létrejöttének körülményeit taglalja. A könyv huszonhét fejezete alapvetően a történeti szakaszolást követi, a hatvanas évektől azonban tematikus blokkok (Balázs Béla Stúdió, Mészáros Márta-szindróma, stb.), illetve műfaji fejezetek (dokumentumfilmek, animáció, humor) színesítik a képet.

A magyar filmtörténet fordulópontja kétségkívül a '60-as évek első felére-közepére tehető. A kötet 13. fejezete – mintegy „félidőben” – ezzel az „új hullámmal” foglalkozik. A szerző Fábri Zoltán *Húsz óra* (1965), Jancsó Miklós *Szegénylegények* (1965) és Kovács András *Hideg napok* (1966) c. filmjeivel, illetve ezek részletes elemzésével nyomatékosítja a változásokat. Ezt egészítik ki Szabó István művei (*Álmodozások kora* [1964], *Apa* [1966]). Véleményünk szerint több figyelmet érdemelt volna Jancsó Miklós *Oldás és kötés* (1963) c. filmje, amely többek – köztük a jelen sorok írója – véleménye szerint a hazai filmművészet egyik fordulópontjának tekinthető.²⁶ A magam részéről megemlítettem volna a múlttal való szembenézés parabolikus ábrázolása miatt Bacso

Péter Nyár *a hegyen* (1967), a filmszatírák közül Zsombolyai János *Kihajolni veszélyes* (1977), az '56-os forradalom körülményeinek hiteles bemutatása miatt pedig ugyancsak Zsombolyai János *A halálraitélt* (1989) c. filmjét. Ezek azonban csupán a könyv erényeit és alaposágát nem érintő, szubjektív megjegyzések, hiszen a szerző a kezdetektől 2005-ig terjedő időszak roppant mennyiségű filmtermését feldolgozva és szelektálva hitelesen kíséri végig a hazai kinematográfia útját. S bár a kötethez – annak jellege miatt – név- és címmutató nem tartozik, bátran ajánlható mindazoknak, akik olvasmányosan és tömören szeretnének átfogó képet kapni a mozgókép hazai fejlődéséről, eredményeiről, tartalmi, stilisztikai, alkotói és műfaji jellegzetességeiről.

Jegyzetek

¹ *Magyar filmlexikon 1-2. kötet*, szerkesztette: Veress József, szerzők: Féjja Sándor, Kóháti Zsolt, Sándor Tibor, Veress József, lektor: Csala Károly, Magyar Nemzeti Filmarchívum, Budapest, 2005

² Veress József: *A magyar film története*, Anno Kiadó, Budapest, 2006

³ *Filmlexikon*, szerkesztette: Castiglione Henrik és Székely Sándor, Budapest, 1941

⁴ *Film kislexikon*, szerkesztő: Ábel Péter, főmunkatársak: Nemeskürty István, Pozsonyi Gábor, Akadémiai Kiadó, 1964

⁵ *Új filmlexikon*, főszerkesztő: Ábel Péter, írták: Ábel Péter, Ábel Lóránd, Pozsonyi Gábor, Veress József, Akadémiai Kiadó, 1. kötet: 1971, 2. kötet: 1973

⁶ *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben. Akik a magyar filmeket csinálják*, főszerkesztő: Papp Sándor, szerkesztő: Karcsai Kulcsár István, Magyar Filmgyártó Vállalat – MOKÉP – Magyar Filmtudományi Intézet, 1983

⁷ *A magyar játékfilmekről a Filmintézet által időszakonként közreadott, házi sokszorosítással készített filmográfiák nyomdailag igényes kivitelben, összevont kötetben 1998-ban jelentek meg: Magyar filmográfia. Játékfilmek, 1931-1997, felelős szerkesztő: Varga Balázs, Magyar Filmintézet, 1998*

⁸ *Filmlexikon*, szerkesztette: Csala Károly és Veress József, Totem Kiadó, 1994; második, bővített kiadás: 1999. A második kiadás külső borítóján az „1945-től napjainkig” kiegészítő alcím olvasható.

⁹ Csala Károly – Veress József: *Filmkalauz*, szerkesztette: Pongrácz Erzsébet, Tarsoly Kiadó, 2001

¹⁰ *Time Out Film Guide*, 15. kiadás, ed.: John Pym, Penguin Books, London, 2007

¹¹ *Magyar filmkalauz*, válogatta és szerkesztette: Karcsai Kulcsár István és Veress József, Magyar Filmintézet – Magvető Könyvkiadó, 1985

¹² *Magyar filmesek a világban*, szerkesztette: Gelencsér Gábor, Magyar Filmunió, 1996

¹³ *Kortárs magyar színészlexikon*, szerkesztette: B. Fábri Magda, Magazin Kiadó, 1991; *Új kortárs magyar színészlexikon*, szerkesztette: B. Fábri Magda, Magazin Holding Kft., 1999.

¹⁴ Nemeskürty István: *A magyar film története (1912-1963)*, Gondolat Könyvkiadó, 1965; második, bővített kiadás: 1974.

¹⁵ Kóháti Zsolt: *Tovamozduló ember továbbmozduló világban. A magyar némafilm 1896-*

1931 között, Magyar Filmintézet, 1996

¹⁶ Balogh Gyöngyi – Király Jenő: „Csak egy nap a világ” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929-1936, Magyar Filmintézet, 2000

¹⁷ Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség. A magyar játékfilm története 1945-1953, Magyar Filmintézet, 1992; uő: Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954-1956, Magyar Filmintézet, 1994

¹⁸ Nemes Károly: Miért jók a magyar filmek?, Magvető Könyvkiadó, 1968; uő: Hol tart a magyar filmművészet?, Kossuth Könyvkiadó, 1971

¹⁹ Gelencsér Gábor: A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében, Osiris Kiadó, 2002

²⁰ Györfly Miklós: A tizedik évtized, Palatinus Kiadó – MNFA, 2001

²¹ A magyar film három évtizede, szerkesztő bizottság: Gombár József, Karcsai Kulcsár István, Papp Sándor, Tárnok János, Veress József, MOKÉP – Magyar Filmtudományi Intézet, 1978

²² Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig, Műszaki Könyvkiadó, 1990

²³ Zsugán István: Szubjektív magyar filmtörténet 1964-1994, szerkesztette: Zalán Vince, Osiris Kiadó, 1994

²⁴ Kelecsényi László: A magyar hangosfilm hét évtizede 1931-2000, Palatinus Kiadó, 2003; bővített kiadása: Vászonszerelem. A magyar hangosfilm krónikája 1931-től napjainkig, Noran Kiadó, 2007

²⁵ Nemes Károly: Sodrásban... A magyar film 25 éve, 1945-1970, Gondolat Könyvkiadó, 1972

²⁶ Vö: Nemeskürty István: *Word and Image. History of the Hungarian Cinema*, Corvina Kiadó, 1974, 198.o.; *A film krónikája*, Officina Nova, 1995, 333.o.; *Bori Erzsébet: Mesterek és művezető. A fordulat éve a moziban*, in: *Beszélő évek 1957-1968*, szerkesztette: Révész Sándor, Budapest, 2000, 343-344.o.; *Bikácsy Gergely: Filmművészet Magyarországon 1960-tól napjainkig*, in: *Új Oxford filmenciklopédia*, Glória Kiadó, 2004, 813.o.; stb.

Csillag Pál

A tánc mozgóképi ábrázolásának lehetőségei

A tánc, az egyik legősibb művészet, előadóművészet. Jellemzője, hogy – szemben az alkotóművészetekkel – nem rendelkezik tárgyiasult alkotással. Szorosan kötődik az őt létrehozó személyhez, s ezáltal az előadás pillanatához. E sajátosságból szinte adódik a kérdés: milyen formában őrizhető meg, hogyan rögzíthető, illetve ábrázolható a tánc oly módon, hogy akár önálló alkotásként is tovább élhessen?

Ha a tánc, illetve a táncművészet e jellegzetes tulajdonságát megvizsgáljuk, számos kérdés merülhet föl. Ha elvonatkoztatunk az előadó személyétől és magától az előadástól, és csak azt vizsgáljuk, amit a táncművész táncol, akkor a legtöbb esetben eljutunk a koreográfiához, az adott táncművészeti alkotás koreológiai módon lejegyezhető formájához. Az idők során többféle eljárást dolgoztak ki a lépések, a térformák és a zene egyidejű lejegyzésére. A két legismertebb az alkotóiról Benesh-, illetve a Laban-féle kinetográfiának (táncjelírásnak) nevezett módszer. Az előbbi az angol Rudolf Beneshről (1916-1975), az utóbbi a magyar származású Lábán Rudolfról (1879-1958) kapta a nevét. A táncjelírással azonban a lejegyzett koreográfia, rendkívüli bonyolultsága miatt, csak igen kevesek számára értelmezhető. Ha valaki mégis ismeri e jelrendszert és úgy mond „elolvas” egy táncművet, akkor sem érheti olyan élmény, mint amikor valamilyen tárgyiasult művészeti alkotást csodál, regényt olvas, festményben gyönyörködik vagy szobrot szemlél. Ha egy drámát vagy színművet „csak” elolvasunk, kialakulhat bennünk egy teljes belső kép az adott műről, még ha ezek a művek eredetileg színházi előadás számára készültek is. Ha mindezt színházi előadáson látjuk, természetesen sokkal többet kapunk. Az írott mű az előadás keretében teljesedik ki, válik egésszé, szorosan együttműködve a színház összes többi eszközével. A táncművészet ezzel szemben nem létezhet az azt megjelenítő, előadó emberi test, a táncművész nélkül, ezáltal még múlandóbb, mint bármelyik más művészet.

A táncművészet története során sokáig megoldatlan probléma volt, hogy milyen módon rögzítsék a táncművészeti alkotást. A táncjelírás mellett nagy szerepet játszottak az írásos emlékek, korabeli kritikák, rajzok, majd a fényképezés feltalálása után a fotográfiák, de a 19. századig mindezek együtt is csak töredékét tudták visszaadni a megszületett műveknek. Amikor a Lumière-fivérek feltalálták a kinematográfot (filmfelvevőgépet), és 1895. december 28-án egy párizsi kávéház átrendezett alagsorában megtartották első nyilvános vetítésüket, a helyzet alapvetően megváltozott. Az emberi agy egy másodperc alatt kevesebb, mint huszonnégy különálló kép észlelésére és elkülönítésére képes. Ha ennél több, tehát legalább 24 kép jelenik meg egy másodperc alatt szemünk előtt, agyunk azt folyamatos mozgásnak érzékeli. Értelemszerűen tehát a film is különálló képek, fényképek sorozata, és ugyanúgy a valóság illúzióját nyújtja ábrázolásmódjával. Kétdimen-

ziós keretbe foglalja, négy szél által határolt erőterbe és síkba tömöríti a valóságot. A film és a fotográfia sok hasonlatossága mellett van azonban egy alapvető és lényeges különbség. A film a valóság még egy fontos elemével több a fotónál, ez pedig az idő. A fenti szempontok alapján így sorolhatjuk a fotográfiát, a képi megjelenítést a térbeli művészetek, a filmet a tér-idős – tehát egyszerre térben és időben zajló –, de két dimenziós, a táncot és a színházművészetet pedig a tér-idős három dimenziós művészetek közé.

Minthogy a film is képek folyamatos egymásutánja, tehát különálló képekből áll, közelítünk a tánc és az ember ábrázolásához először az állóképen, a fotón át. A kép, így a fotó is négy szél által határolt tér, amely azon túl, hogy a valóság részletét síkba vetítve jeleníti meg, egyéb lehetőségeket is megnyit. Ez a tér a jó kompozíció, az alkotó személyisége és tehetsége által erőterré alakulhat. A képalkotó játékterévé, amelyben az alakok és a formák, a kép széleire és egymáshoz képest, különböző erőviszonyokat jelenítenek meg. Valószínűleg mindenki számára átélt kérdés, hogy miért nem lett jó egy kép, miért nem ad vissza szinte semmit abból, amit a szemünkkel láttunk, amikor „megnyomtuk a gombot“, pedig akkor és ott nagyon szépnek láttuk. Nos, a fotó, a kép a valóságnak csak egy részletét ragadhatja ki, lekicsinyíti és egyetlen síkba tömöríti. Kiemeli az eredeti környezetéből, és attól a pillanattól kezdve bárhol megjeleníthetővé, megnézhetővé teszi. Nem viheti magával az eredeti környezet egészét, hangulatát, zaját és illatát sem. Pedig ha egy igazán jó „képet“ látunk, legyen az grafika, festmény vagy fotó, néha mintha hallanánk a valóság ábrázolt részletének a hangját, éreznénk a hangulatát. Igen, ha jó egy kép, akkor valóban kelthet illúziókat a szemlélőjében. Paradox módon akár még az idő illúzióját is érzékeltetheti oly módon, hogy szemlélője képzeletében megjelenhet a felvétel előtti és utána történő esemény is. Egy kép talán éppen akkor jó, ha mindezt érzékeltetni tudja, olyan maradandót tartalmaz, amely akár évtizedekkel az elkészülte után, egy teljesen más helyen fel tud idézni, elő tud hozni a szemlélőjéből olyan érzéseket és gondolatokat, amelyeket csak az élhetett át, aki részese volt az ábrázolt valóságnak.

Ha például egy táncos mozdulatának ábrázolását vizsgáljuk meg, egy jó táncfotó a rögzített egyetlen kép, illetve pillanat ellenére magában hordozhatja a megörökített mozdulat előzményét, az azt követő mozdulatot, az előadó személyiségét és a felvételkor fennálló hangulatot. Megjelenhet benne az ábrázolt személy, de az alkotó személyisége is. Akár egy fekete-fehér fotónak, táncfotónak is lehet dallama és ritmusa. A kompozíció, a képszelek által határolt tér és a benne elhelyezkedő alakok és formák adhatnak ritmust a képnek, a fények és árnyékok, tónusok pedig dallamot vihetnek egy jó képbe. A technikailag tökéletes eszközhasználat és tudás által létrejött művészi dokumentáláson felül a kép tartalmazhat a valóságos és megtörténnél többet is, ha az alkotója az alkalmazott eszközt és technikát többre használja, mint a valóság leképezésére és láttatására. Egyéni látásmódja, víziója is megjelenhet a képben, s így a végeredmény több, mint amit eredetileg leképezett.

Tekintettel arra, hogy a tánc képi rögzítésről, a képről beszéltünk, fel kell tennünk a kérdést: vizuális művészet-e a tánc? Első gondolatunk valószínűleg az, hogy ez nem is lehet kérdés, mivel látásunk útján fogadjuk be. A táncművészetben azonban az eddig megjelent számos stílus között például az akadémikus balett alapvetően formanyelv, tehát eszköz, amely az emberi testet használja egy kidolgozott és szigorú szabályok szerint fölépített mozgásrendszerrel és lépésanyaggal együtt, hogy történetet, érzéseket jelenítsen meg. Egyes vélemények szerint a látvány a táncban mindig elrejtja a lényegét, ezért nem vizuális művészet.

A tánc és a táncos szempontjából nem kerülhető meg az emberi test, még inkább a mozgó, táncoló test képi ábrázolásának végiggondolása. A kompozíció, és a már sokszor említett, a testnek a képet körülhatároló keretben való elhelyezése, a tánc esetében sokkal szigorúbb feltételeknek kell, hogy megfeleljen, mint egyéb képek esetében. Mivel a táncos az egész testét használja, és viszonylag ritka az a pillanat, amikor a testének csak bizonyos részletére kell koncentrálnia a képkalkotónak. Egyértelműnek tűnik, de sajnos mégsem magától értetődő, hogy a komponálás során az emberi testet nem vághatjuk el izületben, nem komponálhatunk úgy, hogy a táncos kézfeje vagy lábfeje kívül essen a képen. Erős túlzással élve gondoljunk arra az esetre, amikor például a Csipkerózsikában Auróra spicc-cipőjét, lábfejét le hagyjuk a képről. Ha mégsem egész alakot mutatunk, annak fontos, képiles és dramaturgiaiailag egyaránt indokolt oka kell, hogy legyen. Az úgynevezett *plánok* alkalmazására elsősorban cselekményes táncműveknél van szükség, a megfelelő dramaturgiai pillanatokban, amikor az egész test egy részletének kiemelésével fokozhatjuk a cselekmény illetve a dramaturgia képi megjelenítését, de csak abban az esetben, ha ezt a koreográfia megengedi. Tehát nem hagyhatunk le szűkebb képkivágás következtében fontos mozzdulatokat, mozzanatokat. Drámai, dramatikussal rendelkező művek esetében csak akkor indokolt a közelkép használata, ha a nagyítás nem öncélú – pusztán filmes alkotói – eszköz a képről számára, hanem az adott pillanat, a mozzdulat vagy arckifejezés fontosságát hangsúlyozza.

Ha részekre bontjuk és csoportosítjuk a tánc különböző megjelenési formáit, először vizsgáljuk meg a színház és a film kapcsolatát. Alapvető különbség közöttük, hogy míg a színházi előadás esetében akkor és ott, a szemünk előtt valósul meg az előadás, a film esetében, illetve, amikor a filmet nézzük, már egy korábban teljes egészében elkészült, megváltoztathatatlan dolgot látunk. A színházi előadás esetében a nézők tudják, hogy a színészek előre megírt darabot játszanak el, kötött szöveggel és pontosan kialakított szempontok alapján, mégis indokoltan úgy érzik, hogy az a produkció csak ott, az ő szemük előtt, az ő részvételükkel jön létre. A film ezzel szemben a szereplők és a látottak fizikai, testi hiánya miatt minden esetlegességet kizár, a mű szemünk előtt történő megszületését lehetetlenné teszi. Nincs semmilyen kontaktus vagy kölcsönhatás az előadók és a nézők között. Ezért a filmet érthető módon másként szemléli a néző, mint a színházi előadást. Ez azért fontos, mert a film – technikájának következtében, a környező világ tér- és időbeli reprodukálása nyomán – elméletileg sokkal inkább a valóság illúzióját nyújthatja, mint a színház. Mindezek ellenére a film nem tud olyan reális hatást kiváltani, mint a színház. Pedig a színház technikája és formája által is távolabb esik a valóság ábrázolásától. Mindennek számos oka lehet. A film vizuális reprodukciója a kamera előtt történeteknek, és ezt a néző is tudja. Színházi előadás megfilmesítése esetében kétszerelesen is reprodukció: a valóságreprodukáló dráma fotografikus reprodukciója.

A film valamilyen hordozóeszköze van rögzítve. Ez a rögzítettség elveheti a néző hitét, mert kizárja a dráma szabad voltának illúzióját. Ezen kívül fontos a kétdimenziós megjelenés, az élő ember, és azáltal az „emberi tényező” hiánya. A film mégis hatással van nézőjére, de ezt a hatást más eszközökkel éri el. Ha ugyanis filmet nézünk, valami olyat láthatunk, amit színházban soha.

A színházi előadás előtt, amikor leülünk a székre, véglegesen meghatároztuk azt a nézőpontot, ahonnan az egész előadást végig fogjuk nézni. Az előadásban belül nincs lehetőségünk máshonnan nézni és látni a színpadon történeteket. Egy színházi műnél figyelem-

be kell venni ezt a sajátosságot, és számolni kell azzal a nem csökkenthető távolsággal, amely a rivalda és a nézők között széksoronként növekszik. A színpadon megjelenő test valóságos térben helyezkedik el és ezáltal a nézőtér minden pontjáról, minden székéről más képet mutat. A színházban minden néző más-más szögben tekint a színpadra. A film viszont, kétdimenziós jellege miatt, minden néző számára ugyan azt mutatja.

A filmes ábrázolás a koreográfus és a táncos szempontjából sokkal inkább láthatóvá tesz, szó szerint felszínre hoz bizonyos hibákat. Ha egy sokszereplős kartáncot nézünk, a színpadon a színházi előadás sajátosságai és a korábban már említett térbeliség következtében kevésbé észrevehetőek az apróbb különbségek az egyes táncosok között. Lehet szó apróbb térformabeli hibákról, vagy hogy alig észrevehető mértékben nem mozognak pontosan egyszerre, vagy ha a végtagok magassága, iránya nem teljesen azonos. A filmen ezek a – előadás során esetleg csak nagyon hozzáértők számára felfedezhető – hibák mindenki számára érzékelhetővé válnak, fölerősödnek, láthatóvá válnak. Ennek az az oka, hogy a film az akár több tíz méteres távolságot – melyet a valóságban sokkal nehezebb egészében nézni és ezáltal áttekinteni – egy síkba tömöríti össze, és lekicsinyíti vagy felnagyítja. Így a néző szemének nem kell térben fókuszálnia a legelső és a leghátsó alak között, mert azok mintegy azonos síkba kerültek, „közvetlenül egymás mellé”. Ez nagy feladat elé állítja a táncosokat, főleg szimfonikus táncművek esetén.

Helyszíni közvetítéskor nincs lehetőség a felvételek megismétlésére és az utólagos editálásra. Mégis a film, a csak rá jellemző eszközökkel, a színházhoz képest számos olyan lehetőséget biztosít, amely alapvetően megváltoztathatja élményünket. A valóságban soha nem láthatunk semmit olyan közelről, mint ahogy egy közelkép megmutatja. Bármennyire koncentrálnak is egy távolabbi alakra, részletre szemünkkel, ez nem ér fel azzal a nagysággal, amit a kamera közelképe mutat. Ez belehelyez bennünket az eseményekbe, úgy csökkenti a távolságot köztünk és a kiválasztott tárgy között, hogy mindeközben nem mozdultunk el eredeti helyünkről. Ezzel megszünteti a rögzített távolságot, bármikor közelebb és távolabb vihet minket az eseményektől. De mindezt nem csak egy „tengelyen” teheti meg, hanem – több kamerával készülő felvétel esetén – más-más nézőpontból mutathatja meg ugyanazt, illetve a kamera felvétel közbeni mozgása esetén szinte vele együtt kísérhetjük nyomon a történetet, a szereplőt. Ezekkel az eszközökkel érheti el a film, hogy sokkal inkább úgy érezze a néző, hogy nemcsak külső szemlélője, hanem részese a lezajló eseményeknek. A színpad és a szereplők ettől kezdve nem megközelíthetetlen, más térben elkülönült világ a néző számára. A néző úgy érzi, felmegy a színpadra, ránéz a szereplőkre, együtt mozog velük. Így a képkalkotónak lehetősége van ellensúlyozni a film azon hátrányát, hogy az ábrázolt világ három dimenziós, a vászon pedig csak kettő, absztrakt, megragadhatatlan tér, mélység nélküli, ezért nem tudja pótolni az igazi textúrát. A kamera válik a néző szemévé, ezáltal a film belehelyezi őt az eseményekbe, és ha a szereplő tekintete a kamerára irányul, minden néző, akármelyik székben is ül, úgy érzi, úgy látja, hogy az ő szemébe néz. „Mit számít, hogy ugyanúgy egy helyben ülök két órát, mint a színházban? Mégsem a földszintről látom Rómeót és Júliát. Hiszen Rómeó szemével nézek fel az erkélyre, és Júlia szemével pillantok le Rómeóra. Pillantásom és ezzel tudatom azonosul a szereplőivel.” – mondja Balázs Béla.

Alapvető különbség azonban a valósághoz képest, hogy amikor valami közeledik felénk, annak a vászon, illetve képszel nem vágja le az alsó és felső részét. Csak a látóterünk csökken, ha mi haladunk valami felé. A színpaddal szemben, ahol adott a tér, a film

igyekeznek a színteret szűkíteni. Teszi ezt azért, hogy mindig a dramaturgia szempontjából legfontosabb momentumra koncentráljon. Ennek következtében a film alkotói, rendezői, operatőre uralja és irányítja a néző figyelmét. Színpadi rendezőnek, koreográfusnak erre nincs lehetősége, csak vezetni tudja a néző szemét, irányítani a tekintetét, szcenikai eszközökkel élhet, de nem határozhatja meg, hogy a néző a valóság melyik részét nézze. A filmmel ellentétben a színpadon nem határozható meg és nem kiszámítható, hogy a közönség figyelmét a dráma szempontjából milyen lényegtelen, esetleg oda nem tartozó motívum vagy részlet ragadja meg, mivel az egész színpadtér állandóan látható. Mindezekből következik, hogy a filmalkotónak óriási felelőssége van, hogy mi és hogyan kerül a filmvászonra, képernyőre.

Egy színházi előadás mozgóképi rögzítése nagyon komoly feladat elé állítja az erre vállalkozót. Ez elméletileg lehetetlen is. Megoldhatatlan egy előadást oly módon rögzíteni, hogy minden, amit a néző lát, érzel és tapasztal, megörökítésre kerüljön. A nyolcvanas évek végén állítólag kidolgoztak egy módszert, amivel megvalósítható lett volna ez a feladat. Eszerint 17 kamerát kellene használni a legkülönbözőbb helyeken felállítva, hogy minden, a színpadon zajló legapróbb történést is rögzíteni lehessen. Ez a módszer valószínűleg még elméletben is túl bonyolult ahhoz, hogy a gyakorlatban alkalmazható, kipróbálható legyen, a technikai megvalósítás nehézségeiről nem is szólva. Közelítsünk tehát más módon a lehetőségekhez. Először válasszuk szét a felvétel módját és megközelítését a felhasználása felől. A gyakorlatban legtöbbször előforduló felvételek általában belső használatra készülő, nyilvánosan nem vetített és használt, egy kamerával készült „házi” felvételek. Ezek sokféle okból készülhetnek. Az adott együttes számára dokumentálják az előadást. Egy-egy bemutatót rögzítve, egy próbafolyamat, illetőleg betanulási folyamat végén rögzítik az akkor fennálló állapotot, amikor az alkotó koreográfus, vagy ha az alkotó már nem él, a betanító mester színpadra állította a művet. E felvételek szerepe és feladata a mű lépésanyagának, stílusjegyeinek, a táncosok által megjelenített térformáknak a lehető legpontosabb rögzítése, hogy a darab későbbi időpontban könnyebben reprodukálható és újra színpadra állítható legyen. Amíg nem létezett film, illetve nem volt elérhető az együttesek számára, addig a próbavezető balettmester, az esetleg a műben korábban már közreműködött művészek emlékezete, jegyzetek, rajzok, korabeli fotók és leírások alapján történt a művek rekonstruálása. Ezek a „házi” felvételeken tehát a filmet, mint a legpontosabb dokumentálásra alkalmas eszközt használták és használják. Sőt, az ilyen céllal készült felvételeket oktatási célokra, előadásokra való felkészülésre, betanulásokra használják abban az esetben, ha más mozgóképi felvétel nem áll rendelkezésre. Ezek számos esetben igazi kuriózumok, kortörténeti dokumentumok. A múlt században, a filmtechnika elterjedésével néprajzkutatók járták a legkülönbözőbb vidékeket kameráikkal, és igyekeztek olyan autentikus forrásokat, úgynevezett „adatközlőket” felkutatni, akik évszázados hagyományokat őriztek táncstudásukkal. Őket táncolás közben filmre vették, ezzel hatalmas értékeket őriztek meg, és hoztak létre az utókor számára. Az ilyen jellegű felvételek tehát hangsúlyozottan nem önálló filmművészeti alkotások, hanem dokumentációk, mégis – vagy talán éppen ezért – nagyon fontos, hogy milyen módon készülnek. Egy kész mű dokumentálása esetén a képalkotó keze meg van kötve. Nem ő hozza létre a művet, ő „csak” a saját eszközeivel látatja, dokumentálja. Mindez a legkisebb mértékben sem „lealacsonyító” feladat. Ebben az esetben is rendelkeznie kell – saját mesterségének természetes és magas fokú ismerete mellett

– olyan adottságokkal és tudással, ami lehetővé teszi számára e nagyon összetett feladat magas szintű elvégzését. Mindenekelőtt ismernie kell a felvételre kerülő művet. Dramatikus tartalommal rendelkező alkotás esetében a mű alapját képező irodalmi anyagot és a felvételre kerülő színpadi művet. Ha kortárs alkotó művéről van szó, elengedhetetlen a képi megfogalmazásnak az alkotóval történő előzetes megbeszélése és megtervezése. Ő ismeri legjobban a saját művét, és ő tudja elmondani azokat a szempontokat, amelyeket műve képi ábrázolásakor feltétlenül szem előtt kell tartani.

A színházi előadásokat a rendező és a díszlettervező is középre súlyozottan komponálja. Ez a pont, illetve terület általában – hagyományos színházak esetében – valahol a földszint tizenharmadik sor közepe táján helyezkedik el, körülbelül egy-másfél méterrel a színpad szintje fölött. Általában ez az a hely, ahonnan a színpad minden pontja tökéletesen látható és a legtermészetesebb rálátást biztosítja. Mindezek mellett, táncról lévén szó, meg kell említeni, hogy ha az emberi testet arányosan, a legkevesebb torzítás nélkül akarjuk megjeleníteni, akkor is ez a magasság, a leképezendő test közepének magasságában elhelyezett kamera adja az ideális képet. Ha alulról vagy felülről fényképezünk – akár embert vagy tárgyat – perspektivikusan torzult képet kapunk, mert a kamerát lefelé vagy felfelé meg kell billentenünk, hogy az alak kitöltse a képet. Ekkor a tárgy síkja és a kamera objektívje mögötti képérzékelő sík (film vagy szenzor) nem lesz párhuzamos. Ez a torzulás annál jobban jelentkezik, minél közelebb vagyunk a leképezendő alakhoz és ezáltal rövidebb gyújtótávolságú objektívet kell használnunk.

Egy kamerás felvétel esetén fel kell hívnunk a figyelmet a kamera elhelyezésnek hiányosságára. Ebben a helyzetben a kamerának gyakorlatilag nincs rálátása a színpadra, és mivel síkba tömöríti a leképezett folyamatot, és nem rendelkezik az emberi szem azon tulajdonságával, hogy a térben jól el tudja különíteni az egymás mögött megjelenő alakokat. Így a felvételen nagyon nehezen követhető nyomon a színpadon megjelenő alakok pontos elhelyezkedése, a testek által létrehozott térforma. Fontos, hogy ez nem a néző szempontjából lényeges, hiszen a felvételen az ő számára végeredmény az, amit lát, hanem a dokumentálás és az esetleges reprodukálás miatt. Ahhoz, hogy a színpadon történő térbeli elhelyezkedések és változások láthatóak legyenek, meg kell emelnünk a kamera nézőpontját, hogy kellő rálátása legyen a színpadra. Ekkor viszont már nem a darab élvezhetősége szempontjából ideális szögben történik a felvétel. A megoldás az lehet, hogy ha fontos a szereplők térbeliségének megőrzítése, két felvételt készítünk, különböző magasságból. Meghatároztuk a kamera – egy kamera – elhelyezésének legideálisabb pontját. De még ennél is fontosabb a kompozíció. A táncalkotó, illetve a darabot betanító szempontjából a másik fontos kérdés, hogy mit rögzít a kamera? Ha azt mondjuk, hogy kerüljön rá minden a képre, tehát a kép széleit a portálynílás határozza meg, így semmi sem maradhat le, nagyon statikus és gyakorlatilag használhatatlan képet, felvételt kapunk. Képzeljünk el egy labdarúgó mérkőzést, ahol végig annak a kamerának a képét látjuk, amely a pálya egészét mutatja! Mivel az emberi szem nem rendelkezik zoom optikával, hogyan is működhet ez? Hasonlítsuk össze egy színpad vagy stadion méretét egy ember nagyságával, és ugyanígy az embert a képernyővel. Azonnal érezhető a különbség. Az emberi szem és az agy együttműködése képes „interpolálni” a látottakat, felnagyítani a számára fontos részleteket. Bizonyára mindenkivel előfordult már, hogy egy színházi előadáson vagy sportmérkőzésen elkalandozott a tekintete és ugyan végig az egész színpad vagy játékter a látóterében volt, mégis lemaradt valamely dramaturgiailag lényeges momentumról,

esetleg a gólról. Tehát mit is kell akkor a kamerának rögzítenie? Mindent, ami lényeges, úgy, hogy az később a néző számára érthetően és jól érzékelhetően megmutassa az adott pillanat történéseit. Színpadi mű esetében ez feltételezi a rögzítendő mű pontos ismeretét. Míg egy labdarúgó mérkőzésen – a játék szempontjából lényeges – események a labda körül történnek, egy táncműnél, főleg dramatikus mű esetén ez nem ilyen egyszerűen meghatározható. Még akkor sem, ha az alkotó nagyon tudatosan vezeti a néző szemét, mert ebben az esetben is történnek párhuzamos események. Ha van rá lehetőség, olyan forgatókönyvszerű tervet kell készíteni, amely a darab elejétől a végéig pontosan tartalmazza a film szempontjából lényeges momentumokat. Leírja a kamerák helyzetét és esetleges mozgását, a dramaturgia szempontjából lényeges pillanatokat, és hogy e pillanatokban több kamera esetén mikor és melyik kamera milyen kivágású képet, és a színpad mely részét, kit mutasson. Ez szinte lehetetlennek és átláthatatlannak tűnik, főleg ha belegondolunk, hogy táncról lévén szó, a darabnak nincs mindenki által hallható és érthető szövege. Ezért nem lehet megtervezni, hogy amikor Júlia azt mondja, hogy....., akkor ennek a kamerának a közelképet kell mutatnia. Utópisztikusnak tűnik az a megoldás is, hogy a rendező, képről-képre, „lépésről-lépésre“ megismerje és megtanulja a táncművet. Az már talán közelebb áll a valósághoz, hogy valaki, esetleg a rendező, tud partitúrát olvasni, és felvételkor folyamatosan követi a darab menetét, és az előre megtervezett, a partitúrába beírt bejegyzések alapján „levezényli“ a felvételt. A feladat ebben az esetben is hihetetlen összmunkát és koncentrációt igényel az összes résztvevőtől.

Ha nem dramaturgikus, hanem szimfonikus táncművet akarunk ábrázolni, alapvetően más megközelítési módot kell alkalmaznunk. E művek cselekménnyel nem rendelkeznek, bennük sokkal fontosabb az esztétikum és a zene megjelenítése. Szimfonikus balett esetén a hangulat táncban való megjelenítésén kívül a koreográfus követheti, felhasználhatja a zene szerkezeti sajátosságait, szerkesztheti művét a zene szerkezetével szoros kapcsolatban, mintegy a zenét megjelenítve. Ilyenkor még nehezebb a feladata a képalkotónak. Mivel nincs történet, ami megjelenik vagy támpontot jelenthet, a képi ábrázolásban még inkább szükség van a zene és a tánc ismeretére, megértésére. Számos szimfonikus műben a koreográfus a zene felépítésének megjelenítésére törekszik, úgy készíti el alkotását, ahogy a zeneszerző felépíti a zeneművet. A koreográfia és a zene között előfordulhatnak konkrét összefüggések. Például egy koreográfiában hangszercsoportok és táncosok együtt szólnak meg, illetve jelennek meg vagy mozognak. Szimfonikus táncműveknél, amikor az esztétikáról beszélünk, fontos hangsúlyozni, hogy e művekben, jellegükből adódóan az emberi test ábrázolása sokkal hangsúlyosabb szerepet kap. Nincsenek drámai események, közelképekkel kiemelhető gesztusok, a képek önmagukért kell, hogy beszéljenek.

Az eddig leírtak alapján próbáljuk meg áttekinteni és rendszerezni a lehetőségeket, hogy milyen jellegű táncműveket és hogyan ábrázolhatunk a film eszközeivel. Először vegyük számba azokat a lehetőségeket, amikor egy kész táncművet saját környezetében, tehát abban a színházban, ahol repertoáron van, rögzítünk. Ez esetben, több kamerával készült felvétel esetén is, számos lehetőség áll rendelkezésünkre. Felvehetünk csak egy előadást, a helyszínen meghatározva, hogy mikor melyik kamera képét használjuk, helyben megvágva, csak a végeredményt rögzítve. Ez természetesen kizárja az utólagos változtatás lehetőségét. Ha megoldható technikailag, rögzíthetjük az összes kamera képét párhuzamosan, és utólag vághatjuk össze a felvételeket. Ez nagyobb szabadságot biztosít, de a technikai igényei nagyobbak és utómunkát igényel. Az előzőnél még több lehető-

séget biztosít a képírónak, ha nem egy, hanem több előadást rögzít és az így kapott, jóval nagyobb mennyiségű anyagot használja fel az utómunka során. Ha azonban nem előre rögzített zenei felvételt használnak az előadások során, hanem zenekari kíséretet, akkor zenei felvételt is kell készítenünk. Akár az előadás során, akár – ha nem küszöbölhető ki a színpadon történő események zörejeinek beszűrődése – külön.

Mindeddig olyan felvételekről beszéltünk, amelyek közönség előtt készültek. További, egészen új lehetőségeket kapunk, ha a színpadot műteremként használjuk, majd később, az egy vagy több előadás felvételeivel kombináljuk. Csak ebben az esetben van lehetőségünk, hogy olyan pontokon helyezünk el kamerákat, ahol egyébként a közönség miatt azt nem tehetnénk meg. Akár a színpad elején a rivaldánál, akár a lefedett zenekari árkon is mozoghatunk. Fizikailag is felmehetünk a színpadra és nem csak a kulisszából „leshetünk” be. Ekkor nyílik lehetőségünk olyan beállításokat és fénytechnikai változtatásokat alkalmazni, amelyek már „moziszerű” hatást keltenek. Készíthetünk külön vágóképeket is.

Végül készíthetünk „táncfilmet” műteremben. Ez esetben minden filmes eszköz a rendelkezésünkre áll, de mivel a színház adta kööttségek megszűnésével mindent nekünk kell kidolgoznunk, ez a legnehezebb feladat. Viszont a szabadság lehetőséget ad a filmes alkotónak, hogy a koreográfussal és az összes többi alkotóval együttműködve, a stúdió adta új lehetőségeket kihasználva átalakítsa, képi formájában újraértelmezze a művet, hisz többek között lehetősége van bármilyen szögből fotografálni. A legtöbb esetben valószínűleg élnie is kell ezzel a lehetőséggel, mert megszűnt a színpadra komponálás miatti kényszer, hogy a teret, amelyben a táncművészek mozognak, a közönség csak egy oldalról láthatja. Elég nagy stúdió esetén, akár az egész hasznos tér köré építhetünk sínrendszert, ezzel folyamatosan, vágás nélkül 360°-os teljes kört tehetünk, ha a díszletek ezt megengedik. Mivel az így létrejövő produkció nagy részben erre az alkalomra készül, a rendező feladata hogy a műről kialakítsa saját vizuális elképzelését. Ez természetesen lehet közös alkotói folyamat is, ha a koreográfusnak nincs határozott filmes víziója.

A stúdióban készített felvétel esetén a táncművész sokkal inkább alkotótársunk, mint a színházban. Ott ő van a saját környezetében, és mi vagyunk, akiknek alkalmazkodnunk kell a környezethez. Amint kiszakítjuk abból a környezetből, amit nemcsak, hogy megszokott és az ő szempontjait is figyelembe véve alakítottak ki, számtalan nehézség elé kerülhet. Például problémát okoz, ha a stúdió padlózata nem rugalmas hajópadló, mint a gyakorlóteremben és a színpadon, hanem sokkal keményebb beton. Ez egyrészt hidegebb, másrészt rugalmatlansága miatt nagyon igénybe veszi a táncos ízületeit. Tudatosítanunk kell magunkban és munkatársainkban, hogy a táncművész a testét használva – néha szinte a fizika törvényeit is meghazudtolva – hihetetlen munkát végez, akkor is, ha ebből vajmi keveset veszünk észre. Ahhoz, hogy erre a megterhelő feladatra képes legyen és minimalizálja a sérülés veszélyét, minden egyes alkalommal be kell melegítenie, amely időt vesz igénybe. Ha azonban valamely oknál fogva 10-15 percnél többet kell várakoznia, izmai kihűlnek, így a felvétel előtt újra be kell melegítsen. A legfárasztóbb a szervezetének, ha ez többször egymás után előfordul. Ezért kell minden szempontot figyelembe véve megszervezni a teljes munkafolyamatot.

Hogy mitől lehet jó egy táncművészeti alkotás mozgóképi ábrázolása? Nos, nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a képalkotónak a mű megismerésén és megértésén kívül meg kell látnia és meg kell éreznie a darab gondolat- és érzélemvilágát, és ezt saját eszközeivel, önálló képi látásmódjával kell mások számára megmutatnia.

Irodalom

- Rudolf Arnheim: A film mint művészet, Filmtudományi Intézet, 1962*
Balassa Péter: A fényírásstudók felelőssége = Filmvilág, 1990. 4. szám
Balázs Béla: A film, Gondolat Könyvkiadó, 1961
Balázs Béla: A látható ember – A film szelleme, Gondolat Könyvkiadó, 1984
Roland Barthes: Világoskamra, Európa Könyvkiadó, 1985
André Bazin: Mi a film? Osiris Kiadó, 1995
Bíró Yvette: A film dramaturgiája, Gondolat Könyvkiadó, 1967
Bíró Yvette: A film formanyelve, Gondolat Könyvkiadó, 1964
Gerő György: Film, in: F.I.L.M., szerk.: Peternák Miklós, Képzőművészeti Kiadó, 1991
Hauser Arnold: A művészet és irodalom társadalomtörténete I-II, Gondolat Könyvkiadó, 1980
Hauser Arnold: A művészet szociológiája, Gondolat Könyvkiadó, 1982
*Hevesy Iván: A filmjáték esztétikája és dramaturgiája, Magyar Filmintézet – Múzsák Köz-
művelődési Kiadó, 1985*
Knut Hicethier: Film- és televízió-elemzés, Krónika Nova Kiadó, 1998
Kaán Zsuzsa: Egyetemes tánc történet, Tankönyvkiadó, 1972
Körtvélyes Géza: A művészetek és a tánc, Tankönyvkiadó, 1990
Jurij M. Lotman: Filmszemiotika és filmesztétika, Gondolat Könyvkiadó, 1977
Edgar Morin: Az ember és a mozi, Magyar Filmtudományi Intézet, 1976
Nemes Károly: A filmelmélet változásai, Akadémiai Kiadó, 1981
*Erwin Panofsky: A mozgóképek stílusa és közege, in: A film és a többi művészet, szerk.:
Kenedi János, Gondolat Könyvkiadó, 1977*
Pudovkin: A film technikája, Bolyai Akadémia, 1944
Sziklavári Károly: Az első magyar mozgófénykép = Táncművészet, 1996. 3-4. szám

Mezei Gábor

kép

körbeviszlek és elmondok mindent.
amit nem láthatsz a többi te vagy.
az egyik sarokban véletlenül. ott
a múltadból egy ócska darab. azt
hittem én éltem itt de akkor. új év
kezdődik nézz csak ki gyorsan.
az ablakon úgy szoktam itt ülni.
ahogyan odalent az a szobor. kicsit
takarásban és tudom hogy. sokszor
ő vagyok ezt most szégyellem. de
a szobrot ellopták persze már. az
arca a tiéd nagyon régen. nem is
képzelhetsz el engem másképp.
vagy igen és a kép úgy ilyesmi.
becsukod a szemed és rád így
nem. emlékszem maradok én a
vásznon. két férfi durván lelök
egy padra. vagy én két férfit és
kést tesznek a. nyakamhoz élvezik
és meleg húst. bort vesznek elő és
friss kenyeret. eszünk még a húshoz
elsétálunk. egy kőrákásig és körülötte.
megállunk vagy négyen durva keret.

pasziánsz

a pasziánszt egyedül játsszák.
sokáig voltam távol. nem hát
a körkirály végig te voltál. és
nem mozdulhat itt nélküled
semmi. és nincs is most semmi
áll a játék. rád várnak páran épp
a maradék. de őket a többiek is
csak úgy tologatják. nem törödsz
velük és ez rossz hír. és egyébként
unalmas itt az élet. de unatkozni
azért még nincs idő. nyugalmat
keresni de unni megtalálni. néha
pattan azért az ablaküveg. de ő ijed
meg a legjobban ettől. és fél amíg
meg nem jössz. kezedbe veszed a
körkirályt. persze ismétlés a sorsod.
és rendet raksz persze ugyan mit.
aztán te ijedsz meg először a rendtől.

Mogyorósi László

Fésű

Ahogy az izgalomtól kiszáradt ajkak
keresik egymásba kulcsolódva
az életető nedvességet,
ahogy a nyirkos tenyér
felszárad egy női combra feszülő harisnyán,
végigszánt a combok között,
mint a fésű fogai a frissen mosott hajban,
hogy az elektrosztatikus vonzás
káoszt hagyjon maga után –

napjaimban helyükre igazította a dolgokat,
mikor távolodott, hozzátapadtak,
szanaszét állnak sorsom szálai.

Algoritmus

Ahogy a víz koptatja a köveket,
szavait csiszolgatta simára, gömbölyűre,
egy arcot a sajátja mögött
formált időtlenné, de
az áramlásnak, a zuhogásnak
véget kellett vetnie,
kiszárítani a nagyravágyás tölgyét,
felszárítani patakzó könnyeit,
megőrizni a szoborszerű szépséget,
új medret keresni a begyakorolt bánatnak,
hogy használhassa újra a vérrel-verejtékkel
kikísérletezett algoritmust,
ami a megváltozott körülmények között
már nem működött,
akár fel is számolhatta
idegrendszerének derengő műhelyét.

Alfano kudarcra

A tenyeremben tartom a mobiltelefonomat,
simogatom, mint kisgyerek
a laboratóriumban tenyésztett fehérpatkányt,
fülemhez emelem, hogy cirógasson
selymes hangod,
míg át nem vált a gongütésbe,
mint a Watson-kísérletben
és mint a Turandotban –

összerándulok,
innentől már a felnőttéválás drámája
a halott mester vázlatai alapján.

Katona Kálmán

Felszállt a ház

Felszállt a ház is az égbe
már csak csillagfény – derengő
kútmély – nagyanyám szemére
felhő leng fekete kendő.

Mészpor-meggyötörte fáról
levél hull nyomasincs kertre.
Vonatfütty. Árva madártoll.
Szégyenén vádol az elme.

Elsimult ráncok a hanton
nincs ami körvonalazza:
hol van a sárban a lábnyom
s György Margit árnyteli arca.

Felszállt a ház is az égbe
már csak csillagfény – derengő
kútmély – nagyanyám szemére
felhő leng fekete kendő.

Morendo

Keserű sose volt mosolyán elalél
felgyúl pederasztas a szép nem
irigyelje ki él s ki a főszerepért
már most vehető felepénzen.

Vele lépdél a gög puha szőnyegeken
és várja a liftben a titkár
szimatolva elomlik a tiszteleten
mennyekbe bök orra ha diktál.

De ha felriad éjszaka tépi a szél
vásott köpenyét veti róla
feketére havazza a vad doni tél
halk jajszava szűköl a hóba.

De ha felriad éjszaka surrog a lég
mély tárna falán a Davy-lámpa
lila fénye kihuny s jön a kósza lidérc
hé emberek omlik a bányá!

De ha felriad éjszaka sír egyedül
vesztőhelyen árva legényke
ki a cella falába reménytelenül
arcát s tenyerét belevéste.

De ha felriad éjszaka szűkül a tér
nincs fény keze körbematatna
kiabálna de szája a kárhozaté
hűs fémpata csattan az agyra.

Az az árny ami pár nap után belebeg
nézd bárki csak épp nem a főnök.
Odabámul a tétova szolgasereg.
Gyászolja az isteni gögöt.

Szénási Miklós

Dióparketta, likőr és voroneti kék

A hall mennyezetéhez közel az ikonfestőket idéző kék zománcos fénye fogja keretbe a bútorokat, a velencei tükröt, a faragott fogast – mindazt, amit az utóbbi hét esztendőben vásárolt a család. A dióparketta tompa ebben a környezetben, akár a csont, olyan ropogós, ahogy belép az ajtón a nő. Nem húzza le a cipőjét. Tudja, nincsenek itthon. Az ember elutazott. Üzleti út, ez olyan nagyszerűen hangzik, szokta is mondani otthon, aki ad magára, az néha autóba ül és megy, forgatja a kormánykereket, telefonál, van dugója is a fülében, elsöre mintha süket lenne, azoké éppen ilyen, de ha néha kivillan a zakó mögül a doktor úr bőr telefontokja, akkor mintha revolver bujkálna a derékra függesztve. Éppen, mint a filmekben, meséli otthon a lányának. Az asszony meg, a feleség, vásárolni ment, azután, hogy elvitte a gyerekeket az iskolába. Nem a közelbe járnak, pedig van itt kettő is, hanem a Kossuth utcára, az egyetem gyakorló általános iskolájába. A nagy hetedikes lesz jövőre, a kicsi a másodikat kezdi. Most már annyira végére értek az évek, csak napok vannak hátra a szünetig. Akkor aztán irány a tenger, így mondta a feleség, ahogy végigsuhant a szobán és húzta maga után erős parfümillátát. Mintha selyem lett volna, könnyű muszlin, nézte a takarítónő. A Kossuth erős iskola, amikor beírátták Annát, a kicsi lányt, a tanítónő nyomatékosan felhívta a szülők figyelmét, szíveskedjenek nyáron törődni a gyerekekkel, jó lesz, ha ismerik a betűket, mire kezdődik a tanítás, mert aztán komoly dolgokkal foglalkoznak majd, erre nem lesz idő. Olvassanak sokat, forgassanak minél több könyvet augusztusban, hogy szeptemberre fittek legyenek szellemileg – így mesélte mindenkinek Zita asszony, a doktor úr felesége.

Jó cipőben táncolni a szőnyegen. Nézi magát a tévé képernyőjében, ahogy rázza a csipőjét. Halkan dúdol csak, mert igaz, hogy nincsenek itthon, de megszokta nagyon is, hogy viselkedni kell. A doktor úr nem szereti a hangoskodást, azért ordítani tud, még ha vendégük is van, és olvasni szeretne vagy ütni a számítógép billentyűit, mert mindig dolgozik, akkor is, ha könyveket lapoz, vagy nézi a monitort. Neki a telefon is munka. Ez az én szikém, mondja, mikor jó kedve van. Ezzel nyitom meg az ügyfelek pénztárcáját – és ilyenkor ragyog. Szeplői mint tüzes pontok villognak boldog képén. Nem orvos, hanem jogász. Tanácsokat ad, aláír, tervez, szervez, kialakul és befektet. Néha dicséri magát, szerény zseni volnék csak, akit e világ ismer, ám de nem szeret. Rézi, a takarítónő ilyenkor szelíden a konyhába siet, vagy ha a doktor úr ott fújja a füstöt, a fürdőszobában tüsténkedik tovább. Hetente egyszer a könyvek tetejéről is eltávolítja a port. Így szól az egyezség. És gondoskodik arról is, hogy a kukák időben az utcára kerüljenek, mire jön a nagy sárga autó. Rézi mamának hívják a gyerekek. Nem öreg még pedig, de így szokták meg. Az, aki a mellékhelyiségben a vattát szedegeti mások után, jobban jár, ha legalább a korát tisztelik. Miért is néznének fel rá? Kínai üzletekben vásárolja a ruhákat, és hiába

bámul rá a hentes, sajnálja, de a tizenöt az nem tizenhét vagy nem húsz deka. A táncot viszont nagyon érzi, a ritmus elindul a fejéből ahogy a zene megszólal, nem is a hangszórókból, hanem onnan, belülről, látja magát, még gyerek, csilláros, nagy teremben forog, szép ruhában, nézik, felnőttek, dohányillatú, riasztóan komor emberek, a melódia kissé recsegősre sikeredett, de hibátlan, ahogy lejt rá, s hogy a fejében ez a régesrégi dallam életre kel, megmozdul a válla, a keze lendül, előre, hátra, a csipő fordul, a láb mintha ugrana, haragos kis őzgida, jobbik, te, makrancos cica, te, kicsi láb, te kicsi bal, toppant a másik. Táncolni mindig szeretett, az volt a veszte. Azt a rohadt Józsit is ott ismerte meg. Az nagyon tudta a figurákat, esküdözött, hogy járt még tánciskolába is, ott tanulta, hogy van foxtrott, meg tangó. És a királyok tánca, a rock and roll, a pörgő, a forgó, a subidúváp.

– Elég már – mondja magának. S megriad, ahogy a hangok darabokra törve még rezegnek néhány pillanatilag a padlón.

Kedd van, ha jól számolja, ez a száztizenötödik e naptól, amit Jógáéknál tölt. Ennek öröme, gondolja, jó lesz inni egy kortyot. Mit is tartogat ez a délelőtt, néz szét kissé sunyin, mintha látnák. Az a zöld ital, az nagyon erős volt, de olyan jó, zúgott a feje utána, erdők susogását hallotta, mikor ment hazafelé, és a macskaköves úton kétszer is megcsúszott különben kopogó cipője. A vodka is elmegy, bár azt a szörpjébe szokta keverni. Neki mindig tesznek ki sűrítményt, meg ásványvizet, de a hűtőben ott állnak a dobozos gyümölcslevek, nézi mindig, száz százalék rostosak. A vodkában az a jó, hogy nem vehetik észre, ha vizet önt a tetejére. Fogja az üveget, és rázogatja. Ez az én testem, az én vérem, kuncog, ilyen átlátszó kis mókákkal nyugtatja lelkiismeretét, mert az igazából nem tetszik neki, hogy lop ezektől, mert ha italt is, de mégis lop, még ha meg sem érzik. Meg ki tudja, honnan van ezeknek ez a nagy házuk. Három emelet a garázzsal. Így mondja a Jóga doktor úr. Ez a mi szentháromságunk, igaz, cicuskáim? És kacagnak mind nagyokat. Nem csak az italt dézsmálja Rézi mama, hanem a kamrát is. Néha. A lisztből, ha visz, a rizsből néha-néha, biztos, hogy fel sem tűnik. Ki méri marékkal, mennyi fogyott? Akkor a spájz ezeknél, szokta mesélni a lányának, mint a mi nagyobbik szobánk. Az enyém, mondja, és ebben van némi büszkeség. Mert csak meg tudta venni ezt a bérlakást, amikor kiárusították. Akkor még volt munkahelye, igazi, gyárban dolgozott, és adtak neki papírt, hogy vehessen fel hitelt. Nem volt valódi hitel az, mert nem a bank adta, hanem az ingatlanos cég, amelyik kiárusította a régi tanácsi lakásokat. A szomszéd nem vette meg, azt mondta, majd meglátja, Rézi, ha rá kell költeni, festetni a lépcsőházat, cserélni ezeket a nyomorult huzalokat a falban, a csipkés bugyogója árát is ki fogja köhögni. A lépcsőforduló azóta is úgy néz ki, mint amikor oda-költöztek, a kábelt sem kérte még senki, hogy húzigálják ki, a szomszéd viszont leadta a szemetes melletti kettő és feles lakást. Sok a bérleti díj, ennyi erővel mehetnék albérletbe is, háborgott, mert az azért az enyém, nem igaz? Még akkor is, ha havonta fizetek érte. Ment is. Őt aztán nem fogják kifogatni mindenéből ezek a szemetek, keményített be. Tavaly látta Rézi lánya, a régi Unió áruház előtt bóklászott és bele-belenézett a szemetesekbe.

Hirtelen összerezzen. A csengő. Soha nem szólt még eddig, ilyenkor, kedden. Ki lehet az? Mire odaér a bejárati ajtóhoz, már csapódik is a kertkapu. Zita asszony lejt végig a díszburkolaton, nézi a cipőjét kapkodva lehántó Rézi, Rézi mama immár, hogy ott van, fut, nem veheti észre az asszony, hogy cipővel sétált a lakásban. Zörren a kulcs a zárban.

– Nem zavarok? – kérdezi nyájasan Zita asszony a takarítónőt. Sugárzik, látszik rajta, ez a nap nem olyan, mint a többi.

– Alig löktem le a cipőmet, hogy hallottam a csengőt, máris fordultam volna vissza – határozottan hazugnak érzi a saját hangját Rézi. Gyűrögeti a ruháját, keresztbe fonja soványka mellén kezeit.

– Az a helyzet – ragyog tovább a doktorné –, hogy ma változott a programom. – Három éve ismerik egymást, azóta nem sikerült összetegeződni, a magázásra meg nem áll a szájuk. Így aztán kínlódnak, míg egy-egy mondatnak megfelelő formát tudnak adni.

– Nem kellene olyan szokásos keddek lenni ma, ha nem baj. – Azért, hogy Rézi értse, gyorsan hozzát teszi: – De persze fizetnének így is. – Majd kis szünet után, a ráncosodó homlok árnyékából: – És ha a doktor úr nem tudná meg, az sem volna nagy baj, ugye, nem lehetetlen ez a kérés?

Rézi nézi a padlót, a köveket hogyan fogja össze a minta, olasz, magyarázta a doktor, hogy először rácsodálkozott a földön indázó szőlőkre, meg nyilas angyalokra. Puttók, a szerelem ördögei, így mondta neki azon a napon, hogy először lépett e házba. Nincs mit tenni, ez a legegyszerűbb, csak térülni, fordulni, bólintani, hogy akkor én megyek.

– Én akkor megyek, és ha jó, a szokott időben...

– Hogyne – pirul Zita asszony a haja tövéig. És amire nem volt példa, amióta idejár Rézi, megérinti a karját, int húsos mutatójával. Nem fenyeget, hanem hívogat. Nagy dolgok készülődnek itt, jelzi két gyűrűje is. Táskájába tűr másik kezével, keresgél, Rézi hallja, kattanva nyílik a pénztárcája, keresgél benne, de nem húzza elő, bele sem néz, csak kiemel valamennyi pénzt. Ötezer forint, csillan fel Rézi tekintete, de lesüti gyorsan, vonakodónak szánt mozdulattal elmarja, szorítja, ez már az övé.

Nem is tudja, hogyan keveredik ki a házból. A kaput nyitva hagyja, Zita mondta, nem kell berántani majd, így mondta, nem azt, hogy ne húzza, vagy ne csapd be. Máskor észre sem venné, de most látja, szélesen terpeszkedő bordó autó áll szemközt a gesztenyefák alatt. Napszemüveget visel a fickó. Sármos, gondolja Rézi, vagy csak nagyon gazdag. De ezt már nem is tudja igazából eldönteni, annyira egy és ugyanaz hirtelenjében ez a két fogalom. Rá sem néz, de azért visszakapja fejét, ahogy hallja, nyílik az ajtó, mintha szólnának rá, holott pontosan tudja, hogy nem.

– Te, nézd csak, látod, ma mit találtam? – mutatja otthon a gyerekek, hogy jön és ledobja a táskáját az előszobában a cipős szekrényke elé.

– Húsz rongy? Honnan van? – Rézi soha nem értette, hogy tudja ilyen könnyedén venni a lánya. Húsz rongy? Húsz ezer? Most hajtogatja csak szét a pénzt, és tényleg. Nem ötös. A haza bölcse, a bankóra nyomtatott Deák Ferenc Rézivel szemben tudja, hogy a pénz önmagában nem boldogít. Mert lesz nagy bevásárlás, likőrt is vesznek a boltban, és a lánya is kortyolhat belőle, és hoznak színes tévéújságot is arra a hétre, még ha csak öt nap van hátra belőle. De a likőr édes és hazug ital. Agyában másnap csendes eső szermerkél majd és néha villámokat süt el a front a tekervényes labirintusban. Rézi elveszíti önmagát néhány órára. Nem részeg lesz, csak tétova, és ezt bizalmaskodásnak veszi Zita asszony, mert a takarítónő, ha nem is kacsint rá cinkosan, de felveti, mi lenne, ha esetleg mégis tegezhetné a doktornét, mert csak egy korosztály volnának ők, mondja, és hozzá, hogy talán, mert ez a pillanat a megvilágosodásé már, hirtelen tiszta és átlátszó lesz minden, legszívesebben újra kezdené ezt a reggelt, e kérés nélkül.

– Hogyne Rézi mama, már én is gondoltam erre – csak ennyit mond az asszony. De a hangjában van valami, amitől hideg futkosik a hátán.

Így lesz majd, sóhajt Deák. Ezek soha nem tanulnak semmiből. Nem a tőke hiányzik e népnek, esküszik magában, hanem a szellem. Tudja, Rézi napjait egy kezének ujjain megszámlálhatni innen e házban. S ha már nem jár ide és keresi, hol, hogyan, miből is lehetne, mert élni kell, néha vissza fog gondolni e családra. Az arcukat azonban egyre kevésbé tudja majd felidézni. Még a hangjukra emlékszik legtovább. És a kékre, mely a hall mennyezetén futott körbe, s keretet adott életüknek Rézi szerint. Egyszer azt mondta róla egy vendég, de erre már nem emlékezett az asszony, mert akkor jött, mikor ő távozott éppen, hogy ez az olaszok által Belliniről nevezett azúr – amit a szláv ortodoxok voroneti kéknek hívnak az 1500-as esztendőök óta.

OREMUS szőlő- és borfeldolgozó épület, Tolcsva

Egey Emese

A „második” Kossuth

Egy mérnök-politikus emlékezete

Kossuth Ferenc (1841-1914), Kossuth Lajos idősebbik fia, Deák Ferenc keresztfia kalandos életű, Európa-szerte ismert és elismert mérnök volt, aki az emigrációból hazatérte után itthon elsősorban politikusként, közéleti emberként tevékenykedett. Hányatott gyermekkor: dunántúli bujkálás, pozsonyi letartóztatás, törökországi tartózkodás után édesanyjával és testvéreivel, Lajos Tivadarral és Vilmával együtt Londonba került Pulszky Ferencékhez, majd később, 1852-ben Amerikából visszatérve atya is csatlakozott a családhoz. Ferenc kiváló eszű diákként több diplomát is szerzett, és öccsével együtt Londonon kívül Párizsban is tanult. Mérnöki és építésmérnöki végzettsége mellett vegyészeti, bölcsészeti és természettudományi stúdiumokat hallgatott, művészetekkel is foglalkozott, a politikai tudományokban elért eredményéért pedig külön pályadíjat vehetett át Sir Lewis Cornwall brit pénzügyminisztertől. Ifjú mérnökként a Dean-Forest Central Railway nevű társaságnál, Devon megyében helyezkedett el vasútépítkezéseknél. Amikor 1861-ben a Kossuth-család Olaszországba települt át, Peruzzi olasz közmunkaügyi miniszter apja révén állást ajánlott Ferencnek, de ő azt akkor nem fogadta el. Olasz vasútépítéseknel vállalt munkát, a liguriai, a Torino-környéki, majd később az alsó-itáliai körzet számos vasútvonalának megépítése vagy fejlesztése fűződik a nevéhez; idővel az észak-olaszországi vasutak felügyelő

kormánybiztosa lett Genovában. Eközben megszerezte az olasz állampolgárságot is. 1873-ban átvette a csőd szélére sodródott Cesenai Kénbányák Rt. igazgatását, talpra állította az üzemet és nagy megbecsülést vívott ki magának az alkalmazottak és a bányászok körében. Legendás szépségű angol felesége, Emilia Hoggins betegsége miatt egy időre Firenzébe költözött. Az ő halála után Nápolyban vállalt állást: az Impresa Industriale Italiana nevű, acélhid-építő, vasúti kocsik- és tetőgyártó vállalat élére került. Ebben a minőségében nyerte el több, mai szóhasználatnál nemzetközi pályázaton meghirdetett nílusi híd tervezésének jogát. Legismertebb alkotásai hídjai a Níluson és a Tiberisen, a nápolyi Galleria Umberto első vasszerkezete, a palermói Nagyopera vasszerkezete, a mont-cenisi alagút, amelynek ventilációs-járól nagy visszhangot keltett tanulmányt is írt. Mérnöki munkásságának elismeréseként az olasz állam kitüntetésekkel jutalmazta: 1885-ben az Olasz Koronarend Parancsnoki Keresztjét, 1890-ben a Szent Móric és Szent Lázár-Rend Lovagkeresztjét kapta meg.

1867 után, még az olasz emigráció éveiben, itthon képviselőnek választották a Kossuth-fiúkat, de a mandátumot egyikük sem fogadta el, kitarítottak apjuk mellett a száműzetésben. A kérésnek és felkérésnek csak apja halála után, az ő temetésére érkezve engedett. Kossuth Ferenc 1894. október 29-én tért vissza szülőhazájába. Hazatéré-

sekor kitörő ünneplésben volt része, neve elegendő volt ahhoz, hogy igen rövid időn belül a közélet, az országos politika színpadán találja magát. 1895 tavaszán a tapolcai, rá egy évre a lelkes Kossuth-hívó Cegléd választotta képviselőjévé az akkor még magyarul nehézkesen fogalmazó, nyugat-európai úr benyomását keltő Ferencet. 1895 decemberében már a Függetlenségi és 48-as Párt elnöki székében találjuk; az 1870-es évektől erősödő parlamenti párt fokozatosan tört előre. Tanulságos beszámolót olvashatunk Kossuthnak első hazai körútja során Bihar megyébe tett látogatásáról, az út néhány epizódjáról Nagy Endrének, az akkor még nagyváradi újságírónak, a pesti kabaré későbbi megteremtőjének visszaemlékezéseiben. „Ő [ti. Kossuth Ferenc] Olaszországban a külföldi államfők elsőszülött fiának rangját élvezte; nagy jövedelmű mérnöki munkássága és házassága révén nagyvilági élethez szokott; nagy áldozatot hozott hát, amikor elszánta magát, hogy ez élet helyett a magyar népies politika megpróbáltatásait vállalja. Első öszszetalálkozása a magyar néppel Bárádon történt. [...] A hivatalos hatóság nem vett részt a fogadáson, de helyette annál inkább előzőnlötte a vasúti állomás peronját a nép. [...] De aztán nehézkesen, óvatosan kikászálódott a kupéból Kossuth Ferenc, és ez még szörnyűbb csalódás volt. Hatvanéves volt [sic!], valójában csak ötven egynéhány] de nehézkes teste és asztmás hajlama idősebbnek látszatta. Ide is magával hozta a nyugat-európai dendizmus piperéjét; az akkori divat szerint kurta, sárga felöltő volt rajta, amely alól arasznyira kifityegett fekete redingote-ja. Fekete lakkcipője volt, sárga bokavédővel és vaj színű kesztyűje fekete erezzel. A Habsburgok fekete-sárga színorgiáját viselte magán. [...] nagy ügyvel-bajjal, sóhajtozással, az elvbarátok erőteljes támogatásával fölkapaszkodott a homokfutó-kocsi magas, féderes ülésébe,

a darutollas parádéskocsis megsuhintotta ostorát, a négy vékony lábú paripa nekiiramodott és szügyig belemerült abba a fekete, kocsikenőcsszerű alföldi sárba. [...] Megálljunk! – nyögte Kossuth Ferenc riadtan. [...] A népgyűlésen csak folytatódott a kiábrándulás. [...] Kossuth Ferenc korának egyik legkitűnőbb hídépítő mérnöke és legműveltebb embere volt. Beszédét úgy kezdte, ahogy külföldön az ismeretközlés és meggyőzés művészetét megtanulta. Tisztelt hölgyeim és uraim!” (Nagy Endre: *Egy város regénye, Palatinus Kiadó, 1999. 76-79. o.*)

1905-ben, egyesülvén a Nemzeti Párttal, az ellenzék megnyerte a választásokat; Kossuth Ferenc 1906 áprilisa és 1910 januárja között a második Wekerle-kormány kereskedelemügyi minisztere lett. Politikusi képességeiről, tulajdonságairól és tevékenységéről gyakran nyilatkoztak bírálóan mind kortársai, mind a későbbi elemzők, elsősorban túlzott kompromisszumkészségét és a bécsi udvarhoz való igazodását, a 48-as elvek feladását, a Függetlenségi Párt eszméinek álságos képviselétét, maradiságát róva fel neki. Krúdy Gyula a millennium koráról és benne a Kossuth-fiúk történetéről írott, eredetileg 1931-től az *Esti Kurír*ban közölt regényében találóan így fogalmazott: „...a legendákba kapaszkodó közélet és uralkodó politika természetszerűleg használta fel a maga céljaira a hazatelepülő Kossuth-fiút s a körülötte hullámzó lelkesült közhangulatot.” Kossuth Ferenc „legtöbbször nem illett a lármás, tombolt, majdnem mindig az elkeseredés végső fokáig terjedő függetlenségi politika színpadára, erre a görögtüzes, zászlós, versben beszélő, nótázó és lobogós gyülekezetbe, ahol még a legtisztább meggyőződéseknek is látványossági kulisszákra volt szükségük, hogy a közvélemény honorálja őket.” (Krúdy Gyula: *Kossuth fia, Magvető Könyvkiadó, 1976. 373, 267.o.*)

Kossuth Ferencnek kétségkívül nagy része volt az ellenzék kormányra kerülését elősegítő, 1906 áprilisában született paktum megkötésében, amelyben az ellenzék lemondott addigi közjogi követeléseiről. Kossuth maga az Ausztriával kötött alkut inkább szükséges lépésnek, pártja önfeláldozásának jeleként és a gazdasági viszonyok rendezéseként értékelte. Úgy vélte, az egyezés elkerülhetetlen volt annak érdekében, hogy Bécs elálljon gazdasági megtorló intézkedések meghozatalától, valamint szövetkezni kellett a „nemzetközi szocializmus” tanainak terjedése és a nemzetiségek mozgolódása ellen. A bank- és biztosítási életben oly jártas, a gazdasági beruházások terén oly otthonosan mozgó, de betegeskedő Kossuth Ferencnek a miniszteri bársonyszék nagy szellemi terhet és anyagi áldozatot jelentett, de a király – aki később, 1908-ban, a Lipót Rend Nagykeresztjét adományozta neki – valamint Wekerle és ifj. Andrássy Gyula gróf a kormány felállításához feltételül szabta Kossuth részvételét. Hivatalának elfoglalásakor az őt éljenző tisztviselői kar előtt Kossuth a következőket mondta: „Jól tudom, hogy a világ fejlődése árjában más államok szabadon, mi pedig kötött karokkal uszunk a cél felé és így a versenyben elmerülhetünk; de annál erősebben kell dolgozni azoknak, akikre a közjólét fejlesztésének eszközei vannak bízva.” (*Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 37. évf. 44. sz. 1906. ápr. 13. 459. o.)

Az 1906. július 23-án megtartott első miniszteri beszéde jól szemlélteti a külföldet járt, széles látókörű, de mindenképp előtt mégiscsak műszaki és gazdasági érdeklődésű mérnök-politikus törekvéseit. Iparfejlesztést, az ország vagyonát gyarapító nagy beruházásokat, a közlekedés fejlesztését, csatornaépítést tervezett és hirdetett meg. Az egykori parlamenti felszólalások dokumentumából, az *Országgyűlési Nap-*

lóból kitűnik, hogy Kossuth Ferenc élesen ellenezte a vámuniót, mivel az Magyarországra nézve káros következményekkel járt, a hazai termékek kiszolgáltatottságát, a kivitel-behozatal aránytalanságát, az itthoni nyerstermékek árának csökkenését hozta magával. Hasonlóképpen megengedhetetlennek tartotta, hogy a gazdasági életet egy az egyben az idegen tulajdonú bankok irányítsák, ezért az önálló Magyar Nemzeti Bank felállításának egyik fő szószólója lett. (Ennek létrehozására 1924-ig nem került sor.) Jászi Oszkár Kossuth Ferenc halálakor írt nekrolójában úgy fogalmazott, hogy a politikus Kossuth nem volt sem éleslátó, sem harcos, sem radikális, hanem szociálisan érzéketlen, antidemokratikus, olyan művelt, világot látott személy, akinek igazi körévé az arisztokrácia vált, aki saját pártjában sem ismerte fel a változtatás igényét. 1909-ben az önálló jegybank és vámterület, az általános, titkos választások kérdése miatt szembekegyült Justh Gyulával és nevének dicsőségét hagyta elenyészni. Mindazonáltal elmondható, hogy képviselőként és miniszterként is alkotott maradandót; voltak ma is megfontolandó elképzelései. Sürgette a fejletlen út- és vasúthálózat bővítését, a munkaerő országban belüli egyenetlen eloszlásának megváltoztatását, az árvizek levezetésére és az öntözés elterjesztésére a csatornaépítést, az éghajlat javítása érdekében az erdősítést, az agrármozgalmak kézben tartására a jövedelmezőbb és minőségibb mezőgazdasági termények elterjesztését (pl. a kukorica helyett a kender termesztését), mezőgazdasági hitelek folyósítását, a települések közterheinek, az alapvető élelmiszerek adóinak mérséklését, a vidéki városok építkezéseinek adómentességét, az ipari szakoktatás fejlesztését. Az egyre nagyobb mértéket öltő kivándorlást pedig pótolhatatlan veszteségként értékelte.

Politikusi működésének ellentmondásai ellenére vitathatatlan érdemeket szerzett a tárcája alá tartozó mindazon területen, ahol érvényesülhetett mérnöki szaktudása, külföldön szerzett jártassága, szervezőképessége, szakértelme. Minisztersége idején számos fő vasútvonal és szárnyvonal megépítése valósult meg, vagy kapott engedélyt az építkezések terve. A teljeség igénye nélkül: a Pozsonytól az akkori országhatárig futó, a tátrafüredi villanyvasút, a székely körvasút, a balatoni vonalak, a losoncvidéki, a rózsahegy, a pöstyéni, a vágsellyei, a Brassót Fogarassal, a Zombort Óbecsével összekötő, a Nagykároly – Mátészalka – Csap közötti, a Temesvár-varjasi, az Orosháza – Szentes – Csongrád közötti vasút, a bátaszéki híd mind az ő nevéhez fűződik. Kossuth Ferenc kezdeményező lépéseket tett annak érdekében, hogy a hazai mérnökképzésnek a szakmai gyakorlat is alapvető részévé válhasson, ezért a Magyar Mérnök- és Építész- Egyletnél háromezer koronás pályadíjat létesített a magyar iparfejlesztést előmozdító külföldi tanulmányutak támogatására. Tízezer koronával járult hozzá az Egylet székházának felépítéséhez. Tervezte magyar Mérnöki Kamara felállítását. Szakvéleményt adott, amikor az Eskü (ma Március 15.) téren a hídépítéskor hőforrás fakadt fel. Miniszterségének első két éve alatt 45 gyár kezdett termelni, 62 városban szerveződött meg az ipari oktatás, a kis-

ipar védelmében védjegy- és szabadalmi törvény született. Támogatta és segítette az önállóuló Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal működését, adatainak felhasználását a gazdasági folyamatok elemzésében, tervezésében, a tengeri hajózás és Fiume kikötőjének fejlesztését, a vízi energia hasznosítását, a közlekedési dolgozók folyamatos képzését, a törvényhatósági utak állami kezelésbe vételét, a postai távírda és telefon szolgáltatás fejlesztését.

Végezetül nem hagyhatjuk említés nélkül Kossuth Ferenc művészetek iránti fogékonyságát sem. Hagyott az utókorra néhány költeményt (*Az alku* címűt; apja halálakor írott sorokat) és pár zeneművet. Az OSZK Zeneműtárában két kéziratot őrzik *In memoriam. Adagio 1889. ápr. 1.* és *Romance zg.* kézirat-megjelenésekkel. Krúdy hivatkozott művének 140. oldalán említi egy másik darabot, *Une phrase musicale* címmel. Ezek nem haladják meg a korabeli művelt műkedvelő szintet, képzőművészeti alkotásai azonban művészeti iskolázottságról és tehetségről tesznek bizonyosságot. Két legismertebb festménye egy tájkép és fiatalon elhunyt feleségének portréja. Apjáról mellszobrot faragott. Miniszterségének idején, július 5-én általa történt a Postás Zenekar (a mai Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar) működési engedélyének kiadása.

Gáborjáni Szabó Botond

A civis város vonzásában

Takács Béla és Debrecen

Idén lesz tíz éve, hogy távozott közülünk Takács Béla, a Debreceni Református Kollégium Múzeumának nyugalmazott igazgatója. Műveinek bibliográfiája még egy kerek évfordulóra emlékeztet: alig több mint ötven esztendeje (1955-ben) jelent meg első tudományos publikációja. Az írás debreceni témáról szólt, Csokonairól, csakúgy, mint legutolsó recenziója, amelyet röviddel halála előtt közölt e sorok írójának neveléstörténeti könyvéről. Takács Béla Sárospatak szülötte és neveltje volt szívvel és lélekkel, de – mint az előbbiekből is kitűnik – életének és munkásságának jelentős része Debrecenhez kötődik, személyében is jelképezte a két jeles szellemi központ összetartozását. A szakirodalomban különös módon többet olvashatunk Patak és Debrecen különbségeiről, eltérő karakteréről, mint a hajdani szoros együttműködésről, a tanrendbéli egyezésekről, a peregrináció azonos irányba terelő hatásairól, a személyi és családi kapcsolatok szoros szálairól, a pataki diákok debreceni, vagy a debreceni diákok pataki tanári pályájáról.

Egy-egy sokoldalú személyiség esetében, így Takács Bélával kapcsolatban is nehezen megválaszolható kérdés – mert az élet és a hivatás titkai közé sorolható –, hogy melyik „műfajában” alkotta a legfontosabbat, mikor volt a leginkább elemében. Mivel gyakorolta a legmélyebb, legtartósabb, legmesszebb ága-

zó hatást? Amikor hétről hétre hirdette az Evangéliumot egy kicsiny gyülekezet néhány tucat tagjának, amikor az egész egyházi közösségben tudatosította a református egyházművészet jellegét, amikor szakemberek számára adta át levéltári kutatásainak eredményeit, vagy mikor legszűkebb környezetében sugározta értékrendjét? Takács Béla minden említett területen emlékeztet méltó volt. A szószékről sokakhoz közvetítette a hívó szót, tízezrek olvashatták jóízű ismeretterjesztő írásainak sorát, és szakértők épültek levéltári kutatásainak eredményeiből, de gyakran láthattuk a Nagyerdő fái alatt, amint gyermekeit kézen fogva adta át személyiségének lényegét. Hallatlan érzékenységgel viszonyult ahhoz az esztétikai minőséghez, amely a falusi és mezővárosi magyar református nép életéből és iparművészetéből táplálkozott. Ha sokrétű teljesítménye valamiben példa nélkül való, úgy Debrecenben az első helyre kívánczik az a fáradhatatlan gyűjtőmunka, amellyel kialakította a Református Kollégium főként iskolatörténeti jellegű gyűjteményének gazdag egyházművészeti részlegét, szakszerűen feldolgozta az enyészettől megmentett tárgyak ezreit, majd bemutatta a nagyközönségnek.

A *Debrecen vonzásában* címmel a közelmúltban megjelent tanulmánykötet nem vállalkozhatott a szerző valamennyi témába vágó írásának közlésére, sőt

a válogatásból éppen a legjelentősebb, önálló kötetben publikált, vagy nagyobb vállalkozások részeként megjelent terjedelmes írásai hiányoznak. A műfajilag vegyes válogatás tematikáját elsősorban a debreceni ipartörténet érdekes részletei és kuriózumai alkotják, köztük a különféle céhek és inasaik élete, a hétköznapi világ, a pusztító járványok, a helyi utazók és műgyűjtők, a nyomda, vagy a protészans egyetem terve. Az egyetlen közös vonás tehát a debreceniség.

Amint azt Bolvári-Takács Gábor, a kötet sajtó alá rendezője és szerkesztője, az utószóban leírja: Takács Béla még életében tervezte, hogy a különböző folyóiratokban, évkönyvekben és más kiadványokban megjelent tanulmányaiból, közleményeiből gyűjteményes kötetet állít össze. Az utolsó évek mind súlyosbodó betegsége azonban megakadályozta őt a terv kivitelezésében. A szerkesztőt Dankó Imre Takács Béláról szóló biográfiájának és bibliográfiájának előszavában megfogalmazott javaslat vezette: „...ajánlatos volna a legkülönbözőbb helyeken megjelent apró, de tartalmukat tekintve rendkívül hasznos és értékes cikkeiből, tanulmányaiból (...) válogatást közreadni. (...) Mindenképpen szükség volna erre a kötetre, mert véleményünk szerint egy ilyen kötet volna legalkalmasabb arra, hogy Takács Béla munkássága, tevékenysége sokféleségét, sokoldalúságát, az anyagban való elmélyülését, tájékozottságát, rendszerező képességét, összegező törekvéseit megismerhessük. Nem is szólva arról, hogy az így kiadott és ezáltal hozzáférhetővé tett anyag sokkal könnyebben, sokkal eredményesebben tölthetné be forrás-szerepét...” (*Dankó Imre: Takács Béla élete és munkássága, Debrecen, 1998, 17.o.*) Megtörtént tehát a legérdekesebb tanulmányok összegyűjtése, s a

kötet eredetileg három részből állt volna: 1. Református egyházművészet Magyarországon; 2. Zemplén és Sárospatak; 3. Debrecen vonzásában. Szakmai tanácsadóként, lektorként három, Takács Bélát közvetlenül ismerő kiváló kutató vállalta a közreműködést: Balassa Iván, Barcza József és Dankó Imre. A szerkesztési szempontok lényege az volt, hogy elsődleges feladatként a komoly tudományos apparátussal elkészült tanulmányok és közlemények közreadását jelölték meg célként, s a számtalan apróbb cikk újraközlését – terjedelmi okokból – mellőzték. Ugyancsak figyelmen kívül hagyták azokat a tanulmányokat, amelyek témakörei később önálló kötetekben teljességgel ki. Dankó Imre ezen kívül hozzájárult a Takács Béla-bibliográfiában megjelent életrajzi áttekintésének újraközléséhez.

A vállalkozás ebben a formában, kellő anyagi forrás hiányában nem valósult meg, s időközben eltávozott közülünk Balassa Iván és Barcza József is. Takács Béla születésének 75. évfordulójára készülve azonban a szerkesztő úgy gondolta, hogy az eredetileg tervezett mű harmadik része önállóan is napvilágot láthat. A Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei támogatták az ötletet és vállalták a kiadás gondozását, Debrecen önkormányzata pedig pályázati úton nyújtott fedezetet a kötet elkészítéséhez.

A kéziratok sajtó alá rendezése során a szerkesztő arra törekedett, hogy megőrizze az eredeti tartalmat és formát, így sem az esetleges új kutatási eredmények megjelenítésére, sem stilisztikai szempontú egységesítésre nem vállalkozott. A jegyzeteket eredeti formában hagyta meg, mindenütt a tanulmányt közvetlenül követő végjegyzetként. Ugyanakkor néhány, a

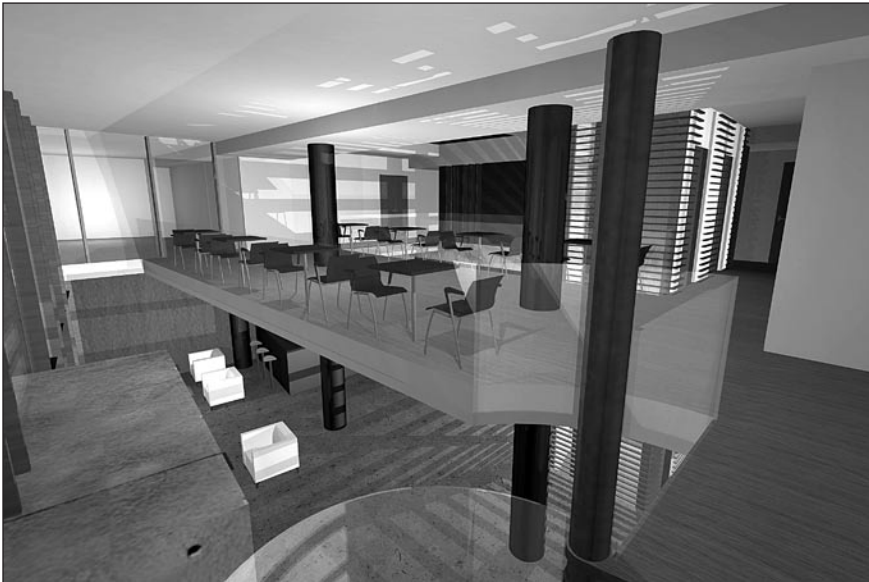

szerkesztés során megmagyarázandónak ítélt hivatkozást lapalji jegyzetként beiktatott. Az eredeti közlésekben megjelent illusztrációkat elhagyta, de ezek hiánya sehol sem zavarja a szöveg megértését. A kötetben közölt publikációk között egyetlen utólagos összeállítás található: a debreceni nyomdászattal kapcsolatos öt kisebb

cikkből a történeti kronológiát figyelembe véve készült összefüggő közlemény.

Hisszük, hogy e tanulmánykötet – azon túl, hogy emléket állít a jeles helytörténész Takács Bélának – értékes összefoglaló lesz a Debrecen történetével foglalkozó kutatók számára.

(Takács Béla: Debrecen vonzásában. Egyháztörténeti, várostörténeti és ipartörténeti tanulmányok, Debrecen, 2005)

Lánchíd 19 Design Hotel

Borbáth Erika

Durkó Mátyás Emlékkönyvébe

Durkó Mátyás szakmai gondolkodásom és életutam egyik meghatározó személyisége volt. Jelentős munkássága ugyanakkor – tudományos és gyakorlati értelemben egyaránt – távolságtartó, tiszteletteljes méltatást feltételez. Hiszen senki sem vitathatja, hogy Durkó Mátyás jelentőset alkotott, nem is egy vonatkozásban.

Szokmát teremtett. Nem egyedül, de mindenképpen úttörőként. Az 1960-as, -70-es években Magyarországon még ismeretlen fogalom volt az andragógia. Körüljárta és a hazai viszonyok között vizsgálta a felnőttnevelés-felnőttképzés fogalomkörét, elültette a Nyugat-Európában használt permanens képzést (nevelést, művelődést) a neveléstudományok rendszerében. Tőle tanultuk meg jelentését és legfőképpen tartalmát annak, hogy a felnőtt ember képzése, önképzése, kulturális aktivitása, a szabadidő hasznos eltöltése fontos mind az egyén, mind pedig a társadalom egésze számára, hogy a napjainkban használt zsargon szerint a kultúrának, a tudásnak gazdasági fejlődést meghatározó szerepe van. Egyetemi jegyzetek, könyvek, tanulmányok sora tanúsítja elkötelezettségét, a folyamatos fejlesztésbe, a fejlődésbe vetett hitét. Ma már a szakmai hétköznapokban magától értetődőnek tartjuk az általa elméletileg is megalapozott gyakorlatot. Egész életében, alkotótevékenysége során újra gondolta, a formálódó világ szükségleteihez igazította azt az elméleti tudást, amelynek számos követője és

megújítója volt az elmúlt öt évtizedben. Erőt és példát egykori tanítója, Karácsony Sándor professzor szellemiségéből és elkötelezettségéből merített.

Iskolát teremtett. A debreceni egyetem népművelő képzése ötven éve indult. Az ott tanult hallgatókat összeköti a debreceniség. A debreceni egyetem „emberléptékű” volt, s a népművelés tanszékről ez még inkább elmondható. Figyeltek egymásra hallgatók és oktatók. Tanulmányi éveink alatt elhivatottságot kaptunk. Magam ahhoz a generációhoz tartozom, akik elmondhatják, hogy a képzés tartalma velünk együtt fejlődött. Jól emlékszem, bölcsészársainkhoz képest mennyire színes volt a mi tananyagunk. Tanultunk művelődéstörténetet, művelődéspolitikát, szociológiát, pszichológiát, andragógia történetét és módszertant, szervezési és vezetési ismereteket, kommunikációt és filmelméletet, a helyes beszéd normáit, és emlékezetből már fel sem sorolható az a sokféleség, amit hallgatnunk kellett, s amiről számot kellett adnunk. Tudatosan készített fel az „iskola” a gyakorlati feladatokra. Nem megváltókat akart képezni, hanem a tudással élni tudó, azt mások hasznára is kamatoztatni képes szakembereket.

A nemzetközi kitekintésből adódott, hogy a felnőttoktatás külföldi (finn, angolszász, német, holland, stb.) tapasztalatait beépítette a képzés folyamatába. Szükségesnek tartotta a nemzetközi szakirodalom megismertetését, és a külföldi szakmai gyakor-

latokat is. Számos feladatban kipróbálhatuk magunkat. Durkó Mátyás bevonta a hallgatókat a kutatásaiba. De nem csupán kiegészítő teendőket láttunk el, hanem tartalmi kérdések eldöntésébe is „beavatott” minket. A kérdőívek kidolgozásától, az interjúk szempontjainak eldöntésétől a konkrét adatfelvételen át a feldolgozásig képet kaphattunk a tudományos műhelymunkáról. Emellett számos helyzetben ismerhettük meg a hétköznapi feladatokat. Kollégiumba jártunk klubot vezetni, tanyasi iskolát patronáltunk, részt vettünk téli népművelési gyakorlatokon. Minden feladat alkalmat adott a hallgatóknak arra, hogy kipróbálják alkalmasságukat, és el tudják dönteni, hogy milyen életpályát válasszanak. Talán éppen ennek a gyakorlatra orientált képzésnek volt köszönhető, hogy a végzetek többsége a '70-es és a '80-as években népművelőként helyezkedett el. Aki nem ezt a hivatást választotta, az a kapott munícióval, tudással megállta helyét akár az államigazgatásban, akár az akkor kialakuló média különböző területein (sajtó, tv, rádió), a könyvkiadásban, a nemzetközi kapcsolatok területén vagy sokoldalú pedagógusként.

Természetes, hogy felmerül a kérdés: az a szemlélet, amellyel a debreceni tanszék útjára bocsátotta a hallgatóit, mennyire időtálló? A képzés tartalma az elmúlt öt évtizedben sokat változott. Úgy gondolom, ez is így természetes. Éppen Durkó Mátyás gondolkodásával lenne ellentétes, ha nem befolyásolná, nem újítaná meg a folyton átalakuló, s a '90-es években gyökeresen megváltozott gazdasági és társadalmi környezet a munka végzéséhez szükséges ismereteket. A más iskolákban, műhelyekben felkészült kollégák mindig távolságtartó tiszteletben tartották a debreceniek gondolkodását, azt a másságot, amit éppen a Durkó Mátyás által teremtett szellemi környezet adott a végzeteknek.

A „durkológia”, a pedagógiai, felnőttképzési alapozottságú, a társadalmi környezetre figyelő, az egyéni ember boldogulását szem előtt tartó, a közösségekben bízó szemlélet meghatározó volt szakmánk kialakulásában. Szellemissége napjainkban is aktuális.

Az oktató, a nevelő. A Tanár Úr óráira mindenki sietett, elkészni nem lehetett. Az évfolyami előadásokat mindig az egyetem egyik legnagyobb termében tartotta, s a két-három órás előadásokat bírta hangereővel. Mondanivalójának jól felépített, követhető gondolati íve volt. Fegyelmezetten tartotta magát az előadás teljes szövegéhez. (Erről egyszer azt mondta, hogy azért kell az órai előadásokat előre elkészítenie, mert ha nem ezt teszi, akkor csapong és elvész az információk özönében.) Amennyire szigorú volt önmagához az előadásokon, olyan következetességgel volt számonkérő a hallgatóktól a vizsgákon. Csak felkészülten lehetett elmenni a vizsgáira, ahol azonban mindig fel tudta oldani félelmeinket, görcseinket. S mindez természetesen csak azért fontos, mert megtanulhattuk, hogy milyen nagy jelentősége van annak, ha egy tanár minden órán, minden tananyaggal mondani szeretne valamit, s következetes a tételes tudás elsajátíttatásában is. Nevelő szerepe abban volt jelentős, hogy az ismeretek átadása közben hiteles, ember- és hallgató központú, sokoldalú tanár volt, aki nemcsak az óráin és nemcsak a könyveiből tanított, hanem minden tanítványát annak egyéni érdeklődéséből adódóan buzdított és motivált egyrészt tanulmányai bővítésére, másrészt hivatásának megtalálására.

A hallgatók megérezték, hogy a kapott tudás életpályára készíti fel őket. Saját példájával is meggyőzte hallgatóit, hogy a már többedik éve tartott előadás is lehet friss, hogy a folyamatosan megszerzett ismeret – akár elméleti, akár gyakorlati – be-

építve az előadásba aktuálissá teszi annak mondandóját. Az oktató-nevelőmunkának része volt a tudatosan biztosított évközi gyakorlat, vagy a tudományos munkára való felkészítés. Személyes példájából természetesen számos csak az évek múlásával tudatosult számunkra.

A sok mértéktartó, de mégis személyes kapcsolat mellett a közös tanszéki esteken tudott igazán felszabadult és vidám lenni. Az előadásokon megtapasztaltuk hangerejét, vitalitását, amely a közösségi alkalmakkor abban nyilvánult meg, hogy ő volt a népdaléneklésben s a körtáncban is az első. Azt pedig csak később tudták meg a hallgatói, hogy diákjairól feljegyzést készített, s nem csupán az egyetemi évek alatt kísérte figyelemmel a munkájukat, hanem volt energiája arra is, hogy legalább a pályakezdésük első éveit nyomon kövesse.

Természetes, hogy minden iskola, minden műhelymunka, az oktató, a nevelő személyisége csak akkor hiteles és időtálló, ha követőkre talál a felnövekvő generációkban.

Meggyőződésem, hogy a „Debreceni Iskola” Durkó Mátyás alkotó tevékenységének és iskolaszervező munkájának következtében számos utódra talált. Hatott és követőkre talált még akkor is, ha az egykori tanítványok, későbbi kollégák egyik-másik kérdésben vitatkoztak a Tanár Úrral.

Durkó Mátyás életútja és munkássága még feldolgozásra vár. Házi könyvtárát, feljegyzéseit már életében a Magyar Művelődési Intézet könyvtárában helyezte el, a tőle megszokott precizitással könnyítette meg a későbbi kutatók munkáját. Ez az előtte tisztelgő jubileumi Emlékkönyv csak nyitánya a gazdag hagyaték továbbélését szolgáló munkáknak.

(Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In memoriam Durkó Mátyás (1926-2005), szerkesztette: Balipap Ferenc, Magyar Művelődési Intézet, Budapest – Karácsony Sándor Művelődési Társaság, Földes, 2006. A kötetre az előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Szabadfalvi József

A politika morális dilemmái

A *Politika az erkölcsi minimum mércéjén* című tanulmánykötet igazi különlegessége, hogy szerzői mindannyian végzős debreceni joghallgatók, akik az elmúlt szemeszterekben (2004 őszétől) a jogi kar Dénes Iván Zoltán professzor vezette Politikaelméleti és Politikátörténeti Tanszékének közéleti-közpolitikai (politikai elemző) specializációs szeminárium tagjaiként vettek részt egy különös vállalkozásban. Ez részben előadások, szemináriumok hallgatásában, referátumok, dolgozatok elkészítésében, végül (esetenként jogi relevanciával bíró) politikai kérdésekről írt esettanulmányok megírásából állt. A kötet szerkesztőjének előszavából tudjuk, hogy a politikai és morális dilemmákat fölvető írásművek – amelyekben a szerzők közelmúltbeli események, helyzetek rekonstruálására, diagnózis megállapítására, majd terápia megfogalmazására tettek kísérletet – valójában egy hosszabb folyamat eredményeképpen születtek meg. A kötetbe végül bekerülő kilenc esettanulmány többszöri átdolgozás, hallgató és tutor közötti intenzív együttműködés gyümölcseként készült el.

Az előszó is utal rá, de a szerkesztővel folytatott korábbi beszélgetésből, valamint saját oktatói tapasztalatomból is tudom, hogy még a legkiválóbb hallgatók írás- és fogalmazáskészsége is sok kívánnivalót hagy maga után, még egy olyan szak esetében is, mint a jogászképzés. Az egyszerű szemlélő joggal gondolhatná, hogy az

ide kerülő fiatal emberek irodalmi, történeti érdeklődése, fogékonysága, illetve az ezt megalapozó középiskolai tanulmányaik révén ilyen irányú készségekkel fölvértelve kezdik meg tanulmányaikat. Sőt, mi oktató tanárok is azt hisszük, hogy felkészítettük őket egy olyan pályára, amelyben, mint közismert az írásbeliség meghatározó fontosságú, illetve az érvelés, mások meggyőzése a saját álláspontonról elemi követelmény. Minden bizonnyal nemcsak hallgatóinknak, hanem nekünk oktatóknak is – főképpen e készségek kialakításában – még van hova fejlődniük. Ebben mutat példát nekünk Dénes Iván Zoltán és az őt segítő kollégái. Természetesen, mint sok mindenhez, ehhez is idő, energia és nagyfokú elkötelezettség kell, aminek hiányában szenved a mai magyar felsőoktatás. Az alkalmazott módszerek sem kedveznek tömegképzésnek. Valójában fáradtságos munkával, odaadással lehet fölkelteni az arra affinitással bíró hallgatókban a vágyat a valódi, sokszor verejtékes munkával megszerzhető tudás és képességek kialakítására, melynek birtokában már meg lehet tapasztalni az élvezetet nyújtó, a tudományosság érzetének örömeivel járó alkotó tevékenységet. A tanulmányokat olvasva ennek jeleit, megnyilvánulásait és sok helyen sikerét is látni véltem, s ez nagy örömmel töltött el, hiszen ez lenne az egyetem létének, működésének a lényege. Nem lenne szabad a mindenkorai oktatás-politikai döntéshozóknak elfelejteni, hogy

a felsőoktatás periodikusan, már-már ciklikusan egymást követő reformjai – bár a reform szó használata itt sok esetben merő eufémizmus – nem állhatnak csupán abból, hogy miképpen tud egy kormányzat a lehető legkisebb ráfordítással diplomá(s)t előállítani. A „kiművelt emberfők” kinevelésekor, különösen ha a legmagasabb iskolai végzettségre gondolunk, nem lehet az egyedüli szempont a költség-haszon, a minél alacsonyabb önköltséggel előállítani az „árut” piaci elve, és ezáltal a kizárólagos közgazdasági szemléletnek az érvényre juttatása. Egy egyetemen a tudás átadásának és befogadásának már arra a szintjére kell(ene) eljutni, ahol az ismeretek kreatív alkalmazása evidensnek számít. Érdemes itt ennek kapcsán megemlíteni a „feleslegesség” (redundancia) kérdését, mely mai világunk (oktatás)politikáinak megnyilvánulásaiból – főképpen a reálszféra befolyásos guruinak álláspontját átvéve – gyakorta kiolvasható. Szerintük ugyanis szükségtelen a pillanatnyi gazdasági racionalitást nélkülöző – értve ezalatt az azonnal nem használható és pláne költséget jelentő – ismeretek oktatása. Mindennek indokolatlanságát, feleslegességét bizonygatják, amelynek, mint tapasztaljuk előbb-utóbb közvetlen költségvetési következményei lesznek. E rövidtávú gondolkodás ellenpéldájaként érdemes hivatkozni Neumann János világhírű magyar származású tudósra, aki sok évtizeddel ezelőtt vizsgálva az első számítógépek gyakori meghibásodásának okait, arra a következtetésre jutott, hogy a technikai racionalizmussal megkonstruált gépekben minden információ egy csatornán ment tovább, így a legkisebb tévedés is javíthatatlanná vált, sőt azt sem lehet megállapítani, hogy hol keletkezett a hiba. Neumann megállapította, hogy egy rendszer tartós működéséhez szükséges az objektíve indokolt technikai racionalizmu-

son túli felesleges elemek jelenléte, amely alkalmassá teszi a rendszert a többdimenziós „gondolkodásra”. Ez a kijelentés azonban nemcsak a „technikai észre”, hanem a humán alkotókészség kialakítására is igaz lehet, vagyis valamely probléma megoldására gyakorta a feleslegesnek vélt ismeretek biztosíthatják azt a mögöttes kreatív tudást, mely az adott helyzetben mozgósítható és a megoldáshoz hozzásegít. A felsőoktatási képzés meggyőződésem szerint erről szól, s ezt a célt szolgálja a Dénes Iván Zoltán által irányított képzési forma és annak most bemutatásra kerülő egyik eredménye, ez a kötet.

A tanulmányok három gondolati egység köré szerveződnek, amelyek a kötet szerkesztésében is érvényre jutnak. Az első egység a „Politikai felelősség” címet viseli, s benne három tanulmány (szerzőik: Apáthy Anita, Alobaidi Jakab, Szabó István) követi egymást. Az írások konkrét esetek révén az erkölcs, politika és jog viszonyát, kapcsolatát – főképpen a jogszerűség és annak morális megítélését – mutatják be. A vizsgált esetek – a szerkesztői előszóban már kiemelt, de az egyes tanulmányokban is visszatérően érintett, Kis János által a hazai liberális politikai szóhasználatba bevezetett – a politikai és politikusi cselekvés legfőbb mércéjének tekintett „erkölcsi minimum” alapján kerülnek megítélésre. A szerzők arra vállalkoznak, hogy az „erkölcsi minimumnak” nevezett, a politikai közösség közmeggyőződéséből táplálkozó kívánatos morális konszenzus fontosságára hívják fel a figyelmet, bemutatva annak a konkrét viszonyok közötti, gyakorlatban való érvényesülését, pontosabban alig-érvényesülését. Mindhárom tanulmány részletesen foglalkozik a Szárhegy dűlő – Szárazsadány – Tokajhegyalja Kft. kapcsán elhíresült üggyel, valamint külön-külön más egyéb, a politikai közbeszédet ideig-óráig foglalkoztató hazai (pl. Demzs-

ky Gábor villaügye, Wekler Ferenc állami támogatásának ügye) és külföldi esetekkel (pl. Stanislav Gross cseh kormányfő prágai lakásvásárlása, Jean-Marie Le Pen 2002-es francia elnökválasztáson elért sikerének következményei). A szerzők feltétlen érdeme, hogy az adott keretek között általában részletesen leírják a különböző (többnyire online, illetve a nyomtatott sajtóban megjelent) híradásokból megismerhető eseteket. Jó jogászhoz illően – a szakmai protokollnak megfelelően – tényállásszerűen rekonstruálják a történéseket („bizonyítási eljárás”), majd politikai, jogi és erkölcsi értékítéletet és mérlegelést követően (mindezt nevezhetjük az eset „minősítésének”) a tanulságok levonására is vállalkoznak („határozathozatal”). A jogalkalmazói döntés logikai menetére kísértetiesen emlékeztető módszert követve fejtik ki álláspontjukat, gyakorolva majdani hivatásuk során a mindennapos joggyakorlatban követett metódust. Ennek során pontos jogi elemzésekkel, az ügyben eljáró jogalkalmazói fórumok (akár a Legfelsőbb Bíróság) álláspontjától eltérő, szakmailag vállalható jogértelmezésekkel is találkozunk. Önálló, argumentált álláspontok jelennek meg, amelyben az autonóm módon gondolkodó szak-értelmiségi magabiztos és megalapozott véleménye manifesztálódik. Az értelmiségi lét, illetve az arra nevelés ennek kialakításáról és képviseléről szól. Ezért volt külön örömet látni és olvasni a tanulmányokban. Csupán egy személyes megjegyzést fűznék e rész harmadik tanulmányának (szerzője: Szabó István) végén ajánlott megoldási javaslatához. Nem tartom kizárólagos megoldási módnak a jogszerűség kontra moralitás esetekben a szerző által ajánlott „erkölcsi minimumon” nyugvó valamiféle külső „ön szabályozó rendszer” kialakítását. Úgy vélem, igenis alapvetően fontos a jog általi, a mainál sokkal pontosabb

szabályozási metódus kialakítása. Megítélésem szerint elengedhetetlen annak pontos, dogmatikailag is alapos kidolgozása, hogy a politikai döntéshozó – aki kizárólagos információ, döntési kompetencia vagy befolyásolási lehetőség birtokában van – milyen határokat nem léphet át. A modern polgári társadalmak kialakulásával a magán- és közszféra elkülönülését a lehető leghigorúbban kell szabályozni, s a hatályos törvényeknek biztosítaniuk kell a privátszféra autonómiáját mindenfajta beavatkozási kísérlettel szemben. Természetesen a jogi szabályozás sem gyógyír mindenre, de még távol áll a hazai jogi környezet attól, hogy ne gondolkozhatnánk annak ez irányú tökéletesítéséről.

A könyv második részében „Szakpolitikák” fejezetcím alatt négy tanulmány található (szerzőik: Sági Gergely, Varga Zsigmond, Megyeri-Pálfi Zoltán, Pósa Gergely), amelyek közjogi, oktatáspolitikai és környezetvédelmi-politika témakörökben vizsgálódnak. A közjogi tárgyú esettanulmányok a létszámában kisebb országgyűlés lehetőségét (Sági Gergely), illetve a még hivatalban lévő legfőbb ügyész politikai elkötelezettségét vizsgálják. A felhasznált irodalom itt is főképpen az írott sajtóban megjelent forrásokra korlátozódik, amelyeket hasznosan egészít ki a vonatkozó jogszabályok elemző bemutatása. Mindkét írásban önálló véleményalkotással, ennek során üdvözlendő kritikai véleménnyel és megoldási javaslatokkal találkozunk. Eképp szembesülhetünk a kormányoldalt és ellenzékét egyaránt jellemző, a kisebb országgyűlés lehetősége kapcsán folytonosan változó véleményalkotás kritikájával, amely az elmúlt másfél évtized hazai politikatörténetének egyik tanulsága, miszerint a mindenkori „hol lét”, a kormányzati hatalomhoz való viszony határozza meg az éppen aktuális álláspontot. De ugyanígy találkozhatunk a hazai ügyész-

ség és első számú vezetője ellentmondásos közjogi státuszának bemutatásával (pl. az Országgyűlés egyszerű többséggel választja, interpellálható, de vissza nem hívható stb.), illetve nemzetközi példák és esetek leírásával, megoldási javaslat megfogalmazásával.

A szakpolitikák sorában külön tanulmányt olvashatunk a magyar felsőoktatási reform ún. bolognai folyamatáról, illetve annak eddigi történéseiről (Varga Zsigmond). Mind ezt széles kontextusba helyezve teszi a szerző, hiszen az oktatással kapcsolatos, és azon belül a felsőoktatásra vonatkozó alkotmányos szabályozástól kezdve a vonatkozó alkotmánybírói határozatok számbavételéig elemzi az e tárgykörben született hazai jogalkotás eredményeit. Ezen kívül számomra szimpatikus módon kritikailag mutatja be a nemzetközi kihívásnak megfelelni kívánó európai és közelebből magyar felsőoktatás strukturális problémáit (pl. intézményrendszer kialakítása, finanszírozás, minőségbiztosítás). A hazai felsőoktatásra még ma – és vélhetően a közeli jövőben – is jellemző pénzhiány és az ezzel együtt jelenlévő pazarlás rendszerének megszüntetésére saját álláspontot fogalmaz meg. Meglepő és igen elgondolkodtató egy végzés előtt álló hallgatótól olyan véleményt olvasni, amely a záróvizsgák követelményrendszerének lényeges szigorításáról szól. Főképpen az elméleti tudásnak a gyakorlatban való alkalmazását hiányolja a végső megmérettetéskor. Oktatókollégáimmal érdemes lenne ezen intelmeken elgondolkodni, nem csupán azért, hogy a jövő joghallgatóinak életét „megkésérítsük”, hanem azért, ami e kijelentés mögött lehet.

Az e tárgykörben olvasható írások közül végül a környezeti tudatosság témájában írt tanulmányt kell megemlíteni, amelyben a szerző (Megyeri-Pálffy Zoltán) fölveti a „környezeti minimum” fogalmát, mint az

emberekben az oktatás, nevelés, társadalmi szocializáció során kialakuló olyan mércét, amely a „politikai erkölcsi minimumhoz” hasonlítható. Az írás fontosnak tartja arra is föl hívni a figyelmet, hogy globalizálódó világunkban egyre hangsúlyosabban kell figyelembe venni a környezeti javak végeességét és mihamarabb föl készülni a környezetbarát technológiák alkalmazásával a fenntartható növekedés politikájára és gyakorlatára. A szerző joggal véli úgy, hogy a már bekövetkezett és a jövőben még inkább előtérbe kerülő ez irányú szemléletváltásban a civil társadalomnak, illetve szervezeteinek, mozgalmainak a „zöld érdek” megfogalmazásában kiemelkedő szerepe van. A politikai és gazdasági döntéshozókat befolyásoló társadalmi közhangulat formálásában, a problémákkal való szembenézésben e szervezetek korábban nem tapasztalható presztízsré és megbecsültségre tettek szert. Erre szerencsénkre magyarországi példák is vannak, amelyből a szerző a Zengő-hegyre tervezett NATO lokátor-állomás esetét mutatja be.

A kötet harmadik részeként „Politikai eszköztár” cím alatt két tanulmányt olvashatunk, ezek a magyar politikatörténet elmúlt két évtizedének történéseiben rejlő ellentmondásokra hívják fel a figyelmet. Az egyik a modern hatalomtechnikák kérdését mutatja be a hazai jobboldal első számú vezető alakja, illetve az általa irányított politikai szervezet fejlődéstörténetének alapján. A szerzők (Gőz Anita – Szabados Zsuzsa) ennek kapcsán vizsgálják és elemzik a populizmus nyújtotta eszközrendszer alkalmazhatóságának technikáit és egyben veszélyeit, főképpen a politikai kommunikáció területén. Az olvasónak csupán egy hiányérzete lehet a tanulmány végére érve, ez pedig a politikai ellenoldal térfelén is tapasztalható hasonló jelenségek, a baloldali

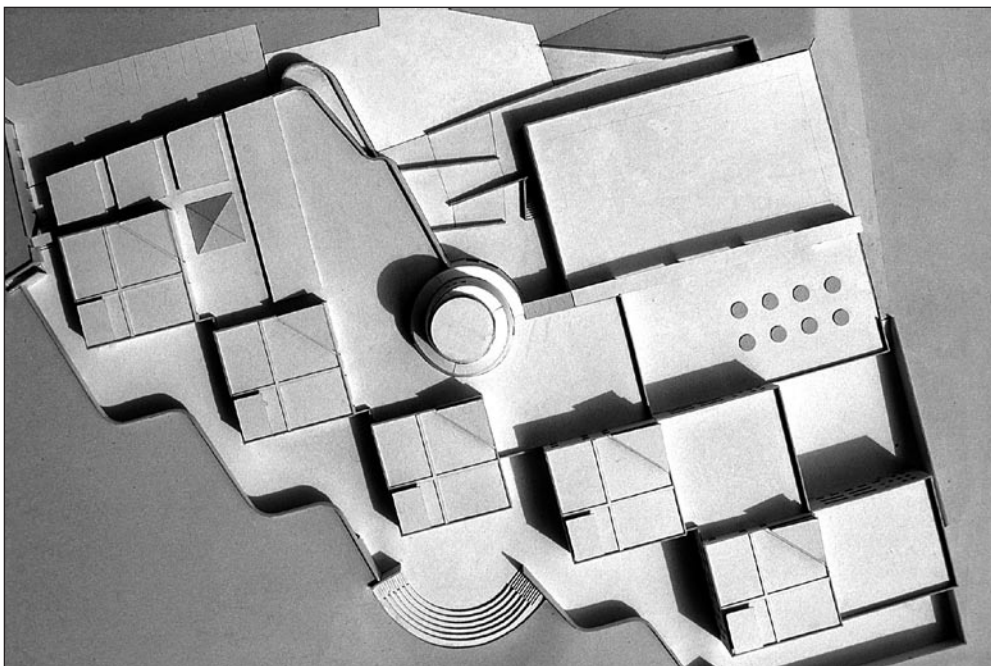

populizmus paralel bemutatása, amely ugyancsak hozzátartozna egy valóban teljes körképhez. Végül utolsóként olvashatunk egy érdekes tanulmányt nemzeti ünnepeink (elsősorban 1848 és 1956) és szimbólumaink demagógiát súroló egyoldalú kisajátításáról és az ez ellen folytatott mindeddig hiábavalónak tűnő törekvésekről (Varga Ábrahám). Jól tudjuk, hogy a politikai jelentéstartalmat hordozó ünnepek és az ahhoz kapcsolódó szimbólumok politikai törekvések legitimációs eszközei lehetnek, amellyel bizony vissza lehet élni. Az e téren megnyilvánuló kisajátítás, aktuálpolitikai törekvések által

manipulálva, mint tapasztaljuk, akár egy politikai közösség megosztását is eredményezheti, ami egy működő demokráciában megengedhetetlen. Mindkét említett tanulmány korunk egyik rákfenéje, a politikai populizmus pusztító hatásával foglalkozik, olyan jelenséggel, amely nem csupán az „ifjú” demokráciák sajátja.

A kötet szerkesztői előszavát és a kilenc tanulmányt forrás- és irodalomjegyzék, az egyes tanulmányok szerzőinek rövid bemutatása és névmutató követi, így minden olyan kellék megtalálható, amellyel egy magára valamit is adó tudományos kiadványnak rendelkeznie kell.

(Politika az erkölcsi minimum mércéjén, szerkesztette: Dénes Iván Zoltán, Debreceni Egyetem – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006)

Lauder Javne Világi Zsidó Iskola terve

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődés-szervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola tudományos főmunkatársa és rektorhelyettese, a Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Borbáth Erika 1954-ben született Budapesten. Népművelő, a Magyar Művelődési Intézet főigazgatója.

Csillag Pál 1971-ben született Budapesten. Táncművész, balettmester, szakíró, a Magyar Táncművészeti Főiskola adjunktusa.

Dienes Dénes PhD, 1956-ban született Alsóvadászon. Lelkész, egyháztörténész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tszv. egyetemi tanára, a Tudományos Gyűjtemények igazgatója.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Tanár, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Fekete Ilona 1978-ban született Budapesten. Az ELTE BTK Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Központ és Doktoriskola PhD-hallgatója.

Földy Krisztina Lilla 1977-ben született Sárospatakon. Magyar szakos bölcsész, jogász, a Közép-Európai Egyetem (CEU) Kulturális és Művészeti Központjának programkoordinátora, lapunk szerkesztője.

Gáborjáni Szabó Botond 1952-ben született Derecskén. Könyvtáros, a Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója (Debrecen).

Katona Kálmán 1956-ban született Miskolcon. Közigazgatásban dolgozó jogász.

Kuklay Antal 1932-ben született Csapon. Plébános, művészettörténész, a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény alapítója.

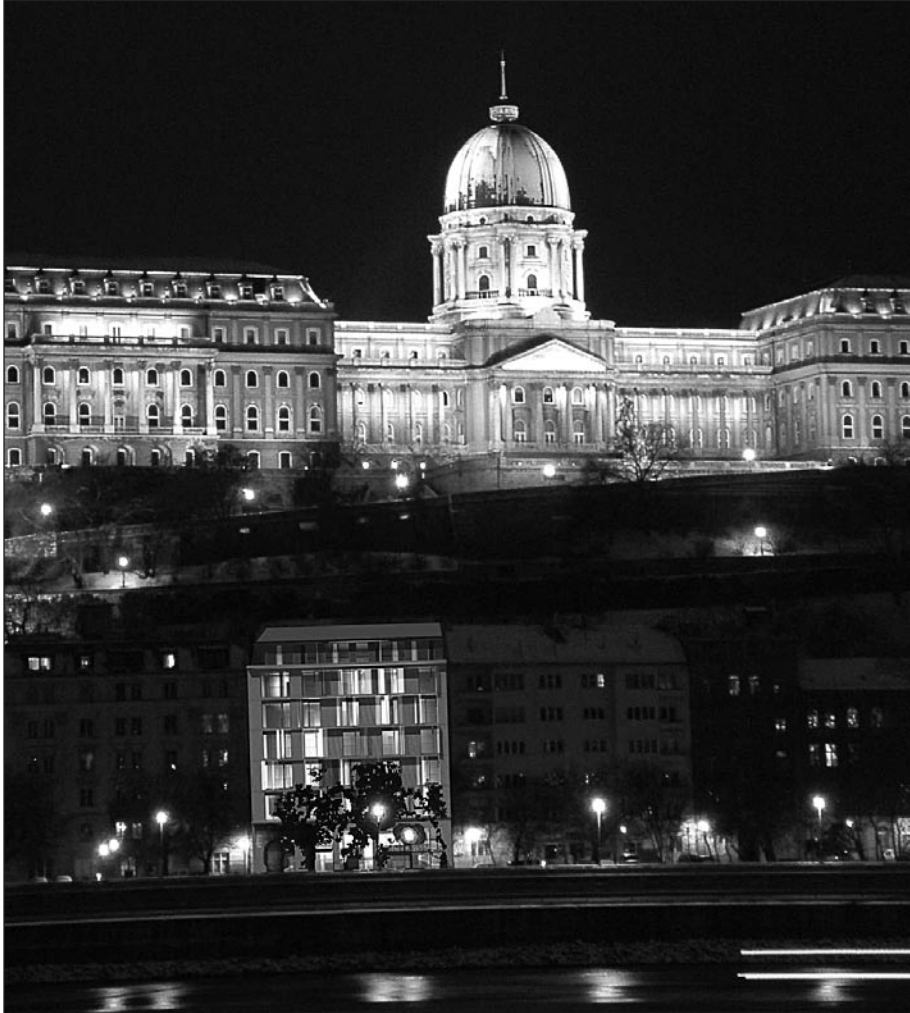
Mezei Gábor 1982-ben született Gyöngyösön. Költő.

Mogyorósi László 1976-ban született Nyíregyházán. Költő.

Szabadfalvi József 1961-ben született Debrecenben. Az állam- és jogtudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem és a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karainak egyetemi tanára.

Szathmáry Béla PhD 1956-ban született Sátoraljaújhelyben. Jogász, a Sátoraljaújhelyi Városi Bíróság bírója, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi docense, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Szénási Miklós 1967-ben született Debrecenben. Író, költő, a *Debrecen* c. lap főszerkesztője.

Lánchíd 19 Design Hotel